

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLÖNYE

XLIV. kötet.

1939. 3. füzet.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

felelős szerkesztő

Új tolyam X.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CLUJ-KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.

1939.

TARTALOM

<i>Dr. Győrffy István:</i> Dr. Páter Béla emlékezete — — — — —	237
<i>Molnár Antal:</i> Mit jelent a zene? — — — — —	243
<i>Dr. Kristóf György:</i> Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig — — — — —	249
<i>Herepei János:</i> Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetéhez	276

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Konsza Samu:</i> Adalék a népköltészeti termék születéséhez — — —	291
<i>Herepei János:</i> Szalárdi János halála ideje és egyéb megjegyzések gróf Kemény József: „Szalárdi János, a történész“ c. dolgozatára — — — — —	294
<i>Herepei János:</i> Csáktornyai János debreceni nyomdász halála — —	295

NYELVMŰVELÉS

<i>Brüll Emánuel:</i> Kis hibák — gyakori vétségek. — <i>Ferenczi Sándor:</i> Sziréna-visitó. — <i>Brüll Emánuel:</i> A határozatlan névelő hiányzik	296—300
--	---------

KÖNYVSZEMLE

<i>Dr. Faragó László:</i> Az újabb magyar neveléstudományi irodalom	301
---	-----

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az E. Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 4 füzetben, negyedévenként átlag 6 ív terjedelemben. A folyóirat az E. M. E. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi, Jog- és társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjainak évi 300 lejes kedvezményes áron jár. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala
Cluj, Str. Baron L. Pop 5.

Magyarországi főbizománys: **STUDIUM R.-T.**
Budapest, IV. Keeskeméti-u. 8.
Előfizetési ára 12 P.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS
Cluj, Str. I. G. Duca 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. A kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küldi vissza.

ERDÉLYI MÚZEUM

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XLIV.

1939. Fascicule III.

Nouvelle série X.

Rédacteur: LOUIS GYÖRGY. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie.

Rédaction: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Roumanie.

Étienne Györffy: La mémoire de Béla Páter.

Antoine Molnár: Qu'est-ce que la musique signifie-t-elle?

Georges Kristóf: L'histoire du journalisme provincial hongrois en Transylvanie jusqu'à 1867.

Jean Herepei: Quelques données au Ier et au IIe volume de l'„Ancienne Bibliothèque Hongroise.“

PETITES COMMUNICATIONS. *Samuel Konsza*: Contribution à la naissance d'un produit poétique populaire. *Jean Herepei*: Le temps de la mort de Jean Szalárdi.

SOIGNONS NOTRE LANGUE. *Emmanuel Brüll*: Petit défauts — fautes fréquentes. — *Alexandre Ferenczi*: Sirène-„visitó“. — *Emmanuel Brüll*: La manque de l'article défini.

REVUE DE LIVRES. *Ladislav Faragó*: La nouvelle littérature pédagogique hongroise.

ERDÉLYI MÚZEUM

(TRANSILVANISCHES MUSEUM)

XLIV. Band.

1939. III. Heft.

Neue Folge X.

Redigiert von LUDWIG GYÖRGY. Herausgegeben vom Transilvanischen Museum-Verein.

Redaktion: Cluj, Str. I. G. Duca 10. Rumänien.

Stephan Györffy: Erinnerung an Béla Páter.

Anton Molnár: Was bedeutet die Musik?

Georg Kristóf: Die Geschichte der siebenbürgisch-ungarischen Provinzpresse bis 1867.

Johann Herepei: Angaben zum I. und II. Band der „Alten Ungarischen Bibliothek.“

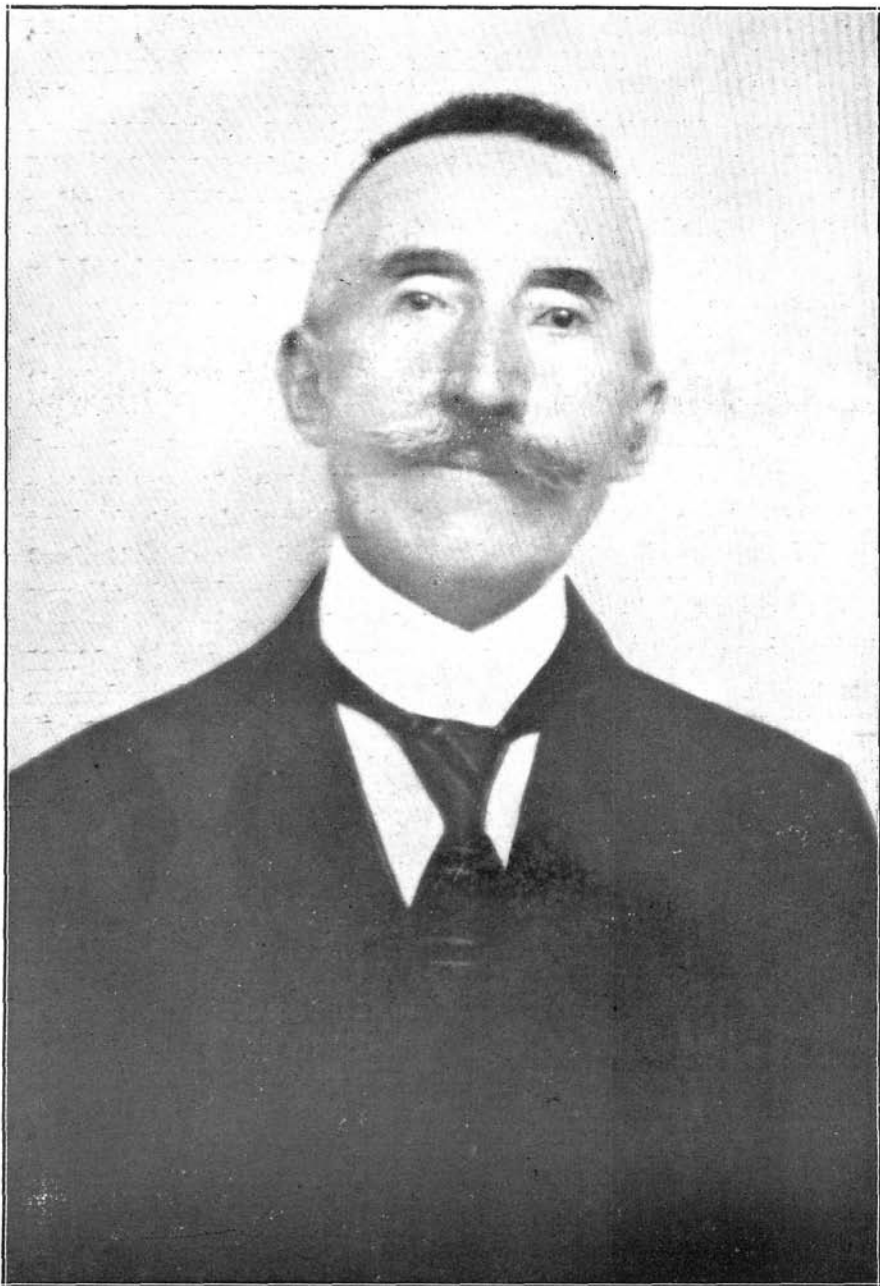
KLEINERE MITTEILUNGEN. *Samuel Konsza*: Beitrag zur Geburt des volksdichterischen Produktes. — *Johann Herepei*: Die Zeit des Todes von Johann Szalárdi.

SPRACHPFLEGE. *Emanuel Brüll*: Kleine Schnitzer — häufige Fehler. — *Alexander Ferenczi*: Sirene-„visitó“. — *Emanuel Brüll*: Der bestimmte Artikel fehlt.

BÜCHER-RUNDSCHAU. *Ladislav Faragó*: Die neuere ungarische pädagogische Literatur.

ERDÉLYI MÚZEUM XL. KÖTET. 1939. 3. FÜZET.

Dr. PÁTER BÉLA,
az E. M. E. Természettudományi Szakosztályának volt elnöke.

Dr. Páter Béla emlékezete.

* 1860. szept. 9. † 1938. június 21.

Halkszavú, csendes ember volt. Kedves, előzékeny lélek. Szívesen segített minden hozzáforduló embertársán. Nem félt és nem húzódozott a munkától, belefekküdt a reá kimért dologba; legjobb tudásával, legnagyobb pontossággal oldotta meg a feladatokat. Sohasem volt hangos. Mindig tartózkodó, de sohasem borongós kedélyű.

78 éves korában hunyt el abban a kedves városban, ahol tudományos élete delezőjét érte meg. Ott ravatalozták fel, ahová hívő lelke örökké boldogsággal tért be, a Magyar-utcai evangélikus templomban, s álmodozik most már a Házsongárd-temető csendjében... Sírhintájáig fel-fel csendül az evangélikus templom harangszava s a szél virágnyláskor a rózsák illatát odafodrozza. Lelke bizonyára sokszor el-el jár Lőcsére is, felkeresni gyermekkori kiránduló helyeit, ahol egykori tanuló társaival — Méhely Lajossal, Lendl Adolffal, Pályi Sándorral — oly sokat bolyongott... A Páter-familia egykori méhese után elnevezett völgyecske, a „Páter's-Loch“, őszi fordulókön őszi kikirics (*Colchicum autumnale*) virágaival most már szomorubban fog reá emlékezni: az eltűnt Zipseria imádójára... Elmulása olyannak tűnik fel, mint mikor a végtelen óceánon hivatását utolsó percéig hűen teljesítő, a parancsnoki hídon álló hajókapitány elmerül örökre a sírhullámba...

Tisztelet, tisztesség, becsület drága nevének örökre!...

*

Páter Béla egyik ősregi szepesi család sarja. Atyja Páter Károly lőcsei törvényszéki bíró volt. Elődei, a lőcsei városi levéltár adatai szerint, a XVI. század óta Lőcsén laktak. Anyja Fornét Antónia, Fornét Józsefnek, a sztrázsi (michelsdorfi) ev. lelkésznek a leánya. A Fornét-család eredetileg francia származású: az ősök mint hű protestánsok a hugenották üldözésekor menekültek el Franciaországból és előbb Ausztriában, utóbb pedig Felsőmagyarországon telepedtek le.

Eredeti francia „Báró Fournet“ nevüket ekkor a Fornét-névre változtatták át.

Páter Béla Eperjesen született 1860. szeptember 9-én. Szülei ekkor egy éven keresztül Eperjesen laktak, de már 1861-ben ismét visszaköltöztek Lőcsére, ahol egészen halálukig meg is maradtak. Elemi és középiskolai tanulmányait Lőcsén végezte, főiskolai tanulmányait pedig a budapesti tudományegyetemen és a kir. József-műegyetemen folytatta, ahol 1883-ban a természettudományokból és a földrajzból középiskolai tanképesítő oklevelet nyert.

Az 1883. és 1884. évben a budapesti József-műegyetem növénytan tanszéke mellett mint tanársegéd működött. Főnöke és tanára, Klein Gyula, szintén lőcsei származású híres botanikus volt, akivel a szünidőkben sokszor tett Lőcse környékén botanikai kirándulásokat. 1884. december havában a kassai gazdasági tanintézetbe került a természettudományok tanítójaként. 1893-ban a kolozsmonostori gazdasági tanintézetbe helyezték át. Itt szintén a természettudományok tanított, de azonkívül az ottani állami vetőmagvizsgáló állomást is vezette. 1895-ben Kolozs-Monostor községét Kolozsvárhoz csatolták, így a kolozsmonostori tanintézet kolozsvári gazdasági tanintézet lett. 1906-ban ezt a közép fokú tanintézetet akadémiává szervezték át s ezzel egyidejűleg Páter Bélát is akadémiai tanárrá nevezték ki. 1910. október havában a Gazdasági Akadémia igazgatói tisztjét Páter Bélára ruházták át, s ebben az állásban érte az uralomváltás. A vetőmagvizsgáló állomást 20 éven keresztül vezette, de akadémiai igazgatói sokféle teendője miatt kénytelen volt 1913-ban ettől a tisztviselésétől visszalépni. Az uralomváltás után igazgatói állásától visszavonult s megelégedett az általa 1904-ben alapított kolozsvári gyógynövénykísérleti állomás vezetésével. E mellett az unitárius teológia előadója gyanánt is szerepelt, ahol kertészetre és gyógynövénytermesztésre tanította a teológusokat.

Páter Béla hivatalos működése mellett tevékeny részt vett a társadalmi és közművelődési életben is. Kassán a Magyarországi Kárpát-Egyesület Keleti Kárpátok osztályának titkári tisztjét töltötte be s a Felső Magyarországi Kertészeti Egyesület megalapításában tevékenykedett; titkára volt még a kassai Állatvédő-Egyesületnek s a gazdasági tanintézeti hallgatók Olvasókörét, Dal- és Zeneegyletét éveken keresztül elnöki minőségben vezette.

Kolozsvárt tovább folytatta társadalmi működését. Különösen tevékenyen dolgozott az Erdélyi Gazdasági Egyletben, ahol előbb

igazgató-választmányi, 1925-ben pedig tiszteletbeli tag lett. Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek választmányi tagja volt, majd Szádeczky-Kardoss Gyula halála után az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztályának elnöki tisztét töltötte be. Ezenkívül az Erdélyi Kárpát-Egyesületnek választmányi tagja, majd elnöke, Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósági bizottságának tagja és a város gazdaságait ellenőrző bizottságának elnöke volt; utóbbi minőségében egészen 1915-ig élénk működést fejtett ki.

Kolozsvárt megszerezte (summa cum laude) a filozófiai doktorátust (1906; inaug. dissertatiója: Paszuly betegségek, 2 színes táblával); 1907-ben egyetemi magántanár lett; az 1913/4. tanévben az egyetemi növényteni tanszéket helyettesi minőségben töltötte be.

A kolozsvári ág. ev. egyház kebelében is kivette részét a munkából. Éveken keresztül presbytere volt az egyháznak, 1925-ben pedig főgondnokká választották. A Kolozsvárt élő szepességeket Fábry Viktor ev. lelkésszel 1908-ban összetoborozta és „Scepusia“ néven kis társasággá szervezte, melynek az előbbi elnöke, utóbbi pedig titkárja lett. Ez a kis társulat rendszeres összejöveteleket tartott, a különböző szepesi lapokat járatta, társas kirándulásokat és hangversenyt is rendezett. A háború kitörése vetett véget a Scepusia működésének.

Páter Béla élénk irodalmi működést is fejtett ki. 1883 január havában jelent meg első szakcikke a Természettudományi Közönyben. Ennek a folyóiratnak azután hűséges munkatársa maradt egészen a világháború végéig. Működését a Természettudományi Társulat azzal tisztelte meg, hogy választmányi tagjává választotta. Kassán a *Gyakorlati Mezőgazda* című hetilapnak főmunkatársa volt, Kolozsvárt pedig az 1895. és 1896. évben a *Mezőgazda* című gazdasági szaklapot felelős szerkesztői minőségben vezette. Ezenkívül a *Köztelek* (Budapest), *Mezőgazdasági Szemle* (Magyar-Óvár), *Gazdasági Lapok* (Budapest) és az *Erdélyi Gazda* (Kolozsvár) rendszeres munkatársai közé tartozott. 1918 után a Kolozsvárt megjelenő *Ellenzék*, a *Magyar Nép* és az *Erdélyi Gazda* állandó munkatársa; a Hangya-Szövetkezet Nagyenyeden megjelenő *Szövetkezés* című lapjának főmunkatársa; ugyancsak főmunkatársa volt a *Pharmazeutische Monatshefte*-nek (Bécs) és rendszeres dolgozó társa a *Heil- und Gewurzpflanzen* (München) és a *Pharmazeutische Zentralhalle* (Dresden) című folyóiratoknak. A m. kir. földművelésügyi minisztérium által kiadott *Kísérletügyi Közlemények* sok szakcikket közölt tollából. Idők folyamán még nagyon sokféle lapban dolgozott, ezeknek a felsorolása azonban igen messzire

vezetne. 1919 óta sűrűn tartott tudományos és népszerű szakelőadásokat az Erdélyi Múzeum-Egyesületben, az Erdélyi Gazdasági Egyesületben és a Szociális Misszió tanfolyamain.

Páter Béla 1904-ben megkezdte a gyógynövényekkel való rendszeres kísérletezést. Országos mozgalmat indított a vadon termő gyógynövények gyűjtése és értékesítése érdekében és ebből a célból nyolc éven keresztül (a háború kitörésig) külön tanfolyamokat tartott vidéki lelkészek és tanítók részére, akiket arra buzdított, hogy legyenek a népnek vezetői e fontos mellékkereseti ág felkarolásában. Ezen alkalmakkor a szepességekről sem feledkezett meg. A vadon termő gyógynövények értékesítésén kívül a gazdákat a gyógynövények termesztésére is buzdította és külön kísérleti állomást szervezett Kolozsvárt, ahol a gyógynövényekkel rendszeres gyakorlati kísérleteket és tudományos vizsgálódásokat folytatott. Ez a kísérleti állomás az uralom változásakor a román kormány fennhatósága alá került¹ s a magyar kormány kénytelen volt Budapesten a kolozsvárinak mintájára új gyógynövénykísérleti intézményt létesíteni. Nem hagyható említés nélkül, hogy ez a kolozsvári állomás a külföldnek is mintául szolgált hasonló intézmények megszervezésében. A külföldi szakirodalom is sűrűn emlegeti Páter Béla nevét, mint a gyógynövényekkel való kísérletezésnek a kezdeményezőjét.² Kutatásainak eredményeit a *Kísérletügyi Közleményekben* magyar nyelven közölte, míg a külföld részére németül adta ki a külön megjelent *Bericht über das Arzneipflanzenversuchsfeld des landwirtschaftlichen Akademie in Kolozsvár* (Heft I—III.) c. értesítőjében. 1918 óta munkásságát a külföldi szaklapokban folytatta.

Páter Béla a gyógynövények tanulmányozása során a hazai gyógynövények gyógyító hatására vonatkozólag is végzett kísérleteket és megfigyeléseket. Kutatásának egyik fontos eredménye, hogy az epekőbántalomnak, ennek a gyakori és kínos betegségnek, ez idő szerint egyedüli biztos gyógyító módja a Páter-féle borsmenta-teának az alkalmazása. Ezt a gyakorló orvosok is elismerik, és akik erről tudomást szereztek, rendszeresen alkalmazzák is ezt a gyógymódot. Rámutatott továbbá a keskenylevelű utifűnek és több más hazai növénynek kiváló gyógyító hatására. Az Amphora R. T. Brassóban 1925

¹ V. ö. Prof. Dr. M. Chirişescu-Arva: *Staţiunea de plante medicinale. Cluj, 1927.*

² V. ö. Em. Perrot et G. Blaque: *Les efforts de l'étranger pour la production des drogues végétales etc.* Paris 1920.

ősz óta forgalomba hozta a Páter által összeállított újabb gyógyító teákat. Ezek ma is nagy elterjedtségnek örvidenek és sok szenvedő embert hálás köszönetre ösztönöztek.

A román kormány azzal mutatta ki Páter Béla munkásságának a megbecsülését, hogy 1924-ben a Carmen Sylva királyné által alapított „Crucea meritul sanitar“ I. osztályú érdemkeresztjével tüntette ki.

Páter Béla önállóan megjelent munkái:

1. *Növénytan*. Dr. Prantl K. 5. kiadása után fordították Páter Béla és Lasz Samu. Budapest 1884. Eggenberger kiadása.
2. *A gazdasági növénytan vezérfonala*. Kassa 1890.
3. *A legfontosabb pázsitfélék gyakorlati ismertetése*. Kassa 1891.
4. *A Peronospora viticola és a black-rot*. Kassa 1892. Maurer János kiadása.
5. *Népszerű gazdasági növénytan alsófokú gazdasági iskolák számára*. A földmiv. ministerium pályázatán nyert megbízás alapján. Kolozsvár 1895. Földmiv. Ministerium kiadása.
6. *A gabonafélék, a burgonya és a szőlő legfontosabb gombabetegségei*. Kolozsvár 1895. Az Erdélyi Gazd. Egylet kiadása. 5. kiadás 1911.
7. *Gazdasági állattan földművesiskolák számára*. A föld. miv. ministerium pályázatán nyert megbízása alapján. Kolozsvár 1896. Földmiv. Min. kiadása. 2. kiadás 1905.
8. *A haltenyésztésről*. Kolozsvár 1897. Az Erd. Gazd. Egylet kiadása. 6. kiadás 1911.
9. *Vetőmag eltartása és a magtárban kárt tevő állatokról*. Az Erd. Gazd. Egylet kiadása. Kolozsvár 1899. 4. kiadás 1911.
10. *A házi állatok fontosabb elősködei*. Erd. Gazd. Egylet kiadása. Kolozsvár 1899. 2. kiadás 1904.
11. *Ásványtan és geológia tanuló gazdák számára*. Lampel Róbert kiadása. Budapest 1899. 2. kiadás Vitéz A. kiadása. Kassa 1913.
12. *Gazdasági Növénytan*. I. rész (Cryptog.) Kolozsvár 1902. 2. kiadás Vitéz A. kiadása. Kassa 1911.
13. *A vadon termő gyógynövények*. Az Orsz. Magy. Gazd. Egylet pályázatán nyert megbízás alapján. Budapest 1906. Pátria kiadása. 4. kiadás 1912.
14. *A gyógynövények termesztése*. Az Erd. Gazd. Egylet kiadása. Kolozsvár 1906.
15. *Növényboncz-, alak- és élettan gazd. akad. hallgatók részére*. Kassa 1907. Vitéz A. kiadása.
16. *Gazdasági Növénytan*. II. rész. (Phanerogamae), Kassa 1908. Vitéz A. kiadása.

17. *Rövid útmutatás a vadon termő gyógyító növények gyűjtésére.* Kolozsvár 1908. Erd. Gazd. Egylet kiadása. 2. kiadás 1911.

18. *Milyen gyógynövényeket természetesen a kiskazda?* A Köztelek Olcsó Könyvtára kiadása. Bpest, 1909.

19. *Bericht über das Arzneipflanzenversuchsfeld der landwirtschaftlichen Akademie in Kolozsvár.* Kolozsvár 1914—1918. Heft. I. 1914. Heft II. 1917. Heft III. 1918.

20. *La culture des Plantes médicinales en Hongrie.* Rem. 1914.

21. *A gyógynövénytermesztés rövid foglalatja.* Erd. Gazd. Egylet kiadása. Kolozsvár 1924.

22. *La culture des plantes médicinales en Roumanie.* Bucarest, 1925. Ministerium kiadása.

23. Szerkesztette a kolozsvári Gazd. Akadémia értesítőit az 1910—1918. években.

24. *Prof. Dr. Péter újabb gyógyító teái és azok használata.* Amphora R. T. Brassó, 1925. Magyar, német, román és orosz nyelven.

Források: *Dr. Péter autobiographiája* 1926. márc. 23-áról (in bibliotheca Prof.-is Györfly, Szeged); *A Napkelet lexikona*, II. 1927:297; *Révai Nagy Lexikona*, XV. k. Bpest, 1922. 243 l.; *Index biologorum*, Berlin 1928. 226; *Erdélyi Lexikon*, Oradea 1928. Nagyvárad, 230. l.; Erdélyi Múzeum-Egyesület gyászjelentése.

Dr. Györfly István.

Mit jelent a zene?

A zene alapértelme mindig csak jelképes (szimbolikus) lehet és állandóan változik a kultúrákkal, korokkal és stílusokkal.

Kínában a zene ősidőkben a hierátikus szervezet fontos tagja, ott a hangnemeknek és dallamoknak határozott és kötött vonatkozása van nemcsak túlvilági dolgokkal, de csillagokkal, meteorológiával, égtájakkal is. Az ilyen szellemi szerkezet *mágikus* hatást tulajdonít a hangok világának, a maga elemi voltában. A zenei szerkesztésmód később úgy Kínában, mint Hellaszban szorosan összefügg a társadalmi erkölcsökkel, s így a régi kultúrnépeknél a zene elsőrendű tényezője a nevelésnek. Hogy a zene örök szabályosságoknak, a Világegyetem törvényeinek világos tükré, vetülete, azt épúgy hirdették az ókori kínaiak, mint a görög pythagoreánusok. Platonról és iskolájáról tudjuk, milyen fontos államfenntartó erőt tulajdonítottak a mértékletes (nem orgiasztikus) zenének. Aristoteles töredékesen fennmaradt „Politeia“-ja abban látja a zene rendkívüli jelentőségét, hogy emberi jellegeket („ethos“-okat) képletez, „utánoz“ s ezáltal ragadja magával a hallgatót; ezért jelentős szerinte a zenetanítás, mint a jellemnevelés eszköze. Az ókori kultúrnépek zenében époly fontosságot tulajdonítottak a matematikai számításoknak (húrhosszúságok alapján), mint akár a csillagászatban. Ez a racionális elem később azután szintén átment a középkori keresztyén zenetudatba. Utóbbi kialakulására nézve még fontosabb az a fordulat, amely Szent Ágostonnak a zenéről szóló könyvében, a VI. fejezet során beáll, amikor a nagy egyházatya az emberi lélekmozgások és a zene mély összefüggéseit kifejti.

A keresztyén spiritualizmus, a lélek univerzális, központi hatalma teljesen átformálja a zene jelentőségét, értelmét. Míg az antik világban csak éppen *egyik* vallásos művészet a többi között a kultikus zene, most középpontba kerül, uralkodóvá lesz, mint a *lélek* reprezentációja. Nem plaszticitása és külső rendeltetése teszi a keresztyén dalkincs velejét, mint az ókori dallamokét, hanem befeléforduló jellege, titkos sugallata, hangulati mélysége. Csak az elmélet őrzi továbbra is ókori mintáit: a középkori, szkolasztikus bölcsélet számára még mindig a zene az, amely mértéke lehet az égi és földi rend összefüggésének. Innen nyeri egyrészt gyakorlati hatalmát, másrészt hierarchikus tekintélyét a középkori muzsika. Ez volt a legáltalánosabb alap, amelyen azután a legkülönfélébb zeneirányok építkezhettek. Rendkívül sokféle, heterogén képletező módszer tolongott egybe, egymás hegyénhátán, egyszerre és egymással váltakozva a középkori zeneképzelet

mezején, a zeneérzék folytonos, kisebb-nagyobb módosulásai szerint. A módosulások állandó forrása pedig az, hogy a világi (profán) élet belehat az egyházi szervezetbe. Már a hymnika is arra vall, hogy a tisztán zenei elemnek, a szövegtől függetlenebb, népi származású szerkezetnek — tehát a zenei naturalizmusnak, eredeti értelmében — széles szerepe támad az előkelő, magas Gregoriánium mellett. Még határozottabb a természetes, népies forrású és világi jelentésű zene előtörése a *trubadur*-költészetben. Hogy a zene szerelmes, játszi, hódoló stb. is tud lenni profán értelemben, az itt jut először nyílt elismerésre a keresztyén kultúrában. Mindez persze csak az udvari formalizmus merev típusain belül, minden egyéniesség nélkül. A többszólamúság első századaiban nem tudnak még egyébre törekedni a mesterek, mint objektív harmónia jelképezésére. A XIV. századtól aztán lényeges helyet szorít magának a világi zenegondolkodás is az egyházzenei elméleti traktátusokban. Ez lép fel világosan az *esztétika* fokozódó önállóságában, amikor 1300 körül felismerik a művészi forma rendjének azonos jelentőségét a világrénddel; ez a felismerés a művészet emancipációjának útját nyitja meg, míg eladdig általában csak szolgáltató szerepet engedélyeztek a művészetnek. A világi (szerelmi) és egyházi (vallásos) zenejelképezés *szintézise*, egybeforrása jelentkezik még a liturgikus többszólamúságban is az ars novától kezdve (így a németalföldi, burgundi iskolákban, XIV—XV. század). De még mindig individuális különlegességek nélkül, személyes megragadottság, személyes meghatottság, egyéni kényszerűség híján. A középkori zene teljes értelme *kollektivistikus*.

Ugyancsak a XIV. századtól figyelhető meg az *egyéniesség* jelentőségének rendkívül lassú, fokozatos és eleintén alig észrevehető kibontakozása, az ú. n. reneszánsz során. Ezáltal válik a művészet az alkotómester eszméjének függvényévé (ahogy *Cusanus* a képzelőerővel összefüggésben kifejti), a zene belső egyéni *élmények* jelképévé. Ilyen élmények az individualizmus csirázó idején: Isten utáni vágyakozás, a Végtelennel való egyesülés, a szerelem világmozgató hatalma stb. Most már mindinkább a művészi tárgyba való spontán beleélés, áthasonulás hangolja a mestert, nem pedig előre meghatározott, általános érzések magasrendű képviselője. Mint mondtuk, ez a folyamat igen lassú s csak fokozatosan vezet át a teljes individualizmusba („barokk“ stílus), de már Josquinnél oly erősen érezhető, hogy egykorú műkedvelőknek is feltűnik. Döntően jelzi e változást a *szolisztikus* zene kifejlődése a XVI. század folyamán, úgy énekes, mint hangszeres téren; stilsztikailag a polifónia és homofónia kiegyeztetéseként ismerjük ezt az átalakulást. A homofón irányú solo-zene pedig az „egyéni érzelmek“ (affektusok) szerve. A protestantizmus óta erősen átnépszerűsödő zene amúgyis megkívánta a technikai leegyszerűsödést, a népszerűséghez való szándékos közeledést, amit a régebbi arisztokratikus-hierátikus zene *elvileg* kizárt. Így kerül be a zenébe az egyéni érzelmek változatos képletei mellé a természetesség, a naturalisztikus zeneképzelet szimbolikája, mind kevésbbé csak úgy elvétve,

mind inkább célzatosan. Így alakulnak át a formák statikusból dinamikus jellegűvé s válik a zene általában megnyugtatóból felvillanyozó, „lelkes“ (entuziasztikus), szenvedélyes művészetté. (Az „érzés“, a „szív“ elsődlegessége a középkori misztikusoktól jut G. Bruno bölcséletébe, ahol az új korszellemet tisztán jelzi. Brunónál a *művészi akarat* modern fogalma is fellép már.) A zene objektív és szubjektív tényezői közül az utóbbiakra kezd tehát átfordulni a hangsúly; míg a középkori zenében még az objektív elem uralkodott, ott a hangviszonyok jelképes átérzését általános (többnyire teológiai) gondolatok irányították, — most a lelkiség egyéni elemeire vonatkoztatják a zenét. (Ezért is vallják a régebbi fajtát „száraznak“, tudósnak, mint *Glareanus*, vagy kivált „lélek nélküli testnek“, mint *Pietro della Valle*.) Miként a fogalmak értelme megváltozik, úgy másul át a zenei beszédmódé is. A naturalizmus magjaira pedig csíráztatón hat a színpadi (és általában a nyilvános, reprezentációs ének-) zene, melyben a beszéd értelmi hangsúlyait aprólékos árnyalással kellett muzsikává fokozni (*affetto*). Erre aztán a madrigálstílus aránylag differenciálatlan hangulatképleteit pontosan körvonalazott hangulat-típusokban gazdag stílus váltja fel a XVII. században. Ide céloz a zenei stilisztika, amikor a barokk megindulását az opera kezdeteivel társítja egybe. Az új stílus célzata pedig, hogy magával ragadjon, meghasson, lelkesítsen, búsítson vagy felderítsen. Csak ettől fogva fűződik a zeneélvezet a hallgató teljes lelki áthasonulásához, beérzéséhez, szimpatétikus izgalamához, ahhoz az állapothoz, melyben az érzéki és szellemi áthatottság legalábbis egyenlő mértékű. Addig az észszerűség, a „raggione“ serpenyője lenyomta a másikat a zenehallgatás mérlegén, most mind inkább a *hallóérzék lélektani primátusával* számol a kultúra. És csak ettől fogva beszélnek művészi ihletről (inspirációról) modern értelemben.

A ritmika és harmonika teljes átalakulása következik innár abból is, hogy fokozatosan természettudományira fordul át a gondolkodás. Mert földi realitásra beállított szemlélet számára a méretek és viszonylatok világos, exakt mértékében éppúgy megnyilvánul a formaszépség, mint ennek egyéb feltételeiben. Természetes (népies) ritmus- és összhangépítkezés nyomul be a polifónia teljes formakészletébe és alakítja át ezt a barokk stílusban. Így lép fel az az új-fajta lelki készség, melyet máig zeneérzéknek, muzikalitásnak nevezünk: az ember népi gyökerű reagáló készsége a világosan áttekinthető hangformákra és ezek hangulatvilágára. Azt a formaharmóniát, mely a barokk esztétikájának alapja, immár nem az égi összhang utólagos, mikrokozmosz vetületének tekintik, hanem közvetlennek, az ember természetéből folyónak, melyből visszakövetkeztetnek az égi harmóniára. (Ellenkezőjére fordul tehát a sorrend, uralomra a világi, földi, emberi szellem jut Cardano, Kepler, Galilei stb. működésétől fogva fokozatos kibontakozásban.) Ráció, észszerűség, mint a teljes életstílus átalakítója: odavezet, hogy a formai világosság mellett mind pontosabban körülírt érzelmi típusok jelképeit óhajtsák élvezni

a zenében. Ide csúcsosodik a XVIII. század „racionalisztikus“ esztétikája. Ennek nyomában pedig rengeteg dilettantikus félreértés a hangszeres „programmzenére“ nézve lép elénk az ilyen esztétika árnyékaként. Emberi aktivitás, egyéni lelki tevékenység most a muzsika jelképezni valója; és sohasem a tárgy, mely tevékenységre készítet! Az aristotelesi újraátélés lélektani jelenségéhez kerülünk itt a történelmi spirális felsőbb állomásán („utánzási“ elmélet). Még abban a tekintetben is, hogy a jelképezett szenvedélyek egyelőre csak *tipikusak*, egyoldalúak, merevek; e korban a lélek ellentétes erőt elszigetelten interpretálja élet és művészet, az azok közti belső közlekedés, áthidalás még leküzdött vagy csak tudatalatti. (Később aztán, amikor az érzés „felszántja“ a lelket, a régebbi kimért világot „copfosnak“ gúnyolják.) Ahogy a középkori zene gépháza a liturgia volt, úgy az újkorié a tánc. A középkor Istenen át jutott emberségéhez, az újkor emberi érzelmeken át hódol Istennek. Régebben elszigeteltség a zene-művelés életeleme, most nyilvánosság („publikum“, közönség a XVII—XVIII. században alakul ki). Még a reneszánsz idején is oldalsó, mellékes ág a népszerű dal vagy a világi hangszeres formák; a barokk idején már ezek összetétele, a legnépszerűbb műfaj: az *opera* — egyelőre reprezentációs, udvari levegővel telítve — kerül az érdeklődés csomópontjába. És nemcsak lehetőségessé, hanem éppenséggel a kultúra egyik döntő tényezőjévé válik most az esztétikain kívül minden egyéb célzattól független muzsika, az „abszolút“ hangszeres zene. Nemcsak a zene jelképező módszerének kellett szorosan hozzáidomulnia a „lélekmozgásokhoz“, de a hallgatóság részéről is különleges beleélő képességre volt szükség, hogy a zene egyáltalán levetesse a vele egybeforrott testvérművészetek magyarázó, indokoló kapcsolatát. Csak így épülhetett ki — a népi hangszeres rögtönzések nyers vázához kristályosodva — az az új formavilág, mely később a zene képességének tetőfokához vezetett (nagyklasszikus kamarazene és szimfónika). Képletesen szólva: a hangszeres zene „csupa lélek“, kivonattá leszűrt lélek, mindenképp legtisztább dokumentuma a zene bensőséges, befelé forduló célzatának. Ezért is tükrözi az leggazdagabban az individualizmus fejlődését a barokk stíluson belül, ami a naturalisztikus-népi vonások állandó erősödésével jár együtt, utóbbiak pedig a *nemzeti* sajátságok fokozott kidomborodásával. A régi liturgikus zene formájáért jórészt a szövegtartalom volt felelős; a barokk hangszeres formák teljes felelősségét (úgy erkölcsi, mint esztétikai értelemben) már az alkotó egyéniség viseli. (A rokokó idején aztán valóságos kultusza támad az egyéni „ízlés“-nek.) Ebből következik, hogy a megnyilvánulásbeli konvenciókhoz való kötöttség is jobban meglazul a XVII. századtól fogva, a közlésmód szabadabb — és szabadságra irányuló állandó fejlődésében később sem lankad alá. Már a barokk idején módjában áll a zenének meglepnie a hallgatót, ismeretlen művészi szférákba ragadni el. (Míg a középkori zene inkább csak megerősítette szokott várakozásában.) Ez az út vezet el a további korok szubjektív művészi önvallomása, magaleleplezése felé,

— eredetiségben pedig a magános egyéniség, sőt egyénieskedés és szecesszió felé.

A zene alapjelentésének legközelebbi fontos változása akkor áll be, amikor felfedezik és felszínre hozzák a szubjektív lélek titokzatosságát, megfoghatatlanságát, végtelenét. Ez a döntő fordulat a „felvilágosodás“, „érzékenység“, „Sturm und Drang“ kultúrájáé, mely a szorosabb értelemben vett rokokó, majd a nagyklasszicizmus zenéjét szüli 1750 tájától kezdve. Mindent magába foglaló univerzuma most az emberi bensőnek a muzsika, határtalan látkörű, végleteket átfogó és kiegyeztető, eget és poklot felölelő tolmácsa gyónásnak és megtisztulásnak. Nemcsak megadni, felemelni, vigasztalni tud már a muzsika; levetik vele szemben az utolsó fenntartásokat is, belerülnek, mint az üdvösség reményébe, a létezés szépségének örök biztosítékába. Az ily zenétől sokáig nem kívánják már, hogy „tartalmilag“ pontosan körülírható legyen, mert hiszen sejtelmes misztérium a muzsika. Az ily zenével szemben (gondoljunk Mozarttra!) teljes odaadás, szinte szerelem az ember magatartásának ismertető jegye. Mert minden egyházi és világi, hívő és kételkedő erejét, képességét egyaránt beléönti e zenébe az ember. Itt szünik meg az élő egyházi zene lényeges műformai különbsége a többi fajtaival szemben. Középpontba a lángeszű egyéniség kulturális akarata kerül, minden lényegre nézve döntő erővel. Művészetben mindez a képzelet (fantázia) egyeduralmát jelenti, az irracionális győzelmét a „ráció“ felett. (Baumgarten működésétől fogva ébred e fordulatra az esztétika.) A régebbi, teológiai vagy bibliai erkölcsi kötöttséget egyénileg kiharcolt, kiérlelt normatív etikai kötöttség váltja fel (Herder, Kant és a zenei nagyklasszicizmus). Amikor pedig ez az álláspont a „végtelenség“ vágyának forrongásaiban meginog, mindinkább túlzásba jut a szubjektivisztikus lelkiesség, egyéni önkénybe csap át, mire aztán az eredetiség káprázatos kaleidoszkópjával igyekeznek betömni a rést, mely a puritán formátökéletesség épületén támadt (Schelling, Schleiermacher és a zenei romantika). A hangulati tipizálás merevségének feloldása következik a szubjektivizmus uralmából; szöges ellentétek jutnak egymás szomszédságába a forma szimbolikus közlései során, épp ez ellentétek harcából és kiegyezéséből áll elő maga a forma; a levés, létezés mozgalmas, de „egytartású“ jelképezése helyett (barokk) a változás, fejlődés végletekben cikázó képletei teszik új stílusában a zenét. (Mint ahogy Hegeltől kezdve a kor bölselete is mindinkább az evolúció szemszögébe helyezkedik.) Most víz és tűz, rossz és jó, Isten és ördög egységes összefoglalásából, az emberi sokrétűség valamely hangulati vetületéből áll elő a zeneforma. Így felel meg ez a lélektani naturalizmusnak is, mely a maga kísérleti ingatagságával csakúgy szellemi központot jelent a XIX. század számára, mint jelentett a szüiárd hierarchikus rend a középkor számára. A naturalizmusnak ez a teljes fölfejlődése vezet pedig párhuzamosan a nemzeti népiességek szándékos elkülönítésére, nem kevésbé a művész-technikai eszközök és a hangfestő programzene végleges kiaknázására is (utóromantika).

Egyéni alkotó önkény és műkedvelő tömegizlés találkozása keltette általában a romantikus programzenét. Ez Liszt és Wagner szellemében még tetőpontján éri a polgári művelődést és nagyjában értékegyensúlyban is van a szolid házizenével (Schumann, Brahms, Franck). Csak a kultúra elatomizálódása, a világnézetek felbomlása züllesztí végkép szét a romantikus formát. Ekkor, a múlt és jelen század határán kezd beállni a legújabb, hatalmas válság, mely napjainkban is érezteti még vulkanikus erejét.

Bizonyos, hogy a mai új zene ismét más alapjelentésű, mint a romantikus és bármely más előző stílus volt, legfőként erős objektívizitikus visszahatása révén a polgári korszak túlzottá lett szubjektívizitikusára. Ha nem is olyannyira, mint a tájékozatlanabb ítélezők tudni vélik, de meglehetősen kiforratlan még ez az új muzsika. A magyarságot pedig elsősorban az érinti az európai zene legújabb fejlődésében, hogy magyar mesterek is tevékenyen szolgálják az alakulóban levő formavilág kikristályosítását. Ha Kodály, Bárdos, Veress nyugati sikereire, Bartók magyar vagy román népi lélekkel telített győzelmes munkáira gondolunk, szinte önként kínálkozik a megfigyelés, hogy itt a keleteurópai lelkiség nagy hivatása kezd útat törni, — hogy napjainkban keleteurópai szellemiség kezd meghatározó lenni az általános kultúra egyik döntő területén.

Molnár Antal.

Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig.

Felolvasás a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály 1939. január 19-i szakülésén.

I. Vidéki vagy nem vidéki?

Vidéki hírlap, — olyan egyszerű és annyira világos fogalom, hogy mindenki azonnal megérti; jelentése, tartalma épen egyszerűségénél és átlátszóságánál fogva semmiféle további magyarázgatásra nem szorul. Semmi kétség: vidéki az a hírlap, amely nem fővárosban, hanem más helyen, vidéken jelenik meg.

Amde az első tekintetre legegyszerűbb fogalmak is gyakran bonyolultakká s az első pillanatban legtisztábbak is tüstént zavarosakká válnak, mihelyt gyakorlati alkalmazásukra kerül a sor.

Igy vagyunk az egyszerűnek és világosnak vélt vidéki hírlap jelentésével is. Mihelyt kezünkbe vesszük az első erdélyi magyar nyelvű hírlapot, legott fennakadunk a fejelettel, hogy vajon vidéki hírlap volt-e az, vagy nem.

Nevezetesen az első erdélyi magyarnyelvű hírlap, az *Erdélyi Magyar Hírvivő*, 1790. április 3-án jelent meg Nagyszebenben.¹ A mai és a magyar felfogás habozás nélkül vidéki hírlapnak érzi és minősíti ezt a Szebenben megszületett sajtóterméket. Hiszen Szeben a magyar s általában az erdélyi köztudat szerint sohasem volt főváros, hanem Kolozsvárhoz képest mindig csak vidék. S így az első erdélyi hírlap sem lehet más, mint egyszerű vidéki hírlap. Ez igaz. De igaz másfelől az is, hogy Szeben a vármegyerendszer teljes kiépítéséig, 1876-ig, főváros volt: a Királyföld, illetőleg a szászok fővárosa, a szász főispán székhelye. Sőt 1876 után sem szűnt meg teljesen Szeben főváros jellege, amennyiben Szeben megye főispánja továbbra is viselte a szászok grófja, a szász comes címet, s mint ilyen, elnöke volt az ú. n. szász egyetemnek. Szeben azonban nemcsak a szászoknak, hanem a magyar kívánság és tiltakozás ellenére hosszú időn át Erdélynek is valóságos fővárosa. Egy az, hogy az erdélyi nemzeti fejedelemség megszűnte óta állandóan Szebenben székelte Erdélyország legfőbb katonai parancsnoksága, a bécsi udvari akarat és politika képviselője és végrehajtója. Más az, hogy ebben az időben, az

¹ Németnyelvű már 1784 óta volt, a szintén Nagyszebenben megindított s különböző nevek alatt ma is élő *Siebenbürger Zeitung*.

Erdélyi Magyar Hírvivő megindulásakor, még mindig Szebenben székelte Erdély legfőbb polgári kormányhatósága, a gubernium is. Továbbá ugyanott működött Erdély legfőbb pénzügyi hatósága, az erdélyi kinestári kamara is. S végül tudnunk kell, hogy a XVIII. sz. folyamán az erdélyi országgyűlés is rendszerint Szebenben ülésezett, már amennyiben országgyűlést egyáltalán engedélyezett Bécs. Ezeknek a számbavétele után lehet-e csak úgy egyszerűen beskatulyázni Szebent vidéknek s vele együtt az *Erdélyi Magyar Hírvivőt* vidéki lapnak? Különösen akkor, ha megfontoljuk még azt az egyetemesnek mondható, tehát törvényszerű jelenséget is, hogy új kezdeményezések, eredeti alkotások — s az *Erdélyi Magyar Hírvivő* az volt — általában nem vidéken indulnak meg és termelődnek ki.

Zavarunk csak növekedik, ha messzebb pillantunk, Erdélyen túlra, az egyetemes magyar hírlapirodalom történetére.

Az első magyarnyelvű hírlap, a *Magyar Hírmondó*, tíz évvel előzve meg az erdélyit, 1780-ban indult meg Pozsonyban. Vidéki hírlap volt-e vajon ez a Pozsonyban 8 éven keresztül megjelent első magyarnyelvű újság? Mert az ismét nem kétséges, hogy Pozsony ekkor már szintén nem Magyarország fővárosa. Viszont az is tény, hogy Pozsony székhelye volt most is egészen 1848-ig a magyar országgyűléseknek; hogy itt, a koronázó városban székelte több legfőbb kormányhatóság is, köztük a mai pénzügyminisztérium hatáskörét intéző királyi kamara. Pozsonyt tehát vidéknek s így a *Magyar Hírmondót* vidéki újságnak szintén nem minősíthetjük.

A második legrégebb magyar hírlap, a *Magyar Kurir*, kétszer is megindult. Először 1786. júl. 1-én Pozsonyban, másodszor pedig, mivel Pozsonyban megjelenésre engedélyt nem kapott, megindult félév múlva, 1787. január 3-án, de ekkor már nem is a magyar állam területén, hanem azon kívül, külföldön, Bécsben. Nemde szinte nevetséges volna vidéki hírlapnak mondanunk azt a *Magyar Kurirt*, amely Bécsben, a császárvárosban, a magyar politikai és állami élet végső és legdöntőbb erejű színhelyén, a XVIII. sz. második felében hosszú évtizedeken át még irodalmi életünknek is a középpontjában jelent meg és állott fenn kerek félszázadon át? Azért csupán, mert nem Magyarországon és nem a magyar fővárosban szerkesztették és nyomtatták?

Pesten magyarnyelvű hírlap először csak 1788-ban jelent meg. A *Magyar Merkurus* volt ez, időrendben a harmadik legrégebb újság. De hát Pest ekkor főváros-e? Országgyűlésnek, főkormányhatóságoknak s más fővárosiasságnak Pesten ezidétt még nyoma sincs. Még központ se semmiféle vonatkozásban. Csupán szerény irodalmi, szellemi központtá fejlesztését is csak majd hat év múlva tűzi ki megvalósítandó eszménynek, feladatnak Kármán József folyóirata, az *Urania*, amely ugyan Pesten jelent meg, de — jellemző adat Pest főváros, központi voltára — egy váci nyomdában állították ki. Ennyire nem főváros Pest a XVIII. sz. végén s a XIX. első felében egészen Széchenyiig. Nem kevésbé jellemző Pest szellemi életének igényes-

ségére és központiségára nézve az az adat sem, hogy míg a *Magyar Hirmondó* Pozsonyban 8, a *Magyar Kurir* Bécsben 50 évig élt, a *Magyar Mercurius* Pesten már ötnegyed éves korában kimult, megszűnt. A pesti *Magyar Mercuriust* tehát, mint Pintér teszi,² nem nevezhetjük az első magyar fővárosi lapnak. Mai értelemben véve akkor Magyarországnak még nem volt fővárosa. Pest, a főváros, tudvalevőleg a reformkor, illetőleg 1848 alkotása, mely teljessé csak a kiegyezés után vált s az 1872. XXXVI. t.-c. tetőzte be. Szomorú, de való, hogy mind Pozsony, mind Bécs egy vagy más szempontból inkább volt főváros s inkább volt középpont, mint Pest, politikai és szellemi tekintetben is. Mert politikai szempontból nem vidék, hanem legalább is, centrum, központ, ha nem is főváros, az a hely, ahol törvényt meg jogszabályt kezdeményező és alkotó állami intézmények és szervek székelnék, ahol az ügyek igazgatásában és végrehajtásában végérvényesen intézkednek és döntenek. Szellemi szempontból nem vidék az a hely, ahol nemcsak egyszerűen fogyasztják a szellemi termékeket, hanem van kezdeményező készség, alkotni kész akarat és teremtő tetterő is. Ennek következtében, ha nem is volt *egy* kialakult főváros, de Erdélyben Kolozsvár mellett Szeben, Magyarországon Pest vagy Buda mellett Pozsony és Bécs nem vidék, hanem — központ. Központ, de nem főváros.

Igy módosul a valóságban a vidéki hírlap fogalom értelme. Nem mindjárt vidéki egy újság, mihelyt nem fővárosban szerkesztik; különösen nem, ha főváros igazában véve nincs is. Ellenben vidéki mindaz az alkotás, amely akár tartalmi, akár formai vonatkozásban nem üti meg az egyszer már elért mértéket; vidéki még akkor is, ha fővárosban jött létre. Vidék: nemcsak földrajz-politikai fogalom, melynek főváros az ellentéte, hanem van a fogalomnak közművelődési tartalma is. És ebben az értelemben vidék annyi, mint az anyagi s főként szellemi közművelődési erőnek csekélyebb birtokú lelőhelye, kicsi közössége; szórvány — szemben a központokkal, a közművelődés gyújtópontjaival. Világít és melegít talán mindkettő. Csakhogy a vidék csak pásztortűz, gyertya, vagy épen méceses, míg a gyújtópont öntüzből szór a messzi távolba az egész tájon mindent ellenállhatatlanul elborító áldott verőfényt. Önként értődik, hogy mind a vidék, mind a központ viszonylagos fogalom. Bécshez képest pl. Augsburg csak egy kis vidéki városka volt mindenha; mégis az *Augsburger Allgemeine Zeitung* egy időben, a mult század közepén nemcsak a német, de az egész európai hírlapirodalomnak legtekintélyesebb újságja volt, valósággal szócsöve az európai világpolitikának. Cikkei évtizedeken keresztül Magyarország életére is döntő befolyással voltak.

Szerintünk annyi kétségtelen, hogy az első erdélyi magyar hírlap, a Nagyszebenben megindított *Erdélyi Magyar Hírvivő*, nem vidéki újság. 1790 áprilisában Nagyszeben, ha nem is fővárosa Erdélyországnak, nem legalább magyar felfogás szerint, de légerő-

² Pintér Jenő: *Magyar Irodalomtörténet* IV. 72. l.

sebb és legjelentékenyebb központja, az ország katonai és polgári közigazgatásának székhelye. Tehát nem vidék még Kolozsvárhoz mérten sem.

Viszont ismeretes, hogy a gubernium épen ennek az 1790. évnél a végén Szebenből Kolozsvárra költözik át. Bécs végre engedett, teljesítette a hosszas és szívós magyar kívánságot, hogy az országot legalább polgárilag a fővárosból, Kolozsvárról, igazgassák és kormányozzák. A gubernium átköltözése következtében Szeben súlya egyszerre nagyot csökkent, aminek legesattanóbb bizonyítéka magának az *Erdélyi Magyar Hírvivőnek* a sorsa: 1790 karácsonyától kezdve már Kolozsvárt jelent meg s nem Szebenben. A guberniummal együtt Kolozsvárra költözött a két szerkesztő, Fábíán Dániel és Cserey Elek, kik mindketten ekkor még guberniális tisztviselők voltak. S utánuk költöztette Kolozsvárra a nyomdát is Hochmeister Márton, a hírlapkiadásra királyi szabadalmat nyert nyomdász. Nyilvánvaló, hogy az első erdélyi magyar hírlap mostantól, a Kolozsvárt megjelenés idejétől számítottnan még kevésbé vidéki újság, mint volt Szebenben. Ennek következtében ismertetésével sem foglalkozunk tovább.³ Az *Erdélyi Magyar Hírvivő* nem volt vidéki hírlap sem ott, sem itt, az említettek mellett már csupán egyetlensége miatt sem.

Kicsi, szerény kezdeményezés az *Erdélyi Magyar Hírvivő*, de művelődéstörténeti fontossága annál nagyobb. Ennek szinte kézzelfogható bizonyossága az a valóság, hogy a következő, a második erdélyi magyar hírlap megindulásáig majdnem harminc évnél kellett eltelnie. 1827-ben történt ez, ekkor indította meg Kolozsvárt, az ország fővárosában Pethe Ferenc a *Hazai*-, utóbb *Erdélyi Híradó* c. lapot, mely előbb hetenként egyszer, majd kétszer, utóbb napilapként jelent meg a szabadságharcig. 1830-tól egy, 1834-től két melléklapja is volt (Nemzeti Társalkodó, Vasárnapi Újság). Az elég hosszú életű s csak a szabadságharc zajában megszűnt *Híradó* körül a kolozsvári magyar hírlapirodalom rendre szépen elbokrosodik. De 1838-ig magyarul nyelvű hírlap csak Pozsonyban, Bécsben, Pesten és Szeben-Kolozsvárt jelent meg. Vagyis magyar vidéki hírlapirodalom egyáltalán nem volt sem Erdélyben, sem a másik magyar hazában 1838-ig.

II. Az első magyar vidéki hírlap.

1838. januárjában végre megjelenik az első magyar vidéki hírlap. Az elsőség e téren is Erdélyünké, mert itt, Brassóban, jelent meg az első magyar vidéki hírlap Köpe János tanár szerkesztésében és Gött János nyomdájában. *Erdélyi Hírlap* volt a címe a hetenként megjelenő újságnak. Iker alkotás, mert születésétől kezdve 1839. végéig, amikor megszűnt, ugyancsak hetenként szépirodalmi mellék-

³ L. Gyalui Farkas: *Erdélyi Magyar Hírvivő*. Pásztortűz 1924. II. 27. 1. U. ö.: *Az első magyar erdélyi hírlap*. Kolozsvár 1890.

lapot is adott, a *Mulattatót*.⁴ Brassó, bár még ekkor is egyik legnagyobb város a magyar szent korona területén (a XVIII. sz. elején t. i. a legnagyobb volt, nagyobb, mint Debrecen, Pozsony, Kolozsvár, Buda és Pest), szellemileg nem központ. Még német-szász szempontból sem az Szebenhez képest. Magyar szempontból mindenesetre vidék nemcsak Kolozsvárhoz, de pl. Marosvásárhelyhez vagy Székelyudvarhelyhez viszonyítva is. S hogy mégis nem ez utóbbi magyar városok valamelyikében, hanem a szász többségű Brassóban indult meg az első magyar vidéki lap, annak magyarázata az, hogy a Göttcégnak volt engedélye német- és románnyelvű újság kiadására,⁵ s így könnyen kapott — hiszen német volt, — engedélyt magyar nyelvű lap kiadására is. Üzleti szempontból se kellett sokat kockáztatnia. Hiszen az *Erdélyi Hírlap* tartalmilag nagyjában és egészében nem volt egyéb, mint az általa kiadott német nyelvű lapnak, a *Siebenbürger Wochenblatt*nak, magyar kiadása.

Az első magyar vidéki hírlapnak van még egy különös saját-sága: *székely* hírlap akart lenni. Elsősorban a nemes székely nemzet-től kért és várt munkatársakat, pártolást és segítséget, azaz előfizetőket. És szószólója akart lenni a székelység külön helyi érdekeinek is. Az előfizetési felhívásban, de később a lap hasábjain is ez a törekvés többször világos szavakba van öntve.

Mindhiába, az első magyar-székely vidéki hírlap irodalmi melléklapjával együtt két évi pályafutás után 1839 végével elbukott, mert — amint ugyancsak a lap hasábjai tájékoztatnak, — a ns. székely nemzet, melyért főképp ez az újság alapula, hideg iránta. Vagyis előfizetők hiányában mult ki, pedig Köpe János is, Veress György is, ki a második évfolyamot szerkesztette, tisztességes igyekezettel s helyes érzékkel törekedett jó és érdekes lapot adni. De kevés volt a munkatárs, az is jobbára nem székelyföldi, hanem enyedi, kolozsvári és marosvásárhelyi — diák. És elbukott, mert a Kolozsvárt szerkesztett s már tekintélyes multú, mert 1827 óta fennálló *Erdélyi Híradó*-val versenyezni nem tudott. Történeti jelentősége azonban nem vitás: mind a fő, mind a melléklap nemcsak első a maga nemében, de hosszú időn át — kivált a szépirodalmi melléklap — egyetlen.

Az *Erdélyi Hírlap* megszűnte után kerek tíz éven át Erdélynek megint nem volt vidéki hírlapja. Igaz, hogy volt két s hetenkint már kétszer megjelenő politikai hírlapja Kolozsvárt. Egyik a már említett *Erdélyi Híradó*, másik a *Mult és Jelen*. Amazt Méhes Sámuel ref. koll. tanár szerkesztette szabadelvű szellemben s így a reformokat követelő ellenzék lapjának tekinthető. A *Mult és Jelen* Szilágyi

⁴ Mind a főlapnak, mind melléklapjának célját, életét, tartalmát és jelentőségét részletesen ismertettem egy másik dolgozatomban: *Az első vidéki (székely) magyar hírlap és melléklapjai*. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Szerkesztette Csutak Vilmos. 216—234. l.

⁵ Gött nyomtatta az első magyarországi román hírlapot, a *Gazeta de Transilvaniát* és melléklapját a *Foae de Duminecat*. Mindkettő 1837-ben indult meg s a főlap ma is él.

Az erdélyi magyar hírlapok és folyóiratok áttekintése a szabadságharcig.

Sorsz.	Megindult	Megszűnt	H o l ?	C í m e	Szerkesztője	Tartalma	Milyen időközökben jelent meg?	Jegyzet
1	1790*	1791	Nagyszeben-Kolozsvár	Erdélyi Magyar Hírvivő	Fábián Dániel és Cserei Elek	politikai	kétszer hetenként	
2	1814	1818	Kolozsvár-Pest	Erdélyi Múzeum	Döbrentei Gábor	tud. és szépirod.	negyedévenként	+ Csak az I. f.; a többi Pesten. Összesen 10 f. jelent meg.
3	1827	1848	Kolozsvár	Hazai-, 1832-től Erdélyi Híradó	Pethe Ferenc. 1831 okt. 1-től Méhes Sámuel	politikai	kétszer hetenként	Megszűnt 1848. . 30. Folytatása: Kolozsvári Híradó.
4	1827	1829	"	Közhasznú Jegyzések	Pethe Ferenc	gazdasági	hetenként	
5	1830	1844	"	Nemzeti Társalkodó	Méhes Sámuel	tud. és szépirod.	hetenként	1842-3-ban főlapjába, az Erdélyi Híradóba olvasztva.
6	1833	1837	"	Erdélyi Predikatori Társaság	Salamon József	egyházi	félévenként	Összesen 8 füzet jelent meg.
7	1834	1848	"	Vasárnapi Ujság	Brassai Sámuel	népszerűsítő	hetenként	A 3. sz. melléklapja.
8	1838	1839	Brassó	Erdélyi Hírlap	1838 Köpke János 1839 Veress György	politikai	hetenként	
9	1838	1839	"	Mulattató	"	szépirodalmi	hetenként	A 8. sz. melléklapja.
10	1841	1848	Kolozsvár	Mult és Jelen	Szilágyi Ferenc	politikai	kétszer hetenként	1848. ápr 11. megszűnt.
11	1841	1848	"	Hon és külföld	"	történettud és földrajzi	kétszer hetenként	A 10. sz. melléklapja. 1849. V. 9. megszűnt.
12	1841	1848	"	Historiai Kedveskedő	"	népszerűsítő	havonként	A 10. sz. melléklapja.
13	1843	1844	"	Magyar Gyermekekből	"	ifjúsági	hetenként	
14	1843	1844	"	Életelvek-képekben	Magyari Lajos	szépirodalmi	havonként	
15	1846	1847	"	Kiskövet-képekkel	"	"	hetenként	1848. II. 6-án megszűnt. Minden számhoz képmelléklet.
16	1846	1848	"	Természetbarát	Berde Áron és Takács János	természettud. népsz.	hetenként	1848. júl. 2-től megszűnéseig (1848. XI. 5-ig) Ipar és Természetbarát c. jelent meg.

* Az első németnyelvű hírlap — Siebenbürgische Zeitung — 1784-ben indult meg Nagyszebenben. Az első magyar hírlap megindulásának évében német kettő van: Kriegsbote (az előbbinek folytatása) és Siebenbürg. Quartalschrift. Az évkönyvek (Aglája 1829—31 szerk. Szilágyi Ferenc, Remény 1839—41 szerk. Szentiványi Mihály) nincsenek felvéve.

Ferenc, a történetíró Szilágyi Sándor apja, szintén ref. koll. tanár szerkesztette konzervatív, aulikus szellemben, tehát a kormány szócsöve volt. Mindkét lapnak volt melléklapja is. Színvonaluk kifogástalannak mondható, a maga célját mindenik tudással s eredménnyel képviselte, s kivált a Méhes *Erdélyi Híradója*, melynek egyidőben többek között Kemény Zsigmond is munkatársa volt, Erdély határán kívül is tekintélyszámba ment.

III. Vidéki hírlapok a szabadságharc alatt.

Tíz év mulva aztán mégis megjelenik a második erdélyi vidéki magyar hírlap — ugyancsak Brassóban, — hetenként kétszer Veszely Károly szerkesztésében *Brassói Lap* címmel. A *Brassói Lap* első száma 1849. április 16-án jelent meg; három hét mulva, május 8-án, megindul egy második vidéki lap, a Csíksomlyón kiadott *Hadi Lap*, melynek melléklapja is volt, a *Csiki Gyutacs*. Sőt újabb három hét mulva, június 4-én Kézdivásárhelyt megjelenik a *Székely Hírmondó*, s ezzel tíz évi szünetelés után, rövid hat hét alatt az erdélyi vidéki hírlapok száma háromra, illetőleg négyre szaporodott fel.

A szabadságharc élet-halálra izgalmas napjai magyarazzák meg a feltűnő szaporaságot. Már a márciusi napok gyökeres változást idéztek elő. A Szilágyi szerkesztette *Mult és Jelen* irányt és formát változtatva *Jelen* címen elégedt április 14-től május 9-ig. De megszűnt 1848 május 30-án Kolozsvár másik tekintélyes s még régibb hírlapja is, a Méhes szerkesztette *Erdélyi Híradó*. *Kolozsvári Híradó* c. utódja június 1-én indult meg, de nov. 10-én szintén megszűnt. Egy harmadik napilap is kísérletezett Kolozsvárt: az *Ellenőr*, előbb Kőváry László, majd Dózsa Dániel szerkesztésében 1848 május 1-től nov. 15-ig. Az *Ellenőr* megszűntétől kezdve másfél hónapon át Erdélyben egyetlen hírlap sem jelent meg sem Kolozsvárt, sem vidéken. Az ok nyilvánvaló: pillanatnyilag a magyar szabadságharc le volt verve.

1848. karácsonya azonban fordulatot hozott. Megjelent az erdélyi hadszíntéren Bem, Kolozsvárt fölszabadította, a császáriakat megriasztotta Borgóprundig és Tihucáig üldözte s ott teljesen szétverte. A hadihelyzet kedvezőbbre válása után nyomban, még 1848 dec. 28-án megindult Kolozsvárt Ocsvay Ferenc szerkesztésében egy *Honvéd* c. napilap. Ez a szabadságharc alatt Erdély leghosszabb életű közlönye.

Kolozsvárt a *Honvéden* kívül a szabadságharc végéig még csak egy hírlap, a Krizbay Miklós szerkesztette *Szabadság* jelent meg: ez azonban még egy félhónapig sem élt, mivel csak 1849. aug. 1—14 közt jelent meg. Ugyancsak aug. 14-én, tehát a világsi fegyverletételt követő napon jelent meg utolsó száma a *Honvédnek* is. *Honvéd* — *Szabadság*, már a nevek is jelzik e két lap életsorsát, tartalmát, célját. Voltaképen mindkettő harctéri tudósításokat közölt, tájékoztatta a

magyarságot a haretéri főbb eseményekről, természetesen a hadvezetőség és a kormány szándékainak megfelelően. Böven közöltek politikai cikket is — hisz politikainak írta és mondotta magát mindkét lap — szintén a kormány és hadvezetőség szellemében. Megjegyzésre méltó, hogy a *Honvéd* több cikke és tudósítása utóbb párhuzamos hasábon magyar és német nyelven jelent meg.

Mindez még fokozottabb mértékben áll az akkori és fentebb már említett vidéki hírlapokra is.

Legkorábbi közülük a *Brassói Lap*. Bem februári diadalmas hadjárata következtében egész Erdély felszabadult, március 20-án Brassóból is kivonult Engelhardt orosz tábornok hadserege. A megkönnyebbülésnek eme napjaiban, ápr. 16-án indítja útjára a *Brassói Lapot* Veszely Károly, ekkor még brassói r. kat. káplán. Hetenként kétszer, hétfőn és csütörtökön negyedréte nagyságban s $\frac{1}{2}$ —1 ívnyi terjedelemben jelent meg. Ugyanez a nyomda, a Gött Jánosé, állította elő, amely tíz évvel azelőtt az *Erdélyi Hírlapot* és a *Mulattatót* nyomtatta. Az első szám homlokeikke — Testvériség — tájékoztat a lap programjáról: „E lap a testvériség címét homlokzatán hordozván — valóban ott áll kövér betűkkel minden számban a Testvériség! jelszó — és valóságát elvei és beltartalma által életbe léptetni akarván, a bel- és külföld eseményeinek rövid és hű rajza mellett a vidék és kivált a Székelyföld érdekeit képviselvén, hazánk különböző népei között a kibékülést és egyetértést előmozdítani törekedend. A szerkesztőség érzi feladatának nagyságát, de táplálja a remény, hogy az említett ügynek pártolói segédkezüket nem fogják elvonni. Rajtunk áll e boldog időszakot tántoríthatatlan szilárdsággal siettetni. A szabadság, egyenlőség és — mindenek felett — a testvériség legyenek vezér elveink... Népszerűleg irandunk; mert főóhajtásunk a szabadságot a *testvériség* elveinek kiterjesztésére, a nép felvilágosítására és arra használni, hogy a nép jogainak helyes gyakorlására kiképeztesék.“ A rákövetkező vezércikk — Szabadság, Egyenlőség, Testvériség a címe — kissé bővebben értelmezi e három uralkodó eszme magyar és időszerű tartalmát. A harmadik cikk Brassó sorsának a történetét mondja el 1848. októberétől, az osztrák megszállástól, 1849. március 20-ig, Bem felszabadításáig. Majd következik a Perczel szenttamási győzelméről szóló hivatalos jelentés és Görgei hatvani diadalmas esztájának rövid híradása.

Egyébként a lap rovatainak beosztása, tartalma nem következetes. Ehhez nyugodtabb közéleti viszonyok és fejlettebb szerkesztési lehetőség szükségesek. Legtöbbször vezércikk áll az élen, de kétszer költemény. Egyik „Erdély őrangyala“ (252) címen Bem dicsőítése Lőthe József — különben ismeretlen — honvéd tollából, a másik Petőfinek „A Székelyek“ c. költeménye átvéve a hivatalos Közlönyből. Egyszer meg Dósa Elek kormánybiztosnak a brassói polgársághoz intézett kiáltványa áll a lap élen (10. sz.). A vezércikkek témái: Az oroszok Brassóban (2. sz.), Miért harcol a magyar? (3. sz.), Új nap kelt ránk annyi viszály után (a trónfosztás dicsérete — 4. sz.), Testvéri

szózatok a néptanítókhoz (6., 7. és 9. sz.), Temessük el a holtakat (8. sz.), Szózat a Brassóban állomásozó honvédekhez! (10. sz.), Párbeszéd két brassói polgár között (11. sz.), A missionáriusok Csíkbán (12. sz.), Történeti adat Csíkból (13—14. sz.) és Választási nézetek (15—19. sz.). Mint a címekből is sejthetni, időszerű helyi és általános nemzetpolitikai fejtegetések a vezércikkek. Az izgalmas időkre és a lap rövid terjedelmére gondolva csodálni kell, hogy vezércikkei nem befejezett egészek, hanem folytatásosak. Az utolsó épen öt részre van felosztva!

A vezércikk mellett legtöbbször előforduló rovatok: Külföld, Még mi újság, Hivatalos tudósítások, Rendelet. Általában igyekezett a szerkesztő a külföldi és a magyar fontosabb politikai és haretéri eseményeket hírül adni s beszámolni a Székelyföld, főleg azonban Brassó közéleti megmozdulásairól. Egészen különálló „A nép fia“ c. cikke (10. sz.), amely Gábor Áron életének és működésének lelkeshangú jellemrajza.

A lap színvonala tartalmi és nyelvi tekintetben minden dicséretet megérdemel s mindenestre magasabb annál az átlagnál, mely a szabadságharc legtöbb újságjának sajátja. Egyrészt a cenzura eltörlése, illetőleg a teljes és tökéletes sajtószabadság életbeléptetése, másrészt a forrongó idők bizonyos felburjánzást tettek lehetővé. Már pedig a burján nem táplálék. A *Brassói Lap* minden fogyatkozása mellett is — munkatársai nem voltak, legfőlegbb tudósítói, úgyhogy az egész lapot tulajdonképen maga a szerkesztő írta — ez évek egyik legjobb időszaki sajtója. Ez a szerkesztő, Veszely Károly, érdeme.

Veszely Károly (1820 Bécs — 1896 Borbánd) elismerésben és megaláztatásban egyaránt gazdag egyházi, közéleti, tudományos és irodalmi pályájának a kezdetén szerkesztette a *Brassói Lapot*. A káplánból rövid pár év múlva gyulafehérvári gimn. igazgató, később kolozsvári plébános, főesperes, pápai kamarás és ugyanott prépost lett. A szabadságharc leveretése után halálra ítélték, de ezt a kegyelem börtönbüntetésre változtatta. Két évig ült is, 1851-ben szabadult ki. Elítélésének oka: magyar érzülete s legfőképen bizonyára a *Brassói Lap* szerkesztése. Hírlapírói tevékenységét mégis holtáig folytatta, sőt 1861-ben újra szerkesztő, megindítván a *Gyulafehérvári Füzetek* c. tudományos folyóiratot. Lelkes hive volt az E. M. E.-nek is; nemcsak megalakulása körül buzgólkodott, hanem mint az Évkönyv munkatársa is támogatta (1862. évf.). Hírlapíró, tudós és költő volt, egyháza közéletének is tekintélyes vezéregyénisége mindaddig, míg a kolozsvári plébániát nem kényszerült felcserélni az eldugott, kicsi borbándi parókiával. Tisztánlátása, bátor kezdeményező kedve és nem közönséges tudományos műveltsége őt hírlapírói munkájának történetében is a legderekabbak sorába iktatja.

A *Brassói Lap* 1849. jún. 18-án szűnt meg. Oka: az orosz hadsereg bevonulásának (jún. 21) híre. Megemlítem, hogy e lap teljes példánya ritka. A Magyar Nemzeti Múzeum példányából például 12 szám, felénél több hiányzik. Egyesületünk szerencsésebb: az E. M. E. könyvtárának

példánya teljes, megvan mind a 19 szám. Tisztázandó, hogy vajjon van-e s hol van még e lapból teljes számú példány vagy bár egy-egy szám. Bár alig 90 éves e nyomtatvány, könyvtári ritkaság.

Még inkább ritkaság e kornak időrendben második vidéki hírlapja, a Csikszeredában megjelent *Hadi Lap*. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának még hiányos példánya sincs. Az E. M. E. könyvtárában is a megjelent 5 számból csak egyetlenegy, a jún. 11.-én megjelent 3. sz. van meg. Ez tehát már nem is ritkaság, hanem a szó legszorosabb értelmében unicum, egyetlen példány.

Mivel unicum példány forgott a kezemben s mivel e lapnak egyetlen ismertetője, Szinnyei József, valószínűleg nem autopsia alapján, hanem a báró Apor Károlytól kapott írásbeli tájékoztatás nyomán írta meg ismertetését,⁶ talán nem egészen felesleges ez unicum, egyetlen számot részletesen ismertetnem.

A *Hadi Lap* 1849. máj. 28-án indult meg, negyedrétt nagyságban, félívnyi terjedelemben; hetenkint egyszer, hétfőn jelent meg június 25-ig összesen 5 számban. A cím alatt olvasható homlokhirdetés szerint a szerkesztőségnek célja volt, hogy „ha a szabadság lelkes harcosai előfizetésök által oly részvétet tanúsítanak Lapunk iránt, hogy a költség fedezve lesz, megjelenik hetenként, Hétfőn és Csütörtökön.“ Erre azonban nem került sor, mert az osztrák-orosz haderő július végén elárasztotta Csíkot is s e miatt a *Hadi Lap* kérész élete is befejeződött.

A fennmaradt egyetlen példányszám vezércikke: Utász Csapatunkhoz — a szerkesztőségtől — és az ezt követő költemény — Székely utász dal — Gerőfi utász hadnagytól — a harmadik s a lap terjedelmének legnagyobb részét kitevő közleményben lel magyarázatot. E harmadik cikk címe: Határszéli s azon túli tudósítások. Gimesi Szoros Június 6, 1849. A cikk elején a tudósító katonatiszt közli, hogy a gimesi szorosban a honvéd utászoktól azon frissében épített határszéli erődöket a kirendelt magyar haderő megszállta s most már nincs ok félni az ellenség, a muszka betörésétől. A bizakodást humoros formában is kifejezi a pennás hadfi. „Lelkes fijatal utászink — beszél — ágyú telepeket készítvén a szirttetőkön, kérdezték a muszka katonák, mit csinálnak azok a gyermekek oda fönn? a harmincados azt felelte, meleg ágyat, meljbe majd ugorkát ültetünk.“ Nos a vezércikk ezt az erődítményeket gyorsan megépítő utász csapatot dicsőíti, mondván, hogy „A történet muzsája az utász nevét gyémánt betűkkel vési be méljen keblébe az utókornak és a sírjában méjjen alvó hőse az ős világnak fölébred, mikor lépdel keresztül temetőjén a fijatal hős utász; szent csókkal ihleti ajkait s nyugodtan dől vissza pihenni korhadt koporsója tördelt deszkái közé, mert viraszt álma fölött elfagyott

⁶ Bizonyítja e feltevésemet az, hogy Szinnyei a nem látott, mert idáig ismeretlen június 25-i s 5. helyett 6-nak mondott számról idézi a lap homlokhirdetését, természetesen hibásan. L. Szinnyei József: *Hírlapirodalmunk 1848—49-ben*. Magyar Könyvszemle. 1877. évf. 112—113. l.

keblének azon édes remény Nemtője, hogy még csak egy csep vér átcsörtet szív kamráján az utásznak: addig sivitó goljoja s dörgő bombája az ellenségnek nem árthat a magyar hős mejjének.

Önök 17—18 éves gyenge karú bajnokok! — folytatódik a cikk — megtörték homlokát Erdély Alpeseinek és meredek gránitsziklák érc oldalain vágtak kényelmes utakat, hol mennykővet prüsszögő ágyuink, csörtetve dörögöznek föl a felhő fedett szirtormokra, lesujtani villámként, bármennyi milliáni söpredék katonáját az ellenségnek. „Majd a 12 ágyutelep műszaki remek megépítésének (6 nap alatt készült el Móricz Sándor utász százados terve szerint és vezetése alatt) meg a székelyföldi katonai parancsnoknak, Gál Sándor ezredesnek dicsérete után így végződik cikkünk: „Le hát a kalapot Erdélynek minden fia az utász csapat előtt. Ezeknek egyetlen szavokra sinai fal húzódik Erdély bércsein, meljen muszka szurony s kozák zsida soha be nem törhet... És fel a kalappal hazámnak minden hős fiai! fegyverre és botra! elé a határszél szirtormain mosoljgó torlaszokra s ha jön a muszka, öljétek mint a bogarat, aztán rendre pihenjétek és ismét öljétek, míg hírmondó se marad egy is.

Nevetek gyémánt betűkkel lesz feljegyezve a történet lapjain s az utókor hálás kezekkel font babért tűz sírkeresztetekre.

És te ne félj hazám! Lesznek kik védvárakat emeljenek éretted. Lesznek, kik harcoljanak éretted. Lesznek, kik harcoljanak és meghaljanak éretted! Ne félj hazám, ne félj hazám.“

A Gerőfi utász hadnagy költeménye még ennél is riadalmasabb stílusban fogadkozik, hogy

*Kitépem a lapájt fekvő ágyából
S dönthetetlen bástyát alkotok.
A természet nyugalmas honából
Fölhasználók minden módokat.
Igy hajtja meg magát a jövő, ö,
Az őskor Istene közibünk visszajő.
A verejték gyöngyben öszeolvadt remény
Nyugalmat ad s új erőre gyűjt.
S most frissülten a szirt tetejére
Földobok egy hat fontos ágyút.
És dalában ágyúim zengzetének;
Egy arany időnek élvei dörögnek.*

-----
*Kincsem az, hogy van hazám. Óh honom
Érted lánghévvvel izzadom.
Ellenemnek tört hányok cselére,
Hatalmas tört torlaszaimból;
Goljzápport hullatok fejére,
Mennykővet szórok ágyúimból,
S mihelyt az ellent megfutamítom,
Magyar szabadságot dall utász lantom...*

*Majd ha új lét s új tavasz korányja,
Dús szivekben illatoznak át.
Karjainkról rab békót lerázva,
Megmentettünk egy szabad hazát.
Szent ügyünk, hát szentesítve légyen,
Olj nemzet, mint a magyar, ne légyen.*

Látnivaló, hogy a versben költészet nincs, de még helyesírás sem, pedig némely hibáját közlésünkben eltüntettük. Általában a lap színvonala nem nagyon igényes; népies, sőt még azon alul eső felfogással és stílusban szól olvasóihoz. Pl. elmondja a tudósító, hogy a moldvai zsidó édes mosoljal veszi el a Kossuth bankókat, a császár bankóit ellenben nem fogadja el, mert „az österreich császár trekut“. A „Khosuth a császár“, mire a 20—30 főből álló honvéd legénység természetesen roppant háromszoros éljent kiáltott. Egy másik híre a minapában megtartott moldvai népszámlálás eredményét ismerteti mondván, hogy: „a magyarok száma sokkal többre ment, mint az oláhoké“. A moldvai magyarok különben is tiszta magyar érzelműek; minden magány társasági köreikben Kossuthot éljenzik. Jásban pedig a Kossuth bankót örömmel beváltják, a Kossuth aranyért a bojárok 7—8 pengő forintot is fizetnek. Vőlegények jegygyűrűk helyett mátkáiknak Kossuth arannyal kedveskednek. A Kossuth arany oly drága kincs, hogy a nép csókkal illeti azokat. A nép szabad érzelmű s a magyar alkotmány iránt legjobb hangulatú.

Ilyen és ehhez hasonló naiv kitalálásokkal van fűszerezve a lap. Utolsó rovatának címe: Kebli Tudósítások. Ebből is közlünk kettőt. Az első ez: „Debrecenből kapott hiteles levél szerint május 22-én az angol követ Debrecenben volt s ezen három föltételek alatt ígért magyar honnak a muszka dulások ellen segéjt. a) Ha Budavárát a magyar tábor beveszi. b) Ha a magyar tengerparton anglia szabadon kereskedhetik. c) Ha az angol királynő valamelyik fiát magyar hon királynak választja.

Kossuth — folytatja a beavatott tudósító — az utolsó feltételt merejében megtagadta. Parancsolt és a vár rögtön bebevődött (máj. 21.); a szabad kereskedés megengedett s ezen két feltétel mellett is megígértetett, hogy utó csep vérig védendi anglia (igy!) a független magyar hont.“

De a franciák sem voltak restek. Ha már nem adhattak is segílyt, bizonyosan, mert Kossuth nem is kért tőlük, hát „május 23-án megjelent Debrecenben két francia követ, kik a magyar függetlenséget méltányolni és helyeselni küldettek ide“. Ezekből megítélhető a többi hír értéke is.

Színvonala alacsony, helyesírása rossz, hírei nem megbízható naivságok. Ez igaz. De egy szempontból a Lap célját következetesen megvalósítja: a nép, a tömeg lelkének és érdeklődésének olyan táplálékot adott, mely a lelkesedést, a szabadságharc mellett kitartást fo-

kozni nagyon is alkalmas. Szóval nemcsak címe szerint, de minde-
nestől hadilap volt. Szerkesztője is katona: Biró Sándor százados.

A *Hadi Lapot* a „Csíksomjói Zárda betűivel“ nyomták a Ferenc-
rendi szerzetesek. Szinnyei ugyancsak az Apor Károlytól nyert fel-
világosítás után elmondja, hogy a szabadságharc leveretése után be-
következett rémuralom meg is kínozza a barátokat e miatt a forrad-
dalmi, Szinnyei szerint egyenesen a Bem-lapjának⁷ előállításáért. Az
üldözés és házkutatások miatt mind a barátok, mind mások a lap
nálak levő példányát megsemmisítették. Ez az oka, hogy az egészről
egyetlen szám ismeretes csupán.

Még rosszabbul állunk a *Hadi Lap* melléklapjával, a *Csíki Gyutacs*-
csal. Ez tisztán tűzérési vagy vegyészeti szaklap lehetett. Lehe-
tett, — mondom, — mert egyetlen példánya sem ismeretes. Szinnyei
többször idézett forrása nyomán írja, hogy a *Csíki Gyutacs* a *Hadi
Lap* melléklapjaként 8 r. nagyságban, negyedív terjedelemben jelent
meg, összesen három számban 1849 júliusában, Simó Mózsza szerkesz-
tésében és szintén a csíksomlyói zárda betűivel. Tűzér dolgokkal fog-
lalkozott — mondja tovább Szinnyei⁸ — különösen a puskapor készi-
tését tárgyalta. Lehetséges, hogy így van. De bizonyossággá csak
akkor erősödik ez az állítás, ha majd előkerül valahonnan bár egyetlen
példányszáma ennek az érdekes lapnak. Addig minden csak másod-
kézből származó állítás.⁹

A szabadságharc alatt legutoljára, 1849. június 7-én megindult
vidéki hírlap a *Székely Hírmondó*; kis negyedréti alakban, félívnyi
terjedelemben hetenkint kétszer, vasárnap és csütörtökön jelent meg
Kézdivásárhelyt. A nyomdát, mely előállította, Bem ajándékozta
Kézdivásárhelynek jutalmul a szabadságért hozott áldozatokért és
hűségért. Összesen 4 száma jelent meg, az utolsó június 17-én. Június
23-án Kézdivásárhely már az ellenség kezében van, Harford tábornok
elfoglalta. A tíz napig élő és 4 számban megjelent háborús újságból a
Magyar Nemzeti Múzeumnak még hiányos példánya sincs. Az E. M. E.
könyvtárának példánya is hiányos, hiányzik a 3., a jún. 14-i szám.

Mindenik száma vezércikkkel kezdődik. Az első szám cím nélkül
a lap feladatát ismerteti: 1. Helyet adni minden közleménynek, ame-
lyik a szellemi haladást elősegíti; 2. Tollharc a szabadságért szent
ügyünk mellett; életre halálra menő tollharc minden ármány, gonosz-
ság, képmutatás és az önkény ördögei ellen, a csábítók egyenetlenke-
dők és konkolyhintők ellen; 3. Különösebben pedig a székely nemzeti

⁷ Ez tévedés. Bem tudott a lapról, hisz tényleges katona szerkesztette
s ehhez az ő engedélyére volt szükség. Ha volt Bemnek lapja, az a *Brassói
Lap* lehetett. A *Hadi Lap* színvonala kizárja a „félhivatalosság“ fogalmát.

⁸ Idézett cikkében Magyar Könyvszemle 1877. 110. l.

⁹ Megkeresésemre megállapítást nyert, hogy e szabadságharc alatti hir-
lapokból sem a Székely Nemzeti Múzeumnak (Sepsiszentgyörgy), sem a
Bruckenthal könyvtárnak (Nagyszeben) nincs példánya. Herepei János és
Spek Rudolf igazgató urnak e helyen mondok köszönetet a szíves után-
járásért és válaszáért.

Erdélyi hírlapok a szabadságharc alatt.*

Sorsz.	Meg- indult	Meg- szűnt	H o l ?	C í m e	Szerkesztője	Tartalma	Mely időközökben jelent meg ?	Jegyzet
17	1848	1848	Kolozsvár	Jelen	Szilágyi Ferenc	politikai	kétszer hetenként	A 10. sz. folytatása; ápr. 14—május 9-ig jelent meg.
18	1848	1848	„	Kolozsvári Híradó	Ocsvay Ferenc	„	h tenként	A 3. sz. folytatása június-nov. között jelent meg.
19	1848	1848	„	Ellenőr	Kővári László, utóbb Dózsa Dániel	„	négyszer hetenként	Május 2—nov. 15 közt jelent meg.
20	1848	1849	„	Honvéd	Ocsvai Ferenc**	„	naponta	Utóbb részben magyar-német párhuzamos szöveggel 1848. XII. 28-1849. VII. 14 között élt.
21	1849	1849	Brassó	Brassói Lap	Veszely Károly	„	kétszer hetenként	Április 16—június 16 között jelent meg.
22	1849	1849	Csiksomlyó	Hadilap	Biró Sándor	„	helenként	Május 28—június 25-ig jelent meg.
23	1849	1849	„	Csiki Gyutacs	Simó Mózsza	hadászati és tüzéri		A 22. melléklapja; összesen 3 szám jelent meg.
24	1849	1849	Kézdivásárhely	Székely Hirmondó	Fogarasi János	politikai	kétszer hetenként	Jún. 4—17 között.
25	1849	1849	Kolozsvár	Szabadság	Krizbay Miklós	„	naponta	Aug. 1—14 között.

* Folyóirat nem jelent meg.

** A 18. sz. a. szerkesztőjével azonos, csak hogy a rendiségre emlékeztető y helyett, mint mások és sokan ebben az időben, utóbb a demokrata i-vel írta nevét.

érdekek képvisellete szemben a másajku népérdekkel, de a magyar nemzetiségi közhon érdekekkel ugyanazonosítólág. E vezércikk vége a városnak nyomdát adó Bem verses dicsőítése (névtelenül vagy talán a szerkesztőtől). Az ajándéknyomda első terméke hadd dicsőitse a hős vezért, kinek jöttére föltámadt a székely önérzet s kinek vezérlete alatt dagad a jövőbe tekintő szív. Isten a magyar nemzetnek védő kart adott Bemben, s hisszük, azért, hogy megtartsa. A következő 3. szám folytatásos vezércikkének címe és tárgya: Háromszék elszigetelt védelmi harca, Sámuel Miklóstól. Vázlatosan beszél a tárgyról s csak a báró Vay Miklós királyi biztosságáig jut el, tehát tulajdonképen csak bevezetés mind a három folytatás. A *Székely Hirmondó*, akárcsak a *Brassói Lap*, bár hadi és harcra, ha tetszik forradalmi újság, nem mentes a magyar hírlapirodalom egyik, a kiegyezésig általánosnak mondható gyöngéjétől, a folytatásos cikkek közlésétől. Ma még szépirodalmi cikket se ad folytatásokban egy jól szerkesztett újság, mert a folytatás még ezt is felaprózza, hatását csökkenti. A folytatásos *vezércikk* pedig ma egyenesen fehér holló. A kiegyezésig azonban ez a céljátévesztett ügyetlenség lépten-nyomon előfordul még hetilapokban is. Félvezércikk egy hét múlva! Csodálatos, hogy e hibás szerkesztési modor oly általános és oly hosszú életű volt nemcsak a magyar, de a többi nemzetek hírlapirodalmában is.

A vezércikkre hírek következtek Kézdivásárhelyről, Háromszékről, Brassóból, Orsováról és a külföldről. E hírek egytől-egyig vagy tisztán haretéri eseményről számolnak be, vagy politikaiak. Másnemű hír egy sincs, valamint rovat sincs más. A vezércikk és hírek alkotják valamennyi szám teljes tartalmát. Említésre érdemes, hogy minden szám homlokán a címléc alatt egy két versszaknyi költői idézet olvasható (Kölcsey, Schiller). Ez az eljárás is divatos volt ebben az időben nemcsak a hírlapirodalomban, hanem még regényíróknál is (pl. Jósika). Két munkatársa névszerint is meg van nevezve: egyik Szabó János tábora lelkész, a másik egyszerűen: Finta. Többet egyikről sem tudunk.

A *Székely Hirmondó* nem nagyigényű, de elég gondosan szerkesztett újság. Minden tekintetben jobb, mint a *Hadi Lap*.

Nemcsak e munkatársakról, de a szerkesztőről, Fogarasi Jánosról, sem tudunk semmit pusztán nevének kívül épen úgy, mint Biró Sándorról, a *Hadi Lap*, és Simó Mózsáról, a *Csíki Gyutacs* szerkesztőjéről sem. Bizonyára lelkes és bátor magyar volt mindenikök. Rendkívüli időben ilyen szokatlan feladatra csak lelkes és az elszántsáig bátor egyéniségek tudnak és mernek vállalkozni. Hírlapírói és szerkesztői működésük lehet naiv, kezdetleges, de a nemzet ügyéért égő, lelkesedésből fakadt és kockázatos volt életre-halálíg. Személyes hősiességük emlékezetre méltó érdem, habár a lap, melyet szerkesztettek, vagy amit beleírtak, mai szemmel nézve, de még az akkori igényekhez mérten is, felette kezdetleges és célzatos. Szélesebb látókört, színvonalat csak a Veszely *Brassói Lapjában* tapasztalhatni. Mégis a szabadságharc vidéki hírlapjainak történeti jelentősége tagadhatat-

lan. Egyrészt bizonyítékai annak, hogy a magyar ügy mily messze és mily mélyen áthatotta a nemzetet. Másrészt, ha későn és rövid ideig is, de folytatói voltak az 1838-ban megindult erdélyi vidéki hírlap-irodalomnak. Helyileg akkor is, most is Brassóé a kezdeményezés érdeme.

Erdemet kell mondanunk nemcsak a multhoz képest, hanem a későbbi fejlődést tekintve is. Nevezetesen 1849. aug. 14-étől, a kolozsvári *Ellenőr* és *Szabadság* megszűntétől — 15-én az oroszok bevonultak Kolozsvárra — nov. 19-ig, a *Kolozsvári Lap* megindultáig Erdélynek egyetlen hírlapja sem volt megint, sem fővárosi, sem vidéki. Ez a szomorú interregnum később is megismétlődik, mégpedig nem is egyszer. Előbb 1852. júl. és szept. között, a *Kolozsvári Lap* megszűnt és a *Hetilap* megindulása között egy negyedéven, később 1855. áprilise és 1866. áprilise — a *Hetilap* megszűnt és a *Kolozsvári Közlöny* megindulása — között pontosan egy álló esztendeig nem jelent meg Erdélyben egyetlen egy magyarnyelvű időszakai nyomtatvány sem.¹⁰ Az erdélyi vidéki hírlapirodalom folytatásáig pedig a szabadságharc hírlapjainak megszűntétől megint kerekén egy évtizednek kellett eltelnie.

IV. Vidéki sajtónk az abszolutizmus korában.

1858-ban indul meg a Bach-korszak első vidéki időszakai sajtóterméke Marosvásárhelyt, a *Marosvásárhelyi Füzetek*. Nem hírlap, hanem tudományos és szépirodalmi folyóirat volt. Mentovich Ferenc ref. koll. tanár, az ismert költő és tudós szerkesztette. Munkatársai között ott látjuk Dózsa Dániel, Székely Ádám, Brassai, Székely Samu, báró Kemény Gábor, Szilágyi Sándor és mások neveit. Rövid két évig élt, pártolás hiánya miatt szűnt meg. A tudományos jelző mindenképen megilleti. Az 1814-ben Kolozsvárt megindított *Erdélyi Múzeum* óta és után a *Marosvásárhelyi Füzetek* a közvetlen folytatás. Erdélynek időrendben a második tudományos folyóirata.¹¹

A harmadik erdélyi magyar tudományos folyóirat, melynek megindítására a névből következtetve a Mentovich folyóirata is hatott, a *Gyulafehérvári Füzetek*. Szintén két évig élt; 1861—62-ben jelent meg egy-egy, igaz, elég terjedelmes füzetben (144, illetőleg 261 l.). Tehát nem annyira folyóirat, mint tudományos évkönyv. Szerkesztője, kiadója s legfőbb munkatársa az odavaló r. kat. gimnázium tevékeny igazgatója, az egykori *Brassói Lapnak* előttünk már ismeretes szerkesztője, Veszely Károly volt. A Gyulafehérvár lelkes polgárai-

¹⁰ L. részletesebben *Az erdélyi magyar időszakai sajtó az abszolutizmus korában. I. A Kolozsvárt megjelenő hírlapok* c. cikkemet. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1929. évf. 25. s. köv. l.

¹¹ Részletesebb ismertetése *Erdély tudományos élete az abszolutizmus korában az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulásáig (1859)* c. cikkemben. Erdélyi Múzeum, 1938. évf. 210 s. köv. l.

nak ajánlott füzetek jövedelmét Veszely a gimnázium uszódájának szánta. Fehérvárt szerkesztette, de Kolozsvárt a Lyceum-nyomda állította elő.

A folyóirat célja: a történelem, kivált Gyulafehérvár történetének mezején szedett virágbokrétákkal kedveskedni. Ehhez képest mindkét évfolyam tartalma történettudományi. Az első kivétel nélkül. Ebben Erdélyi levelek címen Veszely elbeszéli a magyar történetet V. Ferdinánd trónraléptéig, igen tiszteletreméltó tárgyilagossággal ítélve meg személyeket és eseményeket. Ugyancsak Veszelytől valók a Batthyány Ignác gróf élete, a Batthyány intézet, Csillagda és Könyvtár, A gyulafehérvári irgalmas nők leányiskolája és a dr. Ötvös Ágoston (nekrológ) c. tanulmányok és cikkek. Valamennyi alapos és időszerű dolgozat. Különösen érdemes a Batthyáneumról írott cikk, mely ez intézet első részletesebb magyarnyelvű rendszeres ismertetése. Ez évfolyamnak egyetlen egy munkatársa van, Imecs Jákó, ki a székelyek eredetének bonyolult kérdését ismerteti kritikailag, bizonyítva és védve az egyenes hún leszármazást. A második évfolyamban Imecs mintegy folytatáskép a székely és lófő név eredetét magyarázza. Nagy Imre a síksomlyói tanoda és növelde történetét mondja el alapos részletességgel, a függelékben okmánytárt is közölve, míg Veszely Adalékok Erdély és Magyarország uniójának ügyéhez a múlt századokból c. történeti tanulmányát közli. Ez évfolyam tartalmának nagyobbik fele Lönhárt Ferenc kononoknak, a későbbi püspöknek útleírása. Lönhárt Haynald püspököt kísérte olasz földre 1859-ben és másodszer 1862-ben. E két út benyomásait jegyezte fel. Lönhárt kedves, élénk, közvetlen módon számol be a tájak szépségéről, a műkincsekről, az olaszföldi élet különösségeiről. Útijegyzeteit ma is élvezettel és tanulsággal lehet olvasni még a Berzeviczy Itáliája mellett is. Bizonyos egyoldalúság azonban tagadhatatlan, de természetes. A püspököt kísérő egyházi férfiú szeme és tolla az egyházzal kapcsolatos látnivalókra van beállítva. A központ mindenütt és mindenben maga Haynald, az előljáró, a főpásztor. A fényes szellemű és lángolóan magyar lelkű Haynaldról Lönhárt több érdekes vonást jegyez föl, pl. hogy közismerten széles növénytudományát olasz földön is gazdagította folytonos botanizálással. De mindenek fölött látjuk a Haynald lebilincselő, mindeneket meghódító előkelő szellemiségét. Ahol megjelenik, mindenki hosszasan szeretné vendégül látni, társaságát élvezni. A csak negyedóránnyira szabott pápai kihallgatás is pl. majdnem egy kerek óránnyira nyúlt. Általában, de zeneértők számára különösebben is érdekes Haynaldnak az akkor Rómában tartózkodó Liszt Ferencnél tett látogatása és Liszt házi hangversenye a Haynald tiszteletére. „Négy darabot játszott, a másodikat különösen kegyelmes urunk (Haynald) kedvéért, — ez magyar csárdás egyveleg vala, mely majd mint a őszi lombokon kesergő „szellők fúvolája”, majd mint a harc menydörgéseit utánzó „vészek zongorája”, mondhatnám átszellemülten és oly remekül hangzott, hogy hallatára, a jelenvolt franciák lelkesült tapsokban törtek ki; a harmadik darab

imádságra indító gyönyörű Ave Maria, a negyedik Beethoven műve volt, melyet P. Hermann szakértő nyilatkozata szerint úgy, mint Liszt, soha senki sem játszott és alkalmasint játszani nem fog. Ezen alkalommal Liszt önként ajálkozott Ó Excellenciájának, hogyha Erdélyben valamikor nagyobb szabású ünnepélyt tartand, arra zenedarabot írni és előadását személyesen vezetni, örömet kész leend.¹²

Tudományos veszteség és kár, hogy e komoly és tartalmas vállalkozás megszűnt. Valószínű, hogy anyagi okok miatt, mert munkatárs csak akadt volna továbbra is.

A tudományos jellegű *Gyulafehérvári Füzetekkel* egy évben, 1861-ben indul meg a Bach-korszak első vidéki hírlapja, mégpedig megindul Kolozsvártól és Erdélytől földrajzilag messze földön, külön országban, egy más állam fővárosában, Bukarestben. *Bukaresti Magyar Hírlap* volt ez az érdekes újság. Szerkesztője a mutatvány számon Váradí Dániel, később a mozgalmas életű Oroszhegyi Józsa, de tulajdonosa és valóságos szerkesztője, éltető lelke Koós Ferenc, akkor bukaresti református lelkipásztor volt.

Bukarestben elég tekintélyes számu magyar élt: cseléd, iparos, sőt kereskedő is könnyebben megszerezhetette kenyerét, mint Erdélyben. Ezért nagyon sokan vándoroltak a Székelyföldről mind Bukarestbe, mind Havasalföld és Moldova nagyobb városaiba, az ipar és kereskedelem különböző gőcpontjaiba szerencsét próbálni. Sokan megvagyonosodtak s megtelepedtek. A megvagyonosodottak közül kevés magyar tért vissza, a nem boldogulók közül szintén. Csakhogy a vagyonra szerttevéők legalább egy-két nemzedéken át megőrizték magyar voltukat, míg a szerencsét megfogni nem tudó cselédek és személyes szolgálatra utaltak legott elmerültek. Ez a népmozgalom, — a számot tekintve annak mondató, noha egyébként csak egyénekre, legfőlebb egyes családokra szorítkozik —, ma is tart. A folytonosan átszivárgó magyarságon kívül évszázadok óta megtelepdve élt Havasalföldön, de különösen Moldovában¹³ a csángó magyarság. Annyi mindenetre áll, hogy a két román fejedelemség magyarsága, a számot tekintve, ugyancsak fenn tudott volna tartani egy hírlapot. Ismerve azonban a csángók művelődési viszonyait és helyzetét, bátran mondhatjuk, hogy nem az évszázadokkal azelőtt megtelepedett csángókban, hanem a XIX. század folyamán kiment magyarokban volt meg a fogékonyság és szükségérzet a magyar nyomtatott betű, a magyar hírlap iránt. Most a Bach korszakban, a szerencsétlenségű Makk-féle összeesküvés (1852) fejeinek (Török, Horváth, Gálfy) kivégzése (1854) után különösen felszaporodott Bukarestben a magyarok száma, mert az önként s munkaalkalom megragadása céljából kivándorlók mellé járult a politikai menekültek és emigránsok nagy száma. Ezek szomjuhozták a magyar betűt, a magyar kultúrát. Ezek számára politikai

¹² Gyulafehérvári Füzetek II. k. 1862. 216. l.

¹³ L. Bitay Árpád: *A moldovai magyarság*. Erdélyi Tud. Füzetek 4. sz.

szükségesség volt egy sajtó organum. Mindez azonban hiábavaló lett volna lelkes, vállalkozó szellemű s hozzáértő férfiú nélkül.

És Koós Ferenc ilyen volt. A szabadságharcban csak úgy részt vett, mint a Makk-féle mozgalomban. El is volt zárva hat hétig. Koós 1855 óta a bukaresti ref. egyház papja s mint ilyen templomot épít, harangokat szerez be. Megszervezi a Hunnia magyar olvasókört, a Bukaresti Magyar Egyletet. Igyekszik összetartani a széthulló havasalföldi magyarságot. Ezen a téren nem ismer felekezeti különbséget. Lapja is elsősorban ezt a célt, a két, utóbb egyesített, román fejedelemségben élő magyarság meg- és összetartását kívánta szolgálni. Tudósításokat, leveleket közölt a kalarási, krajovai, galaci, stb. magyarság köréből, a moldvai csángókról, beszámolva az egyházi és iskolai eseményekről. Felhívta a figyelmet a Bukarestben és másutt megforduló magyar művészekre és más kiválóbb magyar férfiakra. Az 1860-ban Bukarestben vendégszereplő Havi Mihály vezetése alatt álló színtársulat szereplését ismertette és méltatta, kiemelve az érdemeiket, de ép oly hűen és szigorral megmondva a hibákat is. Mikor aztán politikai tartalomra is engedélyt nyert, megalkuvás nélkül képviselte a magyar álláspontot, az uniót, Erdélynek Magyarországgal való egyesítését. Mindezek mellett állandó gondja volt a magyar-román történeti, irodalmi és művészeti kapcsolatok és érintkezések nyilvánítására is. Feladatát helyesen fogta fel s a viszonyokhoz mértent tiszteleggel teljesítette is. Csak a viszonyokhoz mértent, mert hiszen állandó munkatársra nem számíthatott. A levelezők csak alkalmilag forgatták a tollat, a kenyérkereset teljesen elfoglalta őket. Az emigránsok ott tartózkodása is csak ideig-óráig, a politikai hullámok ide-oda verődéséig tartott. Ehhez járult a cenzúra. Így aztán a *Bukaresti Magyar Hírlap* már a következő 1861. év elején megszűnt. Nem anyagi okok miatt, hisz nagyon sok erdélyi, sőt magyarországi előfizetője is volt, s egyesek is támogatták tekintélyes összeggel. De megszűnt munkatársak hiánya s a sajátos nyomdai viszonyok miatt annál is inkább, mert előfizetőinek legnagyobb száma nem onnan került ki, ahonnan kellett volna, és ahonnan számított rájuk, t. i. a két fejedelemségből, hanem hazulról, a két magyar hazából.

A *Bukaresti Magyar Hírlap* érdeme mégis elvitathatatlan. E korszakban az első hírlap, mely nem Kolozsvárt jelenik meg. Noha külföldön, más államban szerkesztették, mégis az erdélyi sajtó vidéki kísérletezésének tekinthető. És a szabadságharc alatt csak néhány számban megjelent háborús hírlapokat nem számítva, tulajdonképen a második az 1838—39-ben Brassóban megjelent *Erdélyi Hírlap* után. Bukarestben utóda csak 1876-ban, 16 év múlva akadt (*Bukaresti Híradó*). Az idői provenientia mellett érdeme, hogy helyes célt tűzött maga elé, olyant, amelyiket sehol másutt megvalósítani nem is lehet. Még ott a helyszínén is nehezen; egy embernek, bármily erős és hivatott legyen, semmiképen.

Koós ugyan erejét fölülhaladó, tehát elérhetetlen feladatra vállalkozott, mégis lehetetlen, ha kitéréssel is, rövidesen meg nem emlé-

kezni hírlapírói érdemeiről. Ide tartozik első sorban a *Bukaresti Magyar Hírlap* megteremtése és szerkesztése. Ez azonban, bár önmagában nagy és jelentős érdem, még hírlapírói működésében is csak egyik mozzanat. Koós ugyanis már a *Hírlap* megalapítása előtt is vérbeli és lelkes újságíró, s ezt a tevékenységét hírlapjának megszűnte után is késő vénségéig lankadatlanul folytatta. Nincs az abszolutizmus és a kiegyezés éveitől olyan magyar hírlap, sőt folyóirat sem, amelyben mindjárt a megindulástól kezdve ne találkoznánk Koós Ferenc nevével, az ő „Bukaresti“ vagy „Romániai Leveleivel“. Akár névvel, akár névtelenül jelentek meg a levelei és cikkei, érdekesek voltak és érdeemesek az elolvasásra. Éles látása, eleven érzéke, könnyen folyó és soha nem lankadó tolla egyenesen meglepő. Született újságíró. Mindenről értesül, ami a két magyar hazában s a külföldön történik, s mindenről ír, ami a két fejedelemségben történik. Egy modern újságírónak nincs fürgébb tolla és fürgébb szeme, mint Koósnak. A fürgeséggel párosul a történelmi és politikai adatokban és viszonyokban való alapos ismeret és helyes érzék. Rengeteg tudással s elismerést érdemlő tapintattal írja kifogyhatatlan számú leveleit a pesti, kolozsvári, sőt vidéki lapokba egyaránt. S ha több százat kitevő kisebb nagyobb terjedelmű cikke mellé hozzávesszük, hogy Koós elsősorban pap volt, egyházközségének újjáteremtője, hogy mennyit utazott, járt-kelt, kérelmezett, cselekedett hiveiért és fajtájáért, akkor bátran megállapíthatjuk, hogy nemcsak hírlapírodalmunknak egyik legderekabb és legérdemesebb alakja, de a legfáradhatatlanabb, a legönzetlenebb magyarok egyike. Valóságos apostol. Apostola volt a román fejedelemségben élő magyarságnak. Csak anyagi erejének nagyon is korlátozott voltán mulott, hogy nevét nem örzik nagyszabású egyéni alkotások és intézmények is. Mint hírlapíró kiváló szolgálatot teljesített olyan téren, ahol elődei alig, utódai is csak elvétve akadtak. Cikkeinek és emlékiratainak megbecsülése és tanulmányozása ma különösen időszerű s így érdemeinek elismerése helyénvaló.¹⁴

A *Bukaresti Magyar Hírlap*ot erdélyi férfiak szerkesztették ugyan, de külföldön. Ezért csak közvetve számítható az erdélyi magyar hírlapírodalomhoz. Ennek következtében e korszak valóságos első vidéki magyar hírlapja az 1864. okt. 1-én Nagyszébenben kiadott *Erdélyi Hetilap*, melyet megszüntéig (1865. dec. 28.) Békéssi Márk szerkesztett. Ő volt a lap tulajdonosa is. Hetenként s nyolc kis ívrétlapnyi terjedelemben jelent meg „politikai és szépirodalmi néplap“ magyarító alcímmel. Szépirodalmi tartalmával rövidesen végezhetünk, mert semmi egyebet nem közölt, mint az „Egy magasrangú angol család irataiból“ c. fordított regényt (névtelenül) folytatásokban, az első számtól az utolsóig. A szépirodalmiság inkább csak címül szolgált, mert egész tartalma, még a vegyes hírek rovat is, határozott, következetes és irányzatos politika volt. A híreket megelőzte a vezér-

¹⁴ Koós Ferenc életét és műveit nagy vonásokban adja Szinnyei: *Magyar Irók*. VI. 947–53. h.

cikk és egy másik történeti vagy politikai közlemény, amikor nem volt tartománygyűlés. Követte a híreket a Birodalmi tanács, a Bel- és külpolitikai szemle rovat. Az *Erdélyi Hetilap* az abszolút kormány félhivatalosa volt s célja és létjogosultsága abban állt, hogy a kormány intézkedéseit, rendeleteit, továbbá a tartománygyűlés tárgyalásait jóakarattal, azaz az abszolút kormányra kedvezően ismertette s a Deák-féle szenvedő ellenállás politikájával szemben az aktivitást hirdette. Minthogy pedig a passivitást Erdélyben Kolozsvárról irányították, főképen gróf Teleki Domokos, Zeyk Károly és Mikó Imre, s minthogy a főnemesség s a régi rendi magyar társadalom híven és egy emberként követte e férfiakat és a *Kolozsvári Közlöny* útmutatásait, az *Erdélyi Hetilap* a kormány kedvelt maszkját ölté magára s adta a józan demokrata szerepét. A demokrácia nevében és álarcában állandóan támadta a főnemességet, a történelmi osztályokat, gúnyosan vitakozott a K. Közlönnyel, megcsipkedte Mikó Imrét, akit nem volt hajlandó Erdély Széchenyiéül magasztalni, Teleki Domokost, kinek a Hóravilágról írt történelmi műve szolgált céltáblául, báró Kemény Györgyöt és általában a „passivitas hazafiait, akik — szerinte — csak a maguk érdekét nézik, de a szegény nép sorsával nem törődnek“. (L. Tények és rágalom c. vezércikkét 1865. 33. sz.) Ezzel szemben az *Erdélyi Hetilap* törekedett a kisbirtokos, kereskedő és iparos osztály, tehát a polgárság független politikai öntudata, önbecse és önértéke fölébresztésére. (1865. 15. sz.) Csupán ebben, a demokrácia elvi hánytorgatásában és a polgárság, a nép érdekeinek kellő helyen és alkalommal való hangoztatásában néplap. Mert különben tartalma, stílusa, színvonala határozottan elárulja, hogy nem néplap, hanem a *Kolozsvári Közlönynek* ellenfele, s nem a polgárság és a nép igényeit tartja szem előtt, hanem azt, hogy a K. Közlöny urait, a passivitas vezéreit és hiveit megcáfolja és legyőzze. És el kell ismerni, hogy az *Erdélyi Hetilap*, illetőleg szerkesztője, Békéssi Márk, rendkívül ügyesen, legtöbbször velősen és a szeg fejére ütve kezelte az aktivitás szólamait, a kormány ideológiáját. „A jog is sírba száll, ha korszellem uralkodó eszméivel nem paktál. Hajdanában a fokosok fénykorában értelme lehetett a passivitas tanának, de most és főleg Erdélyben annyi praktikuma van, mint vizet hordani, mikor már elégett a ház! Az emberek nem csavargózósok, hogy a víz ellen sikerrel úszhassanak!“ Ime ezeket és ilyen axiomákat vet oda a K. Közlönynek (1865. 17. sz.). Ezért küzd a valódi szabadelvűség nevében a tétlenség mámorából való kijózanodás érdekében és a passivitas zsákutcájából a cselekvés országújtjára lépés mellett. Az októberi diplomát becses vívmánynak tartja s a magyarság belépését az erdélyi tartománygyűlésbe és a bécsi Reichsrathba a legfontosabb életkérdésnek mondja. Küzd azon párt — Mikó és társai — ellen, mely semmit nem feledett, semmit nem tanult, mely az események kerekét nemcsak megkötni, de visszalökni akarja s magát csalhatatlannak tartva, erkölcsi zsarnokságot gyakorol, amely az önálló véleményt hazaárulásnak minősíti, amely autokrata s a nemzetet a lenni vagy nem lenni

kérdés utolsó stádiumába szorítja. „A párt, mely ellen küzdünk, a nemzetet a beszívható friss levegőtől akarja elzárni, tétlenségben elfojtani, elevenen eltemetni. Ha (e párt) elzárt kriptában szeret élni és a sírbolt fojtó levegőjét akarja beszívni, hadd mulassa magát; az idő vasléptei el fognak haladni felette. Ám húzódjék vissza, de ne kiáltssa ki kísérteties hangú örülteknek azokat, kik a szabad természet éltető levegőjét többre becsülik a halottszagtól impregnált atmosphaeránál.“ (1865. 15. sz.)

Az eleven, de legtöbbször épen nem népies stílusú cikkeket majdnem mind maga Békessi írta. Pár levelezőn kívül alig van olyan cikk, amelyik nem az ő tollából való, (1865. 42. sz.; Az erdélyi róm. kath. püspökség története tizenegy folytatásban, Birodalmi statisztika, stb.) Megnevezett munkatársa egy sincs. Békessi Márk, ki előbb a *Magyar Futár*nak is szerkesztő-munkatársa volt s később a *Hermannstädter Zeitung*-ot szerkesztette, e korszak legfrissebb, legelevenebb tollú újságírója.

Bizonyos azonban, hogy Békessi kormánytámogatásban részesült, s hogy az *Erdélyi Hetilap* gyökértelen, mesterségesen kitermelt és táplált újság volt. Bizonyítja ezt csattanósan az a tény, hogy az alkotmányosság szellőjének első meglebbenésére támogató, kitartó gazdájának a rendszerével együtt azonnal megszűnt. Bár kitűzött célját egyes elevelességgel szolgálta, hatása az akkori kolozsvári lapokkal folytatott múltó vitán kívül a semmivel egyenlő. Inkább tömörítette a magyarságot és a magyar gondolatot, semhogy azt meg tudta volna osztani vagy bár csak gyöngíteni. Pedig ez volt a célja. Jelentősége abban áll, hogy kivonatosan és az abszolút kormány szellemében ismertette a szebeni tartománygyűlés, meg a bécsi birodalmi gyűlés tanácskozásait. E tekintetben szinte forrásszámba megy.

Lapjának belső anyagi viszonyait, az abszolút kormánnyal kötött megállapodásait nem ismerjük. Ezért hazafiságát, jó szándékát kétségbe vonni nincs okunk. Az akkori közvélemény megítélése szerint azonban Békessi vétkezett a nemzethűség ellen, mivel olyan ügyet szolgáltat, az aktivitást, amelyet az erdélyi magyarság is egy emberként elutasított. A szebeni tartománygyűlésen pl. a magyarság választott képviselői egyáltalán nem jelentek meg. Az abszolút kormány háromszor semmisítette meg megbízásukat, de a magyar kerületek harmadszor is szinte kivétel nélkül ugyanazokat választották képviselőjüknek, s ezek harmadszor is kitartottak a szenvedő ellenállás mellett. A hivatalból tagok, az ú. n. kir. hivatalosak közül is csak gróf Nemes János, gróf Béldi György, Groisz Gusztáv, Eránosz Jeremiás és Lászlófi Antal, ez utóbbi kettő örmény, vettek részt. Lászlófi, Szamosújvár polgármestere indítványozta is, persze eredménytelenül, hogy az örményeket is iktassa be az országgyűlés ötödik nemzetnek a magyarok, székelyek, szászok és románok közé. Eránosz és Lászlófi a Reichsrathba is belépett, pedig ezt még gróf Nemes és Béldy is visszautasította. Nem vett részt sehol Haynald püspök sem, ki a passivitasnak egyik vezéralakja volt s kinek épen e miatt bécsi

paranesszóra le kellett mondania püspöki méltóságáról, ami szinte példátlan a kat. egyház történetében.

Ily körülmények között érthető, hogy a kortársak szemében Békéssi bűnös volt, hogy vállalkozása általános visszatetszést keltett s oly keserű emléket hagyott, hogy Békéssit hosszú évek múlva is Pesten inzultálták. Marosvásárhely pedig arra a hírre, hogy Békéssi oda akar letelepedni, kinyilatkoztatta, hogy közöttük nem lehet kedves vendég, sőt tán szállást se kaphatna. (L. Székely Néplap 1867. 192. l.) Valóban: est modus in rebus.

1866-ban végre az erdélyi vidéki hírlapirodalom ott indult meg, hol már régen megindulhatott volna, mert minden feltétel a megélhetéshez megvolt, t. i. Marosvásárhelyt, a székelység fővárosában. Vásárhelynek ezidőben mintegy tízezer lakója van, melyből 90 százaléknál több magyar anyanyelvű. Műveltségi és társadalmi színvonala is elég magas. Számos főúri családon kívül nagyszámú köznemes és honoratior lakott benne. A város és Marosköz politikai és közigazgatási hatóságai mellett itt székel Erdély legfőbb és egyetlen igazságügyi fóruma, a kir. tábla. Értelmes polgári és iparos rend is lakta a székely fővárost. Szóval hírlapszerkesztésre Marosvásárhelynél alkalmasabb talajt annál kevésbé lehet elképzelni, mert Marosvásárhelynek már volt irodalmi hagyománya is: Aranka György idejében központja volt az erdélyi tudományos életnek. Ebben a korszakban is — mint fentebb láttuk — itt indult meg az első tudományos folyóirat (1858), a Mentovich szerkesztette *Marosvásárhelyi Füzetek*. Úgyhogy szinte jön, hogy felvesse az ember a kérdést: mi az oka, hogy Marosvásárhelynek nem volt 1866-ig saját hírlapja? Hiszen volt helyi erő és hivatott tehetség a szerkesztésre; volt helyi értelmiség, amelyik lapot olvasson és fenntartson, volt (a ref. kollegium tulajdonában) jól felszerelt nyomdája és volt vidéke. Ez a kérdés azért is jelentkezik, mert a marosvásárhelyi időszak sajtó története később is szolgál különös jelenségekkel. Így pl. itt és nem Kolozsvárt indul meg a kiegyezés után az első erdélyi szépirodalmi közlöny. A XIX. század végén, de különösen a jelen század elején pedig Vásárhely hírlapirodalma számban az elfajulásig felszaporodott. De tartós és tartalmas közlönyt alig egy-két esetben találunk. Míg más városokban a jelen század első felében harmincadik-negyvenedik évfolyamában járó lapokkal találkozunk, Vásárhely lapjai feltűnően rövid életpályát futottak meg. És az a legmeglepőbb, hogy színvonalban a vásárhelyi hírlapirodalom sohse tudott versenyezni Kolozsvárral, sőt más vidéki várossal sem. Ma is pl. jóval Brassó, Várad stb. mögött van, s nincs olyan tartalmas, gondosan szerkesztett hírlapja, amilyent várni lehet, s amilyen Vásárhelyt is kielégítené, s becsületére válnék. Van és sokszor volt Vásárhelyt pillanatnyi élénkség, mely éles személyi és pártpolitikai szempontokból táplálkozott. De nincs és nem volt gondos és céltudatosan következetes munka a személyi és párttekintetek fölött álló helyi közügy szívós folytatására, győzelmes keresztülvitelére. Pedig Kolozsvár mellett és után van-e, volt-e erre

hivatottabb és (ami a fő) anyagi és szellemi tekintetben elkötelezettebb város, mint Marosvásárhely?

A *Székely Néplap* 1866 júl. 7-én indult meg Székely Ádám és Orbán József társszerkesztők vezetése alatt. Székely Ádám még ez év végén kivált a szerkesztőségből s tovább Orbán egyedül szerkesztette a vergődő lapot. 1867 szept.-től kezdve Száva Farkas vette át a szerkesztést, de az elsorvadástól megmenteni ő sem tudta. Másfélévi pályafutás után 1867 decemberében megszűnt. Előbb a ref. kollégium, utóbb az Imreh Sándor nyomdájában hetenként nyolc negyedrért oldalon kiállított lap tartalmán érzik, hogy a szerkesztőség falai mögött milyen élénk és változatos személyi események peregtek le. Programját helyesen tűzte ki e kettős célban: egyfelől megismertetni az eredeti (székely) népet és földet a magyar rokonokkal, másfelől szólni éppen a székely néphez, fejleszteni azt szellemben és jellemben. (1867. év. 2. sz.) Hangja, cikkeinek stílusa nagyjában megfelel néplap címének és jellegének. Nagyjában, mert hisz igazi néplappá válni abban az időben nem is gondolhatott. Előfizetőinek, olvasóinak legnagyobb része nem a polgárságból, még kevésbé a népből telt ki, hanem az ú. n. intelligens társadalmi rétegekből. Ismertető cikkei történelmi tárgyúak (Öt évi küzdelem Erdély fejedelmi székéért, Benkő József stb.), földrajziak (Marosvásárhely városa, Deák Farkastól; Mezőség, Székely Ádámtól), népköltészetiek (Dalok és balladák a nép ajkáról) és folklór körébe tartozók. Honismertetés tekintetében általán gondosan állta ígértétét. A székely nép „fejlesztésére szellemben és jellemben“ cikkeket közölt a székelyek kivándorlásáról a román fejedelemségekbe, ottani keserves sorsokról; Dózsa Dániel és Rápolti Károly tollából egész tervezetet arról, hogy miként lehetne föllendíteni az egész székely nép megélhetését. Külön foglalkozott az iparosok helyzetével, magtárak létesítésével. Munkatársai között ott találjuk báró Eötvös Józsefén kívül, ki megleghangú levéllel buzdította a szerkesztőt szép célja sikeres véghez vitelére,¹⁵ a Dózsa Dániel, Deák Farkas, Gálfi Sándor, Bereczki Sándor, Hóry Farkas, Losonezy László, Száva Farkas, Réthi Lajos, br. Apor Károly, Medgyes Lajos, Vas Tamás, Rajka Teréz, Nemes Ödön és mások nevét. Már ez a névsor is tanuskodik, hogy a lap tengődését és megszűnését nem a munkatársak hiánya okozta, hanem a szerkesztőség gondatlan kapkodása, egyenetlenkedése és apróbb cikkeinek szellemtelen, személyeskedő éle, akkori egész hírlapirodalmunknak egyik betegsége. Ilyen harcot folytatott a *Néplap* pl. Mentovich Ferenc, a költő, és Szász Béla, akkor vásárhelyi ref., később kolozsvári egyetemi tanár ellen. Ez utóbbinak üdvözlő beszédét Péchy Manó gróf királyi biztoshoz olyan hangon és oly gyerekes érvekkel csempülte le, ami igazán nem érdemelte meg a nyomdafestéket. Így aztán hiába hívta a szerkesztőség a székely atya-

¹⁵ L. Kristóf György: *Báró Eötvös József utazásai Erdélyben*. Erdélyi Múzeum, 1932. évf.

Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolutizmus korában.

Sorsz.	Megindult	Megszűnt	H o l ?	C í m e	Szerkesztette	Tartalma	Mely időközökben jelent meg?	Jegyzet
26	1849	1852	Kolozsvár	Kolozsvári Lapok	Makoldy Sámuel	politikai	hetenként kétszer, 1850-től háromszor	Megindul 1849 nov. 16-án.
27	1850	1850	"	Népbarát	Makoldy Sámuel	néplap		A Kolozsvári Lap mellék- lapja; félévet élt.
28	1852	1855	"	Hetilap	Berde Áron	gazdászati, ipar és ke- reskedelmi, utóbb szépirodalmi is	hetenként kétszer	
29	1856	1873	"	Kolozsvári Közlöny	1. Berde Áron és Vida Károly. 2. Berde Áron. 3. Dózsa Dániel. 4. Kö- vári László. 5. Sándor J.	politikai	kétszer, háromszor végül naponta hetenként	
30	1856	1856	"	Erdélyi Múzeum	Vida Károly	irodalmi és vegyes		1856 okt.-tól beolvadt főlap- jának, a Magyar Futárnak tárcza rovatába.
31	1856	1857	"	Erdélyi Gazdasági Egylet Havi Füzetei	Finály Henrik	gazdasági	havonta	1856 szept.-1857 febr. közt jel. meg. Utóbb Évlapok címen évenként.
32	1856	1859	"	Magyar Futár	Vida Károly, Békési Márk, Finály Henrik,	politikai	hetenként kétszer	
33	1858	1859	Marosvásárhely	Marosvásárhelyi Füzetek	Mentovich Ferenc	tudományos és szépirodalmi	I. évf. negyedévenként II. évf. kéthavonta	
34	1859	1860	Kolozsvár	Kolozsvári Szinházi Közlöny	Havi Mihály, majd K. Papp Miklós	színházi és vegyes	hetenként ötször	
35	1860	1861	Bukarest	Bukaresti Magyar Hírlap	(Kóós Ferenc), Váradí Ádám, majd Oroszhegyi Józsa	politikai és vegyes	hetenként	Az I. sz. kétféle alakban jelent meg; a mutatóvány- zámon Váradí Ádám a szerk.
36	1860	1867	Kolozsvár	Korunk	Fekete Mihály, 1862- től Kövári László	politikai	hetenként ötször	
37	1861	1862	Gyulafehérvár	Gyulafehérvári Füzetek	Veszely Károly	tudományos	—	Két füzet jelent meg.
38	1861	1927	Kolozsvár	Keresztény Magvető	1. Kriza János és Nagy Lajos. 2. Buzogány Áron és Ferencz József	egyházi és tanügyi	—	Ma is fennáll; 1867-ig két kötete jelent meg. 1861 és 1863.
39	1863	1863	"	Erdélyi Posta	Gámán Zsigmond	politikai	hetenként négyszer	
40	1864	1865	Nagyszeben	Erdélyi Hetilap	Békéssi Márk	politikai és szépirodalmi	hetenként	
41	1865	1865	Kolozsvár	Növendékek Lapja	Réthy Lajos	ifjúsági	hetenként	
42	1865	1865	"	Korunk Tárczája	Köväri László	szépirodalmi	hetenként	36 száma jelent meg.
43	1866	1867	Marosvásárhely	Székely Néplap	Székely Ádám, Orbán Jó- zsef, utóbb Száva Farkas	szépirod. és vegyes	hetenként	

fiakat kalákába, az előfizetők elmaradoztak, a lapnak meg kellett szünnie.

Épen e személyeskedések adtak ösztönt arra, hogy Mentovich, Szabó Samu és Szász Béla már 1867. febr. 19-én előfizetési felhívást bocsássonak közre, egy második helyi ismeretterjesztő hetilap megindítását jelezve. A *Székely Közlöny* volt ez. Első száma 1867. ápr. 2-án jelent meg Székely Adám felelős szerkesztésében. Mentovich, Szász és Szabó Samu mint főmunkatársak szerepelnek.

Ennek az újságnak az élete s így ismertetése is már a kiegyezés utáni hírlapirodalom körébe tartozik. Itt csupán még annyit, hogy e hírlaptól kezdve Marosvásárhelynek mindig, megszakítás nélkül volt valamilyen saját hírlapja, s ennek következtében az erdélyi vidéki hírlapirodalomban sem állt be többé szünetelés, meddő idő. Ellenkezőleg, Vásárhely példáját előbb ugyan évek múlva lassan és egyenletes ütemben, utóbb azonban szaporán és egészségtelen mértékben követi a többi erdélyi város (Székelyudvarhely, Nagyenyed, Torda, Brassó stb.), sőt számos falu — község is (Barót, Brád, Piski stb.). Azaz megindul vidéki hírlapirodalmunk nagymértékű, de nem mindenben örvendetes decentralizálódása, úgyhogy a világháborúig Erdélynek *55 olyan városa és községe volt, amelyekben újság jelent meg.* Ennek további ismertetése azonban szintén nem tartozik tárgyunkhoz.¹⁶

V. Összefoglalás.

Visszatekintve tárgyunkra, megállapítható, hogy az erdélyi magyar hírlapírás is központi helyen, Nagyszebenben indult meg, de állandó megszakítás nélkül való megélésre csak az ország fővárosában, Kolozsvárt talált. Időben a magyarországi megelőzte az erdélyit, de az első magyarnyelvű valóságos vidéki hírlap erdélyi, brassói cselekedet. Ez iker kezdeményezés azért is emlékezetes, mert szépirodalmi mellék-lapja, a *Mulattató*, nemcsak hírlap-, de irodalomtörténeti szempont-ból is fontos. Általában véve vidéki hírlapirodalmunk a kiegyezés előtt aránylag későn jelentkezik s akkor is vagy nem megfelelő helyen (Szeben, Brassó), vagy rendkívüli időben (1849). E két ok miatt aztán valamennyi hamarosan, legfőlebb két évnyi pályafutás után meg is szűnt. Csak a korszak végén indul meg vidéki hírlapirodalmunk természetes helyén és megfelelő környezetben (Marosvásárhelyt). A késői, lassú és nagy megszakításokkal teli fejlődésnek fontos, sőt legdöntőbb magyarázata a magyar szellemi törekvések iránt bizalmatlan, sőt ellenséges kormányzati politika, amelyik magyar lap kiadására és szerkesztésére vagy egyáltalán nem, vagy csak nehezen adott engedélyt. Akkor is és azt is könnyebben és előbb német nyom-

¹⁶ A további érdeklődés tájékozódhat ezekről *Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig* c. dolgozatomban. Megjelent a Magyar Könyvszemle 1938. évf.-ban és külön is.

dának. Ehhez járult a hasonlókép bizalmatlan, sőt ellenséges könyv-vizsgálati kényszer, a cenzúra, amelytől hírlapirodalmunk csak a szabadságharc napjaiban volt mentes.

A korszak kevészámú vidéki hírlapja kivétel nélkül helyes célt tűzött ki, jó eszmét kívánt szolgálni. A tartalomban is Köpe János, Veress József, Veszely Károly, Koós Ferenc és Mentovich a legjobbat adták, ami csak tőlük kitelt. Ez minden dicséretre méltó, elévülhetetlen érdemük. De nem rendelkezett egyikök sem megfelelő munkatárs táborral. Ezért e lapok terjedelme is szűk, bővülés, fejlődés egyiknél sem tapasztalható, hanem inkább visszaesés, elkedvetlenedés és végül nem utolsó sorban az előfizetők elmaradása miatt a — kimúlás. A tartalom, az egyes rovatok elrendezésében sínes, nem is lehetett az említett okok miatt sem rendszer, sem következetesség. A kezdetiesség nyomai természetesen a műszaki, a nyomdai előállításon is jól felismerszenek.

Vidéki hírlapirodalmunk a kiegyezésig mind számban, mind szelvényben szerény, sőt szegény is. De szerényen és szegényül is élesztője, ébresztője és terjesztője volt a műveltségnek, az igényességnek, a nemzeti léleknek.

Dr. Kristóf György.

Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetéhez.

Az 1711. év előtt megjelent magyar nyomtatványok további számbavétele folyamán nem látszik eredménytelennek,

a) ha időnként visszatérünk azokhoz a *nagykönyvtárakhoz*, amelyeket Szabó Károly és utána mások is egyszer már átkutattak. Hiszen az itt elhelyezett nagyobb könyvmennyiségből az időközben történt rendezések következtében bukkanhatnak elő olyan művek is, amelyeknek az eddigi kutatók figyelmét — természetsszerűleg — el kellett kerülniök.

b) De nem bizonyulhat meddő fáradságnak az sem, ha kutatásaink közben a *magánosok könyvtára* felé is fordítjuk figyelmünket. Itt is találhatunk értékeket, s a szerteséjjel lappangó ritkaságoknak megismertetésével nemcsak könyvészeti adatainkat gyarapíthatjuk, hanem sokszor a könnyen bekövetkezhető elkallódástól menthetünk meg olyan műveket, amelyeknek másodpéldányát azután máshol hiába keressélnök.

c) Ezekon kívül régi *okiratok*, különösen *számadások* szövegében többször találhatunk olyan utalásokra, amelyek ma már ismeretlen nyomtatványaink lételére tartalmazznak bizonyítékokat.

Itt mind a három helyen való kutatást megkíséreltük.*

1. Többleveles nyomtatványok.

E gyűjtőcím alatt főképpen néhány ismeretes munkának ismeretlen kiadását szándékozunk közölni.

1646. Kolozsvár.

Articuli.

Kolozsvár-városi sáfárpolgárok számadáskönyvében olvassuk, hogy 1646. december 8.-án *adószedő uraim ez supplicans Abrugi Györgynek fizettenek Articulusok kinyomtatásáért fl. 5 den.*¹

Ezek az *articulusok* azonban nem lehetnek azonosak az 1646. március 11-én kezdődött gyulafehérvári országgyűlés ismeretes törvénycikkeivel. Ugyanis ennek nyomtatáshelye — a közlő Ferenczi Zoltán szerint is,² — csakis Gyula-

* A nyomtatványcímekeket betűhíven adjuk, egyedül csak az AE, ae és oe betűk összenomását nem tudjuk a technikai nehézségek miatt helyesen közölni.

¹ 1646. évi városi sáfárszámadáskönyv 601. lapján. (Az állami levéltárban, Kolozsvárt.)

² Magyar Könyv-Szemle 1897. évf. 53. l.

Megemlítjük, hogy e nyomtatvány címében előforduló évszámból a közlő kifejejtette a „Quadragesimi“ számnevet. Ennek ugyanis az eredeti szövegben benne kell lennie, különben annak hiányát maga a közlő jelezte volna.

fehérvár lehetett, mignem a fenti adat szerinti *articulusok* kinyomtatója *Abrugyi György*. Őröla pedig tudjuk, hogy 1630-tól 1660-ig a kolozsvári Heltai-féle nyomda vezetője volt.³ Így tehát ez a nyomtatvány valamelyes, eddig ismeretlen végzéseknak ismeretlen kiadása lehet.

*

Itt említjük meg, hogy ugyanezzel az *Abrugyi Györggyel* kapcsolatosan a Magyar Könyvszemle 1902. évfolyamában hibás adat közöltetett.⁴ Ugyanis a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonában van egy kéziratos énekeskönyv, amely Dávid 150 zsoltárának nem Szenezi Molnár Albert-féle fordítását tartalmazza. E könyv belső borítólapján pedig egy, Abrugyira vonatkozó bejegyzés látható, amely azonban az említett helyen téves olvasásban idéztetett, holott annak pontos szövege:

*Anno 1655 Tempore Combust(ionis) Civitatis Colosvar Scriptum et Compactum est hoc gradual a Georgio Abrugj quondam Typographo eiusdem Civitatis.*⁵

A Könyvszemle cikkében a fenti szöveg évszáma 1615-nek közöltetett, jóllehet ennek már maga az a körülmény is ellene mond, hogy Kolozsvár kiküldetett multjában előfordult legnagyobb tűzveszedelem 1655. április 3-án hamvasztotta el majdnem az egész várfalon belüli várost.⁶ Ennélfogva tehát a kolozsvári nyomdászat történetében sem szerepelhet 1615-i időponttal Abrugyi György mint nyomdavezető.

Ezenkívül megemlítjük még azt a körülményt is, hogy az idézett könyv-bejegyzés valószínűleg nem szorosan egyidejű magával a kézírral és annak bekötésével. Ezzel magyarázhatjuk meg azután, hogy a fenti sorok az 1660. évben is még dolgozó Abrugyiról az 1655. évvel kapcsolatosan mégis mint *egykori* Kolozsvár városi nyomdászról emlékeznek meg.

1669. Kolozsvár.

A' Kerelfztyéni Hitnek fő ága- | zatinak. | FUNDAMENTOMI; | Mellyek az Öreg Catechismusbol rő- | vid Kérdésekben és Feleletekben bé- | foglaltattanak, és elsőben Belga | nyelven ki-botsáttattanak. | Annak-utánna a' ki-fdedeknek épületekért Ma- | gyar neyelvre [ ] fordittat-tanak. | [Koszorúba foglalt iktári Bethlen-címer.] | COLOSVARAT. | [El-választóvonal.] | Nyomtatott VERES-EGYHAZI MIHALY által. | M.DC.LXIX. | 8°. Cl. + 7^{1/2} sztl. lev.

E munka azonos című egyéb kiadásai: 1660-ban S.-patakon, 1665-ben N.-szébenben, 1704-ben Debrecenben, 1709-ben H. n. jelent meg.⁷

Az itt idézett kiadás könyvtáblából kiáztatott teljes, de kevésbé rongált, eddig *egyellenek* ismert példánya *Herepei János* tulajdonában van *Sepsiszentgyörgyön*.

³ Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári nyomdászat története*. (1896. Klvár) 23. l.

⁴ Domján István: *Abrugyi György*. (Magy. Kv.-Szemle 1902. évf. 159.—161. l.)

⁵ Barna bőrkötésű ívrétű kéziratos könyv címlap nélkül, teljesen ép állapotban. Összesen 1 ürlevelet + 365 számozott lapot + 6 számozatlan levelet tartalmaz. (A Székely Nemzeti Múzeum kézirattárában.)

(E könyv másolását 1656 május 23-án fejezte be Makai István, miként a 365. lapra írt bejegyzés tanúsítja.)

⁶ Jakab Elek: *Kolozsvár története*. II. köt. 658. l.

⁷ *R. M. K.* I. köt. 968., 1028., 1769., sz. és Magy. Kv.-Szele 1884. évf. 119. l.

1686. Kolozsvár.

Uj és Ov | KALENDARIOM | Chrifivs Vrunck ízületése | után való | 1686
Eftendőre. | Kracker Bernárd ízerént, | *Melly mostan-is Magyar Or-
bág- | ra, Erdélyre, és egyéb ízomléd Tar- | tomanyokra alkal-
maztatot* | NEUBARTH JÁNOS | *Theologus és Astrologus által.* | [Nyom-
dai dísz] | KOLOSVARATT | [Elválasztóvonal] | NEMETHI MIHÁLY által. |
16° A—E lev. (Hiányzanak: B₈, C₁ és E₂-vel kezdődő levelek.)

*Egyetlennek ismert példánya a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában
van Sepsiszentgyörgyön.*

1688. Debrecen.

Kiüded Gyermekeknek | való | CATECHIS- | MVS, | *Az Az:* | Rövid Kérdé-
sek és Fe- | leletek által való | TANITAS; | A' Kerefztyéni Hitnek |
fő Agazatiról. | Melly irattatott | SIDERIUS JÁNOS | által. | *Moft penig
újjobban e' | szép formában kibotsáttatott* | [nyomdai dísz] | DEBRE-
CZENBEN | [metsző vonal] | Nyomtattatott, KASSAI PAL által. | M DC LXXXVIII.
Elzlen: |

A címlap szövege nyomdai díszből képzett keretben. — 12°.

Könyvtáblából kiáztatott 8° nagyságra felvágott ívek; ezekből a címlap
2 pld-ban, az A₅ lap 3 pld-ban, az A₆ lap 4 pld-ban sértetlenül, az A₇ lap
7 pld-ban és egyelőre meghatározhatatlan 2 lap csonkán maradt reánk. Ezek
az *egyetlennek mondható töredékek a Református kollégium* nagykönyv-
tárában vannak *Kolozsvárt.*

E munkának 1597. évi első ismert megjelenési időpontjától fogva számos
XVII. századbeli kiadásáról tudunk.⁸

1696. Nagyszombat.

CORPUS | JURIS | HUNGARICI, | SEU | DECRETUM | GENERALE, |
INCLYTI REGNI | HUNGARIAE, | PARTIUMQUE EIDEM ANNEXA-
RUM, | IN | TRES TOMOS | DISTINCTUM: | *Nunc denuò Recu-
lum,* | Omnibúsqe NOVELLIS, ARTICULIS, quae in | Prioribus
Editionibus deerant, adauctum. | TOMUS PRIMUS, | CONTINENS |
OPUS TRIPARTITUM, | JURIS CONSUEUDINARIÍ EJUSDEM
REGNI. | *AUTHORE,* | STEPHANO de WERBÖCZ, &c. | [Rozettasor
mint elválasztóvonal.] | TYRNAVIAE, *Typis Academicis, per
Joannem Andream Hörmann, Anno M.DC.XCVI.* |

2° C. lev. + 12 sztl. lev. + 139 l. + 2¹/₂ sztl. lev.

⁸ R. M. K. I. köt. 297., 543., 610., 733., 992., 1081., 1156., 1265., 1382., 1386., 1391.;
1537. sz. és Magy. Kv.-Szle 1879. évf. 29., 120., 213. l. és 1882. évf. 87. l.

TOMUS SECUNDUS, | CONTINENS | DECRETA, | CONSTITUTIONES, | ET | ARTICULOS | REGUM | INCLYTI REGNI | UNGARIAE. | *AB ANNO DOMINI* | Millefimo, Trigefimo Quinto, ad Annum post Sefquimille- | limum Octogefimum Tertium, publicis Comitibus edita. | [Egyszerű vonalkeretben belőli kartusban a koronás magyar címer.] | [Rozettasor mint elválasztóvonal.] | *TYRNAVIAE*, *Typis Academicis*, per Joannem Andream Hörmann, Anno M.DC.XCVI. | 2° Cl. + 1/2 sztl. lev. + 604 l.

TOMUS TERTIUS, | CONTINENS | DECRETA, | CONSTITUTIONES, | ET | ARTICULOS | REGUM | INCLYTI REGNI | UNGARIAE. | *AB ANNO DOMINI* | Millefimo Quingentefimo, Octuagelimo Quinto, | usquè ad | Annum Millefimum, Sexcentefimum Octuagelimum Septimum, inclusivè. | [Egyszerű vonalkereten belőli kartusban a koronás magyar címer.] | [Rozettasor mint elválasztóvonal.] | *TYRNAVIAE*, *Typis Academicis*, per Joannem Andream Hörmann, Anno M.DC.XCVI. |

2° Cl. + 1/2 sztl. lev. + 558 l., (helyesebben 556 l., minthogy a számozás 3-mal kezdődik) + 11 sztl. lev. — Teljes; ép.

Hozzáköve az 1699. évi nyomtatású INDEX. Ennek az utóbbinak leírását lásd R. M. K. II. köt. 1971. sz. alatt.

E példány nem mindenben egyezik a R. M. K. azonosnak látszó kiadványával.⁹

Eltérések: I. kötet címlapján az elválasztó vonal alatti évszám előtt a R. M. K.-ban az *Anno* szó hiányzik s a *Hörmann* név után pont van.

II. kötet címlapján az ötödik sorban a R. M. K.-ban ET helyett & van, valamint a tizenegyedik sorban quinto számnév kis kezdőbetűvel szedve.

III. kötet címlapján a tizenegyedik sorban usquè szó a R. M. K.-ban usq3 rövidítéssel szedve.

Ezenkívül a III. kötet a R. M. K. szerint csak 1606-ig bezárólag tartalmazza az országgyűlési törvénycikkeket, jóllehet a címlap az 1687. évig jelöli meg. Ennélfogva azután az 1608–1687. évek végzéseit külön, mégpedig egy 1698. évi kiadványban sorolja fel.¹⁰ Ettől eltérőleg az itt ismertetett példány III. kötete együttesen, mégpedig folytatólagos szedésben tartalmazza azt is, amit a R. M. K.-beli 1698. évi kiadvány külön, új szedésben és nyomásban hozott napvilágra. A külön-szedés mellett bizonyít az is, hogy a R. M. K.-beli III. kötet 124. lapszámozással végződik, holott az itt ismertetett példányban az 1606. évi t. c.-ekhez tartozó szöveg átjön a 125. lapra is, s ettől kezdve folytatódnak tovább a következő évek országgyűléseinek határozatai.

A III. kötet címlapja után ítélve, azt következtetjük, hogy az itt ismertetett példány az eredeti tervezés szerinti és így valószínűleg a nagyobb példányszámban megjelent kiadvány. Ennélfogva a Szabó Károly által felsejolt ismeretes példányok nagyobb része is inkább csak e teljesebb szövegű nyomtatvány többszöröse lehet, — azonban Szabó Károly ebben az esetben, valószínűleg megelégedvén az átvizsgálendő kötetek címlapjának futólagos

⁹ R. M. K. II. köt. 1845. sz.

¹⁰ U. ott II. köt. 1937. sz.

összehasonlításával, a további eltérések után nem kutatott. Minthogy azonban erre vonatkozó egyéb közelebbi adattal nem rendelkezünk, ezért az itt ismertetett könyvet, amely *Herepei János* tulajdonában van *Sepsiszentgyörgyön*, egyelőre *egyellen* példánynak kell tartanunk.

2. Egyleveles nyomtatványok.

Az egylevelesen való nyomtatási forma, bár eredete a könyvnyomtatás feltalálásáig vezethető vissza,¹¹ nálunk valószínűleg csak a XVI. század második felében terjedhetett el általánosabban. A fennmaradt termékekből megállapíthatólag pedig főképpen olyan szöveget tartalmazhatott, amely kifüggesztés útján hozatott a közönség tudomására. Ezért, ha az egyes kiadványok szövege egyetlen ív egyik lapjára nem fért el, folytatását nem hozzáfűzött íveken hozták nyilvánosságra, hanem az alapívet megtoldották a folytatást tartalmazó ívnek hosszában való hozzáragasztásával. Ezt az állításunkat mi sem bizonyítja nyomtatékosabban, minthogy ilyen szövegű nyomtatványaink közül különösen a halálozási és a házassági megemlékezéseket egy és ugyanazon szöveggel nemcsak egyleveles, de többleveles formában is kinyomatták. Igaz ugyan, hogy erre biztos példánk csak a XVIII. századból maradt reánk, azonban az a körülmény, hogy bár más és más szöveggel, de az előző évszázadban is fordulnak elő mindkét nyomdai alakban készített hasonló természetű nyomtatványaink, bizonyítja állításunk helyén való voltát. Éppen ezért nem felel meg a valóságnak br. Radvánszky Bélának egy ilyen természetű nyomtatvány ismertetése alkalmával adott címmeghatározása: *Nyomtatott házassági jelentés 1676. évből.*¹² Ugyanis a jelentés, értesítés, közlés szavak inkább a levélbeli előzetes vagy utólagos tudósítás fogalmát tartalmazzák, ezért természetük a kisebb méretű nyomdai formát kívánja meg. Ellenben a reánk maradt egyleveles nyomtatványaink főképpen adott ünnepélyes alkalomra készültek s így formájuk is eltérően azoktól, rendszeren nagyobb méretű alakban állítottak elő.

Egyes, alább közölt adatok már sejtetik, hogy különösen az ünnepélyes alkalomra készült egyleveles nyomtatványaink előállítását általánosan kedvelt volt, — ezzel szemben reánk mégis csak egyes mutatványpéldányok maradtak. Ezeknek ritkasága lelje magyarázatát éppen e kiadványok alkalmosságában s formájuknak megőrzésére alkalmatlan voltában.

A R. M. K.-ban felsorolt 52 darab egyleveles nyomtatványon kívül¹³ ilyen nemű egyik leggazdagabb gyűjteményünket őrzi a *kolozsvári Farkas-utcai református templom*, ahol tíz darab temetés alkalmára készített XVII. századbeli kárta (eulogium) van a papi

¹¹ Hellebrant Á.: *Ismeretlen brassói egylevelű nyomtatvány a XVII. századból.* (Magy. Kv.-Szle 1882. évf. 95. l.)

¹² Turul 1889. évf. 168. l.

¹³ Majláth B.: *Régi magyar egyleveles nyomtatványok a M. N. Múzeum könyvtárában.* (Magy. Kv.-Szle 1891. évf. 67. l.)

székek hátlapjára felszegezve.¹⁴ Más gyűjteményekben azonban csak jóval kevesebb hasonló fajta nyomtatványra találhatunk.¹⁵

Legújabb, 1934-ben a *kolozsvári református kollégium* nagykönyvtárában egy, valószínűleg még 1819-ben, vagyis a könyvtárberendezés elkészítése idejében,¹⁶ bedeszakázott vakablakból került elő 3 pld. XVII. szdbeli és 134 pld. XVIII. szdbeli, háromnegyedrészen különböző egyleveles nyomtatvány (halotti és lakodalmi kárták, névnap- és vegyes alkalomra írott versek) nagyobb számú gyászjelentés és többleveles nyomtatványok társaságában. Az itt napvilágra került nyomtatványok pedig kivétel nélkül a *kolozsvári református kollégium nyomdájának* termékei lévén, gazdag adattárul szolgálnak e nyomda termelésének történetéhez és betűtípusainak leltárához.¹⁷ Ugyancsak e kiadványokból állapíthatjuk meg, hogy a kárták előállítására e nyomdának keresett termékeihez tartoztak; ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy más, sokszor közelebbi nyomdákat elkerülve, még a XVIII. század folyamán is érkeztek ilyenemű rendelések többek között Husztról, sőt Rimaszombatból is.

Külön megemlítenének tartjuk még a *Székely Nemzeti Múzeum* gyűjteményében található két vizsgai hirdetményt is; ezek hasonlóképpen kolozsvári műhelyek termékei. Nevezetesen nemcsak *szokatlan alapanyaguk* miatt, de azért is, mert a külföldön eléggé gyakori ilyen-fajta nyomtatványoknak nagyon ritka hazai példányai.¹⁸

1651. Gyulafehérvár.

Ágoston Péter Kolozsvár-városi sáfárpolgár számadáskönyvében egy, eddigelé ismeretlen nyomdai termékre vonatkozó feljegyzése található.

1651. június 14.-én Gyulafehérvárról Kolozsvárra *érkezők Strumpt György fejérvári compactor másodmagával hozván* [II. Rákóczi György fejedelem] *urunkhoz Gyalúban hatszáz kártán való verseket, melyeket küld urunk az lakadalomra Patakra.*¹⁹

¹⁴ Irodalomtört. Közlemények 1895. évf. 82. l.

Magyar Könyv-Szemle 1898. évf. 277. l.

Irodalomtört. Közlemények 1901. évf. 89. l.

¹⁵ Századok 1879. évf. 806. l.

Magy. Kv.-Szele 1882. évf. 95. l., 1888. évf. 56. l., 1891. évf. 66. l., 1895. évf. 138., 344., 345. l., 1898. évf. 348. l., 1899. évf. 280. l., 1906. évf. 131. l., 1912. évf. 154. l., 1914. évf. 157., 158., 160. l., 1928. évf. 88. l., 1930. évf. 142., 308. l.

Turul 1889. évf. 168. l.

Irodalomtört. Közl. 1908. évf. 66., 204. l.

Genealógiai Füzetek 1904. évf. 60. l.

Erdélyi Múzeum 1908. évf. 188. l.

Stripszky—Alexics: *Szegedi G. énekeskönyve XVI. századbéli román fordításban.* (1911., Bpest) 125. l.

¹⁶ V. ö. dr. Török I.: *A kolozsvári ev. ref. coll. tört.* III. köt. 329. l.

NB. Az itt talált nyomtatványok legfiatalabb keltezése: 1815.

¹⁷ Különösen szépek fába metszett címbetűi és változtatás nyomdai díszei.

¹⁸ Lásd még M. Kv.-Szele 1882. évf. 95. l.

¹⁹ A kolozsvári állami levéltárban levő számadáskönyvek között. 169. l.

Itt tehát olyan egyleveles nyomtatványról van emlékezet, amelyet Rákóczi Zsigmond hercegnek és Henriettának, Frigyes pfalzi választó fejedelem és egykori cseh király legkisebbik leányának 1651. június 26-án Sárospatakon tartott lakodalmi ünnepségére²⁰ készítettek.

E kárták valószínűleg nagyobb méretűek, több ívből összeragasztottak lehettek. Szövegképpen pedig a fehérvári főiskola tanárai és nagyobb növendékei által szerzett latin nyelvű verseket foglalhatták magukban.

Adatunkból különösen az a körülmény emelendő ki, hogy e nyomtatvány megrendelési mennyisége 600 példány volt.

1673. Kolozsvár.

LACHRYMAE | Super Obitu, | *SPECTABILIS AC GENEROSAE DOMINAE*, | Dominae | *SUSANNAE BORNEMISZA* | Filiae Quondam | *SPECTABILIS AC GENEROSI DOMINI*, | DN. PAULI BORNEMISZA, | Primum *SERENISSIMI Transylvaniae Principis*, *GABRIELIS BETHLEN* Supremi Cubicularii: tandem sub multorum annorum decur- | su Praefidii Boros Jeneienlis Capitanei Supremi, laudatissimi; post *CELSISSIMI GEORGH RAKOCZI Senioris*, Capitanei Aulici, & Equitum Campestrium Generalis Supremi. | Nec non | *SPECTABILIS AC GENEROSAE DOMINAE*, | DN. ANNAE KENDEFFI. |

Ezután 16 sorban Bornemisza Zsuzsánnának, előbb Kemény Boldizsár, utóbb Szentpáli János feleségének életleírása. Ezt befejezi

FUSAE, | A Civibus, quondam Illustris Scholae S. Patachinae, nunc in Collegio Transylvanorum Albano, hospitantibus. |

Alatta nyomdai díszekből képzett metszővonal; ez alatt pedig négy hasábra osztott latin nyelvű versek, amelyeknek szerzői:

Collegii S. Patachino Alb. p. t. Senior. Samuel *Dioszegi*.; Joh. *Deáki* Coll. Civis; Georgius *Tornyai* Coll. S. P. Alb. Civ. p. t. Praeses Poëseos.; Gabriel *Nánási* Coll. Civ. S. S. T. et Ph. St.; Nicolaus *Csabai* Coll. Civ.; Michaél *T. Ecsedi* Coll. Civis.; Georgius *Körtvélyesi* Coll. Civ.; Johannes *Szathmári* Coll. Civ.; Andreas *Mezei*, Coll. Civis.; Joh. *Gyulai* Coll. S. Pat. Alb. Civis.; Joh. *Bornemisza Körmendi*, p. t. Schol. Synt. Inspect.; Paulus *Kereszturinus*, Coll. S. Patach. Albensis Alum.; Franciscus *Makai* Coll. Civ. Etym. Praecept.; Joh. *R. Szombathi* Coll. Civ. Clas. Rud. Praec.; Joh. *Váradai* Coll. Civ.; Joh. *Diviki* Coll. Civ.; Michaél *Kazai* Coll. Civ.; Ma (egy név kiszakadva); Joh. *Ovári* Coll. Civ.; Steph. *Ujlaki* Coll. Civ.; Stephanus *Miskolczi*. Coll. Civ.; Samuel *Verestói*, Coll. Civ.; Stephanus *Debreczeni*, Coll. Civ.; Matth. *Rudnai*.; Nicolaus *Pércsi* Coll. Civ.; Michaél *Görgei* Coll. Civ.; Johannes *Szentpéteri* Collegii Civis; Michaél *Jólkai*, Coll. Civ.; Andreas *Muraközi* Coll. Civ.; Johannes *Szalmári*, Coll. Civ.; Petrus *Várallyai*, Coll. Civ.; Gabriel *Apagyi*, Nob. Log. Stud.; Stephanus *Vitányi*, Log. Stud.; Paulus *Rozvágyi*, Log. Stud.; Michaél *Posaházi*, Log. Stud.; Stephanus *Bárdi*, Log. Stud.; Valentinus *Enyedi*, Log. Stud.; Andreas *Pathai*, Eloq. Cult.

Az egyes hasábokat és az egyes verseket nyomdai díszből képzett osztó-, illetőleg metszővonal választja el. A versek alatt ugyancsak nyomdai díszekből összetett metszővonal, ez alatt pedig:

²⁰ Thaly Kálmán: *Történelmi kalászkok*. 1603—1711. (1862, Pest.) 104. 1

CLAUDIOPOLI Excudit MICHAEL SZENTYEL VERES-EGYHAZI, Anno 1673.

Az egész nyomtatvány széles nyomdai díszből képzett keretben. A szövegben négy díszes fametszésű kezdőbetű. Az egész kárta 6 ívből ragasztatott össze. Teljes mérete 58.9 × 105.7 cm.

A felhasznált papirosok vízjegye:

1. császári koronás kétfejű sas, mellén szív-pajzsban a hármashalomból kinőtt kettőskereszt,

2. óvális pajzsban betűpár (?); a pajzs felett korona.

E nyomtatvány *egyetlen*, bár rongált és itt-ott szakadozott, de teljes példánya a *Református kollégium* nagykönyvtárában van *Kolozsvárt*.

1676. Kolozsvár.

Caſti Amoris | HONOS, | Illuſtri Conjugum Pari; | SPECTABILI DOMINO | NICO-
LAO APAFI, | De Apa-Nagy-Falva. | & | SPECTABILI VIRGINI DOMINAE |
ANNAE TELEKI, | Aëtatis & Amoris | Floribus. | Inter nuptiarum
Solennia oblatuſ à Civibus Collegii Orthodox. | CLAUDIOPOL. ad diem
IX Septemb. Anno M.DC.LXXVI. |

Alatta nyomdai díszből képzett széles metszővonal; ez alatt pedig három hasábként osztott ünneplő versek. Ezek két, magyar nyelvű kivételével, mind latinul íratottak. Szerzőik: Georgius *Torjai*, Sen.; Franciscus *Varadi*, Al. Col.; Johannes *Belényesi*, Al. Col. p. t. Praec. Orat.; Johannes *Comaromi*, Al. Col.; Nicolaus *K. Helmecki*, Al. Col.; Andreas *Zilahi*, Al. Col.; Paulus *Szoboszlai*, Al. Col.; Stephanus *Havattövi*, Al. Col. (8 soros magyar nyelvű rimes versének címe: MESE.); Samuel *Décsei*, Al. Col.; Stephanus *Dálnaki*, Al. Col.; Johannes *K. Helmecki*, Al. Col. Praec. Ety.; Stephanus *Enyedi*, Al. Col. p. p.; Michael *T. Zilahi*, Al. Col.; Michael *Berekszászi*, Synt. p. p. t.; Samuel *Zalányi*, Al. Col.; Stephanus (NB. vezetéknev nélkül) Al. Col.; Johannes *Técsi*, Al. Col.; Franciscus *Zemplényi*, Al. Col. p. t. P. Poës.; Stephanus *Bányai*, Al. Col.; Johannes *Pap*, Nob.; Samuel *Némethi*, Nob.; Nicolaus *Keczer*, Nob.; Stephanus *Istváni*, Nob.; Petrus *Kovácsnai*; Georgius *Szepesi*; Caspar *Serédi* (4 soros magyar nyelvű versének címe MESE MESE.); Stephanus *Csengeri*.

Az egyes hasábként nyomdai díszből képzett osztóvonal választja el. Az egész nyomtatvány széles nyomdai díszből képzett keretben, 2/3 össze-
ragasztott ívre nyomtatva. Teljes mérete: 39.8 × 72.2 cm.

Vízjegye: két oldalán hornyolt, kerek talpú címerpajzsban balra ágaskodó koronás griff. A pajzs felett korona.

A nyomtatványon ninesen nyomtatási helymegjelölés, de teljesen bizonyos, hogy *Veresegyházi Szentyel Mihály* kolozsvári nyomdavezető kezéből került ki.

A címbeli két név kezdőbetűi díszes fametszésű dúccal nyomtatva. A legelső vers kis alakú díszes címbetűvel kezdődik.

Egyetlen példánya a *Református kollégium* nagykönyvtárában van *Kolozsvárt*. Ez pedig csekély rongálódástól eltekintve teljes és ép állapotban van.

Ugyanerre az alkalomra más, ugyancsak verses szövegű, de csak egy ívnyi terjedelmű nyomtatvány is készült, amelyen azonban a nyomtatás

éve, helye s a nyomtató neve is jelöltetett. Ennek egyetlennek tudott példányát br. Radvánszky Béla ismertette a saját gyűjteményéből.²¹

1684. Kolozsvár.

Florenti aetate | Avitâ Nobilitate | Natalibus animatâ virtute | Intemerati denique amoris igne | *Concinnata* | NEOGAMORVM BIGA, | *Spectabilis ac Generosissima Dominus* | D. IOANNES KENDEFFI de Malomviz. | Illibatus Iuvenum Regni Transylvaniae flos, & ornamentum, Heroum generosus sanguis, seculi incrementum, &c. | Ejusque jam caro individua | *Spectabilis ac Generosissima Domina* | D. CHRISTINA TELEKI | Virgo spectatissima, | Splendore natalium, aetatis vigore, ac morum suavitate florentissima, Imago virtutum, Mater pudicitiae &c. | *Ex illustri et foecunda Stirpe* | HEROIS HEROINAEQVE INCOMPARABILIVM | *Spectabilis ac Inelyti nominis, Domini* | D. MICHAELIS TELEKI de Szék, | Magni (praeter ordinarium honorem tituli quo clarus est) veritatis Patroni, Principum Subsidii, vigilantissimi Reipublicae Oculi, | potentis Ecclesiae Brachii, Orbis Transylvanici Atlantis indefensi &c. | Comparisqué tanto Heroë dignae | *Spectabilis ac Generosissimae Dominae* | D. IVDITHAE VÉR | Matronae, rarâ dexteritate, ac singulari [5 betű kiszakadva] tis & vitae cultu celebratissimae &c. | Ortum ducens [mintegy 10—12 betű kiszakadva].

[Ezután 9 sor latin nyelvű ajánlás, amely az utolsó 3 és egynegyed sorral így végződik:] *inter solennia Nuptiarum Ann.* | *Christi* 1684. die 30. Maji. celebranda, gratitudinis ac humilis observantiae nomine, Poëtico opere | erigit | SAMUEL Szathmár NEMETHI Rectorum Collegii Reformatorum Claudiopolitani unus. |

Alatta nyomdai díszekből képzett metszővonal; ezalatt pedig három hasábra osztott latin nyelvű verses dráma, amelynek címe:

Apollinis, Musarum, Palladis, & Virtutum | DRAMA. |

Ennek személyei: Apollo, Musarum Chorus, Pallas, Virtus, Pietas, Justitia, Humilitas, Prudentia, Fidelitas, Patientia, Temperantia, Epilogus. Az egyes hasábokat nyomdai díszből képzett osztóvonal választja el. — A verses dráma alatt ugyancsak nyomdai díszből képzett metszővonal, ez alatt pedig:

Impressit CAUDIOPOLI, Michaël Némethi Anno. 1684.

Az egész nyomtatvány széles nyomdai díszből képzett keretben, 3 összeragasztott ívre nyomtatva. Teljes méretei: 42 × 86.6 cm.

A felhasznált papirosok vízjegyei:

²¹ Turul 1889. évf. 168—169. l.

Magy. Kv.-Szele 1895. évf. 138—139. l. és 1898. évf. 348—349. l.

1. postakürt, felette C — G betűk;
2. zártvonalakból képzett 4-es szám, amelynek lefelé meghosszabbított szárához balról A, jobbról b betű csatlakozik; a 4-es vízszintes karja pedig a szár mögött keresztben végződik.

Egyetlen, bár rongált és szakadozott, azonban teljes példánya a *Reformatus kollégium* nagykönyvtárában van *Kolozsvárt*.

E kártára nyomtatott latinnyelvű drámai költemény szerzője tehát *Szathmár-Némethi Sámuel* kolozsvári református kollégiumi tanár, akinek ez volna idehaza megjelent első munkája.²²

1690. Kolozsvár.

A kolozsvári unitárius egyházfiak 1690. évi számadáskönyvében egy, eddigelé *ismeretlen* nyomdai termékre vonatkozó feljegyzések találhatók.²³

1690. november 7.-én *holt meg t. Bedeő Pál püspök uram, az mit vásárlottunk ő k(egye)lme temetésére...*

Item. Nyomtattunk Veres Egyházi urammal másfél száz chartát, árkussától fizettünk flo(renos) 3. Az charta pedig három árkusból álló, fizettünk mind együtt flo(renos) 9||00.

Item. Az özveragasztásátúl, fizettünk flo(renos) 1||32.

Item adott 14 koncz nyomtató pappyrossat Veresegyházi uram, konczát —||12., fizettünk flo(renos) 1||68.

Item Vöttünk Olosz András uramtól, négy koncz író-pappyrossat, konczát —||36., fizettünk flo(renos) 1||44.²⁴

E nyomtatvány tehát egyleveles nyomdatermék volt, amely 3 ívből ragasztván össze, nagysága ezek szerint kb. 42 × 90 cm. méretnek felelt meg.

Szövege valószínűleg latin nyelven íródott. Nyomása *Veresegyházi Szentel Mihály* nyomdavezető által eszközöltetett.

Ez az adatunk különösképpen azért érdekes, mert reávilágít az ilyen-fajta nyomtatványok megrendelési példányszámára, valamint előállítási költségeire.

1700. Kolozsvár.

QVAESTIONES EX UNIVERSA LOGICA. | QUAS | In Academia Romano-Catholica Claudiopolitana Anno Salutis MDCC. *Menfe Die* publicè propugnabit | *Nobilis, ac Eruditus Dominus MICHAEL MIHÁLCZ, Physices Studiosus.* | PRAESIDE | Admodum Reverendo Domino STEPHANO SZEGEDI, Presbyterio Romano-Catholico, | AA. LL. & Philosophiae Doctore, ejusdemque Professore ordinario. |

²² Életrajzát l. dr. Török I.: *A kolozsvári ev. ref. coll. tört.* I. köt. 88—96. l.

²³ A kolozsvári unitárius egyházközség levéltárában levő számadáskönyv használhatóságát Kelemen Lajos levéltáros, m. tud. akadémiai tag úrnak köszönhetem.

²⁴ Ez az utóbbi papirosvásárlás esetleg nem vonatkozik erre a nyomtatványra.

Alatta két hasábosan I.-től XX.-ig számozott tételszöveg. Az egész fölött, nyomdai díszekből képzett vonal által elválasztva, az ajánlás:

ILLUSTRISSIMO DOMINO, | DOMINO COMITI, | MICHAELI MIKES | DE ZABOLA, | Trium Sedium Siculicalium Sepfi, Kézdi, Orbai, Capitaneo Supremo; nec-non | Tabulae Regiae Judicariae Tranfylvanicae Alfelfori, &c. Domino, Domino gratiosissimo. |

Ez alatt két sor ajánlás, amelyet

Illustrissimae Dominationi Veltrae — *Devotissimus*, Michaél Mihálcz. | fejez be.

Az egész szöveg széles nyomdai díszből összetett keretben, melyben alól

CLAUDIOPOLI, Ex Officina NICOLAI KIS de M. TÓTFALU. Annô 1700.

nyomat olvasható.

Egy-levelesen 33.5 cm. széles és 45 cm. hosszú méretben nyomtatott latin nyelvű szöveg. Alapanyaga 55.5 cm. széles és 57.5 cm. hosszú darabra kivágott és beszegett, nehezebb *selyem*.

Az ajánlásban két nagyobb és egy kisebb, a szövegben pedig egy kisebb, díszes címbetű. A vizsga hónapjának és napjának helye üresen hagyatott.

E meghívó nyomása szép, tiszta, kiváló nyomdai teljesítmény.

Teljesen ép.

Egyetlen ismeretes példánya a Székely Nemzeti Múzeumban Sepsiszentgyörgyön van.

E nyomtatvány szerkesztőjéül tulajdonképpen az elnöklő tanárt, *Szegedi Istvánt* kell megjelölnünk, jóllehet a vizsgázandó és egyúttal az ajánlás aláírója *Mihálcz Mihály* tanuló.^{24/a}

1701. Kolozsvár.

THESES | EX | UNIVERSA PHILOSOPHIA, | QUAS | Sub Aufpiciis Perillustris ac Generosi Domini Domini SAMUELIS BOER, | de Nagy Berivoi Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Tricesimatoris in Törtsvár Tranfylvaniae &c. | DOMINI & PATRONI gratiosissimi. | In Regio Principali Academia Societatis JESU defendendas lulcepit, Mense Maio. Die MDCCCL. | Nobilis ac Eruditus Dominus MARTINUS BORSAI, Metaphylices Auditor. | PRAESIDE | Admodum Reverendo Domino STEPHANO SZEGEDI. AA. LL. & Philosophiae Doctore, *ejusdemque Professore ordinario.* |

Alatta nyomdai díszesekből képzett elválasztó-vonal. Ez alatt három hasábsba felosztva 1-től 50-ig számozott tétel, mégpedig EX LOGICA. cím alatt 1–10., EX PHYSICA. cím alatt 11–43. és EX METAPHYSICA. cím alatt 44–50. tétel. Alatta elválasztó-vonal, ez alatt pedig:

CLAUDIOPOLI, Apud Viduam ANDRAE LÉNGYEL. Annô MDCCCL.

Az egész szöveg vonal- és ezenkívül nyomdai díszesekből képzett keretben.

^{24/a} Valószínűleg azonos gelenczei Mihálcz (II.) Miklós és csíkszentmihályi Sándor Borbála fiával. (VI.) Mihállyal. (v. ö. Genealógiai Füzetek 1903. évf. 5. l.)

A vitatkozás napja a szövegben ninesen kitöltve.

Egy levelesen 31,5 cm. széles és 43 cm. hosszú méretben nyomtatott latin nyelvű szöveg. Alapanyaga finom *habos-selyem*, amelynek méretei: 49,5 cm. széles és 67,5 cm. hosszú.

Nyomása kissé halvány. Az alapanyag jó állapotban, csak némely helyen a hajtásnál megtörött és itt-ott szű-nyomok láthatók.

Egyetlen ismeretes példánya a *Székely Nemzeti Múzeumban Sepsiszentgyörggyön* van.

E nyomtatvány szerkesztőjéül tulajdonképpen *Szegedi Istvánt*, az elnöklő tanárt kell megjelölnünk, minthogy *Borsai Márton* csak a vitatkozásra kijelölt tanuló volt.

*

A most ismertetett két nyomtatvány tulajdonképen vizsgai meghívó, illetőleg hirdetmény. Bár ugyanazt a célt szolgálja, de nem egészen azonos természetű a dr. Asztalos Miklós által közölt négy, XVII. század közepi vittenbergi nyomtatvánnyal.²⁵

3. Helyesbítések és kiegészítések.

Egy feltételezett 1579. évi debreceni nyomtatvány törlése.

A Magyar Könyvszemle 1888. évfolyamában²⁶ névtelen író helyesbíti a R. M. K. I. kötetében 297. szám alatt felsorolt művecske adatait. E munka, Szabó Károly szerint, *Siderius János: Kisdéd gyermekeknek való Catechismus* c. művének nyomtatási hely közlése nélkül 1597-ben megjelent kiadása.

A Magyar Könyvszemle névtelenje azonban (feltételezzük, hogy sajtóhiba következtében) tévesen 1579. évszámot közöl. Ennek következtében azután a köztudatba úgy ment át, hogy e munkának a R. M. K.-ban ismertetett 1597. évi mellett még egy sokkal korábbi, vagyis 1579. évi kiadása is volna. Tehát ezért sorolja fel ezt a kiadást Sztripszky is könyvmatos művében.²⁷

Ennek az évszámnak azonban éppen az az adat mond ellene, amelyet a Könyvszemle írója maga idéz. T. i. Siderius e munkájának egyik későbbi: 1642. évi kiadásának címében az foglaltatik benne, hogy ezt a művet *régen a jó emlékezetű Lipsiai Pál is nyomtatta*.²⁸ Már most tudva azt, hogy *Lipsiai Rheda Pál* 1596-tól 1619-ig volt a debreceni nyomda vezetője,²⁹ már ezen az alapon is meg kell dőlnie a sokkal korábbi, 1579. évi kiadás keltezésének. Ha pedig a feltételezett sajtóhibát helyesbítőnk és úgy értelmeznők a fenti idézetet, hogy a Szabó Károly által nyomtatási hely megjelölése nélkül közölt 1597. évi kiadásra vonatkozna a Lipsiai Pál nyomtató-volta, abban az esetben is meg kellene kérdőjeleznünk ezt az állítást, minthogy e munka — a fennmaradt példányokból is következtethetőleg — nagyon sok

²⁵ Magy. Kv.-Szle 1930. évf. 129—136. l.

²⁶ U. ott 1888. évf. 336. l.

²⁷ Dr. Sztripszky H.: *Adalékok Szabó K. R. M. K. c. munkájának I—II. kötetéhez.* (1912. Bpest), 1811. b. sz.

²⁸ R. M. K. I. köt. 733. sz.

²⁹ Dr. Csürös F.: *A debreceni városi nyomda története.* (1911, Debr.) 77. l.

kiadást érhetett meg, jóllehet nem mindegyik maradt fenn.³⁰ Éppen ezért nem is tudhatjuk azt sem, hogy a megnevezett 1597. évi valóban a legelső. Azonban azt bebizonyítottunk vehetjük, hogy e katekizmust 1596-tól 1619-ig terjedő időben Lipsiai Pál is kinyomatta, de hogy melyik évben történt ez a Lipsiai-féle kiadás, vagyis azonos-e az 1597. évvel, vagy pedig egy más évből származó, de nyomtalanul elveszett kiadásra kell-e gondolnunk, ki tudná megmondani!

Ezért kell teljesen figyelmen kívül hagynunk a Magy. Könyvszemle hivatkozott cikkét.

1622. (Kolozsvár.)

Kolozsvár-városi sáfárpolgárok számadáskönyvében találjuk feljegyezve:

1622 június 3.-án *ex com(missione) amp(lissimi) sen(atus) az Kolozsvaratt celebráltatott gyűlésbeli Articulusokért adtam fl. 1 den.*³¹

Az itt hivatkozott nyomtatott *articulusok* (országgyűlési törvény-cikkek) természetesen nem lehetnek azonosak a Magyar Könyvszemle 1895. évfolyamában idézett 1622 szeptember 29—október 1-i besztercei országgyűlés végzéseivel.³² S minthogy olyan nyomtatványról, amelyre a sáfárpolgárok fentírt feljegyzése vonatkozhatnék, könyvészeti szakmunkákban nem tétetik említés, bizonyítja, hogy Szilágyi Sándor *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* c. művének könyvészeti szempontból való kivonatolása nem történt meg. Ugyanis ott már megtaláljuk az *1622 május 1—23-ig tartott kolozsvári országgyűlés határozatait.*³³ Ennek azután eredeti nyomtatott példányait a kolozsvári városi tanács tagjai a következő hónap 3-án már valóban kezükbe is kaphatták.

Szilágyi Sándor adatai szerint: ennek eleddig *egyetlennek* ismert nyomtatott példánya a *marosvásárhelyi gróf Teleki-könyvtárban* maradt reánk.

1625. Kolozsvár.

Kolozsvár város egykori sáfárpolgára számadáskönyvében feljegyezte, hogy 1624 november 3-án *András deák az typographus Calendariumot hozván ő kegyelmeknek az becsületes tanácsnak, adatok ő kegyelmék neki ajándokban fl. 3 den.*³⁴

³⁰ R. M. K. I. köt. 297., 543., 610., 733., 992., 1081., 1156., 1265., 1382., 1386., 1391., 1537. sz., Magy. Kv.-Szle 1879. évf. 29., 120., 213. és 1882. évf. 82. l. továbbá egy 1688 évi kiadás a kolozsvári ref. koll. nagykönyvtárában. (Ismertetését lásd előbb.)

³¹ Kolozsvári sáfárpolgárok 1622. évi számadáskönyvének 121. lapján. (Az állami levéltárban Kolozsvárótt.)

³² Magy. Kv.-Szle 1895. évf. 255. l.

³³ Erd. Orsz. gy. Eml. VIII. köt. 92—104. l.

³⁴ Városi sáfárok 1624. évi számadáskönyvének 187. lapján. (Az állami levéltárban Kolozsvárótt.)

Ez alatt a nyomtatvány alatt, bárha a reája vonatkozó feljegyzés az 1624. év utolsóelőtti hónapjában tétetett, csakis az 1625. esztendőre szóló naptárt érthetjük. Belőle ma egyetlen példány sem ismeretes, emlékét azonban *Kénosi Tösér János* XVIII. századbeli unitárius egyháztörténetíró feljegyzései megőrizték.³⁵

Kénosi Tösér e naptár nyomtatójaképpen *Szilvási Andrást* nevezi meg, mint aki 1625-ben volt Kolozsvárott nyomdász. De ugyancsak ő emlékezik meg arról, hogy 1624-ben *Válaszuti András* az itteni typographus. Minthogy pedig Szilvási nemcsak 1625-ben, de már a megelőző évben is nyomtat Kolozsvárt,³⁶ feltételezzük, hogy ez a Szilvási azonos személy lehetett az előbb említett Válaszuti Andrással.

1680. Kolozsvár.

A Magyar Könyvszemle 1912. évfolyamában Gulyás Pál egy tíz-soros nyomtatványt ismertet, amelynek bemutatott hasonmása alá *A legrégebbi magyar gyászjelentés* megjelölését nyomatta.³⁷ Ezt azonban nemcsak meg kell kérdőjeleznünk, mint ahogyan az ismertetésben maga Gulyás is megtette, hanem teljesen el kell vetnünk az alábbi indokok alapján.

A nyomtatvány szövege, ugyanis 1680 február 27-én arról világosít fel, hogy Tiszabecsi Gáspár erdélyi református püspök meghalt 1679 április 1-én s eltemettetett — az egykori kéziratos megjegyzés szerint — ugyanazon év április 7-én. Így tehát semmi értelme sem lehetett, hogy a gyáshírt a halálozás után eltelt 11 hónap múlva jelentésék! Hiszen a temetés utáni gyászistentisztelet is az egyháznak már régóta meg kellett tartania, sőt 1679 június 4-én már a püspök-utódot is megválasztották.³⁸ Tekintettel azonban arra, hogy ez a nyomtatvány eredetileg a magyarvalkói egyházközség tulajdonában levő váradai biblia táblájára volt beragasztva, ennél fogva tehát inkább valamelyes *exlibris*-félének kell tartanunk. Olyan *exlibris*-nek, amellyel az utódok az osztozás, vagy még inkább az elajándékozás alkalmával jelölték meg az elhunyt püspök könyvtárának darabjait. Ebben a feltevésünkben azután még az is megerősít, hogy a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában nem egy, csupán csak mozgó betűkből és nyomdai díszekből kiszedett és lenyomott XVII. századbeli *exlibris*-t találtunk, sőt a XVIII. században többféle olyan könyvjegy is fordul elő, amelyet az ajándékol kapott nagyobb könyvadományok megjelölésére készítettett a kollégium.

1708. Nagyszeben.

Gróf Bethlen Sámuel felett 1708 április 15.-én Keresden tartott halotti beszédnek még ugyanabban az évben Szebenben 4° nagyságban,

³⁵ Magy. Kv.-Szle 1897. évf. 182. l.

³⁶ R. M. K. I. köt. 542. sz.

³⁷ Magy. Kv.-Szle 1912. évf. 154. l. s mell.

³⁸ Konez József: *Tofeus Mihály erdélyi ev. ref. püspök élete* (1893. Kolozsvár) 15. l.

10 sztl. levél terjedelemben nyomtatott kiadásáról már 1879-ben történt említés a *Magyar Nemzeti Múzeumban levő egyetlen* példány ismeretéseképpen.³⁹ Azóta azután előkerült ennek még egy másik példánya is a *Sepsi református egyházmegye könyvtárában Sepsiszentgyörgyön*.⁴⁰ Ebből pedig megállapítható, hogy — a betűtípusok s a sorelválasztások jelöletlenségétől eltekintve — a címlap szövege az idézett helyen jól közöltetett. De tévedett a közlő abban, hogy mind a 10 sztlan levelet Nádudvari Péter magyar nyelvű prédikációjával foglaltatta el, jöllehet ez már a 7. B. levelen bevégeződik. A 8. A. levelen pedig

LABORIOSAE VIRTUTIS | DULCIS MEMORIA | Quam | *Praematura Mors inexorabili momento reliquam fecit* | ILLUSTRISSIMI dum viveret COMITIS DOMINI DOMINI | SAMUELIS de BETHLEN | Sacrae Caesareae Regiaeque (!) Majestatis Tabulae Judicariae in Tran- | Iylvania Affessoris Primarii, Inclyti Comitatus de Küküllő supremi | Comitiss, Inclytae pariter Sedis Siculicalis à Maros dictae | supremi Capitanei, &c. |

kezdősorokkal 1 levélre terjedő latin bevezetés után 2 levélnyi terjedelmű latin nyelvű epicedion következik. Ezt a distichonban írt verset azután

Ita parentabat ANDREAS ZILAHÍ, V. D. M.

szerző írta alá.

Tehát ez a 3 levélnyi szöveg *Zilahi Sebes Andrásnak*, a marosvásárhelyi ref. kollégium ekkori jeles tanárának⁴¹ egy, eddig ismeretlen munkáját tartalmazza. Ezen az alapon azután e toldalékkal kiegészítendő e nyomtatvány fennebb hivatkozott könyvészeti ismeretése.

Herepei János.

³⁹ Adalékok Szabó K. „Régi Magy. Könyvtárhoz“ a Magy. Nemz. Múz. könyvtárából. (Magy. Kv.-Szle 1879. évf. 33. l.)

⁴⁰ Több más, XVIII. szdbeli halotti beszéddel egy kötetbe kötve, 130. sorszám alatt elhelyezve.

⁴¹ Konez J.: *A m.-vásárhelyi evang. reform. koll. tört.* 145—1449. l.

dr. Török I.: *A klvári ev. ref. coll. története.* I. köt. 99—103. l.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Adalék a népköltészeti termék születéséhez.

Az általános felfogás szerint a népköltészet a nép ajkán terem, száll, terjed és él.

Mint minden ilyen törvényszerűnek látszó általános kijelentés, ez is csak részben igaz. Újabban mindinkább erősödik az az álláspont, hogy a népköltészet. Hans Naumann kifejezése szerint, „gesunkenes Kulturgut”, alásüllyedt kulturális kincs (V. ö. Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet* I. 167. l.), azaz műköltők műveit veszi át a nép úgy, amint divatban, társadalmi szokásokban is utánozza a magasabb társadalmi osztályokat. Ezeket a műköltői termékeket — középkori felfogás szerint — sajátjának tekinti s úgy változtat rajtuk, ahogy ízlésének, hangulatának, életformájának megfelelően jónak látja. Egy másik, ezt kiegészítő nézet szerint, az ú. n. *nótafák* és *mesefák* époly költők a maguk körében, mint a műköltők a műveltek társadalmában, s az ő nótáikat, meséiket, veszi át a nép, s ezeken szintén úgy változtat, alakít, ahogy kedve tartja.

Annak az elméletnek a támogatására és megerősítésére, amely szerint műköltők műveit veszi át a nép s azokat magáénak tekintve, úgy változtat rajtuk, ahogy hangulata, szükségele megkívánja, számtalan példát lehetne idézni különösen a népdal-költészetből (Petőfi, Arany, Tóth Kálmán stb. népdalai). A népköltészeti termékek gyűjtése közben találtam egy olyan érdekes példát is, amely arra mutat, hogy a nép a nehezebb, magasabb műfajoktól (ódák, hazafias költészet) sem idegenkedik. E példa Lévay Józsefnek *Az aradi nap* c. hazafias verse, melyet Páll Dezső tanítványom, a ref. Székely Mikó-kollégium VI. o. tanulója, jegyezte le Sepsibesenyőn, 1936. évi karácsonyában nagyapjának, id. Páll József 75 éves földművesnek saját kezével írt legénykori versesfüzetéből. Ugyanis évek óta meg szoktam kérni vakációra menő, önként vállalkozó vidéki tanítványaimat, hogy népköltési termékeket gyűjtsenek. Egyik legszorgalmasabb gyűjtő volt nevezett tanulómk.

A két verset egymás mellett párhuzamos hasábkokban közlöm; a nép ajkáról lejegyzett szövegben dült betűvel mutatom be azokat a részeket, amelyek a Lévay József eredeti szövegétől eltérnek, s üresen hagyom azoknak a versszakoknak a helyét, amelyek egyik vagy másik szövegben nincsenek meg.

EREDETI SZÖVEG.

Cím: *Az aradi nap.*

Írta: *Lévay József.*

Jaj be búsan néz az őszi nap sugára
Az aradi vártömlőnek ablakára!
Fogva ül ott tizenhárom magyar vitéz,
S a hazáért a vérpadra fellépni kész.

Seregünkben mind vezér volt, hős, hatalmas;
Lobogójuk száz csatán is diadalmos.
Bátran néznek szeme közé a halálnak;
Vele szemben nemcsak egyszer, százszor

[álltak.

Páll Dezső VI. o. t. Sepsibesenyőből való
lejegyzése szerinti szöveg.

Cím nincs.

Jaj de búsan néz az őszi nap sugára,
Az aradi várnak tömlőablakára!
*Szánja azt a tizenhárom magyar vitézt,
Ki a tömlő fenekén a halálra kész.*

Elítélték mindnyájokat szinte lopva,
Szöttek-fontak hamis vádat a nyakokba.
Bélyegezték felségsértő pártütőknek,
Hogy a tiprott szabadsáért kardra költtek.

S uramfia! az ítélet gyász bitófa.
Mintha rablók, utonállók lettek volna.
Mintha méltók sem volnának egy lövésre,
Katonához, férfiuhoz illőbb végre!

Csikorog a tömlőcajtó vasas zárja,
Jertek, jertek, hű vitézek a halálra!
Búcsúzni kell itt egymástól mindörökre:
Meg van ásva sirotoznak néma gödre.

És kijönnek vérző szívvel haloványan,
Kezet fognak, könnyeznek is egynehányan;
De ez a könny nem a bánat gyenge habja:
Egy sines köztük, aki hitét megtagadja.

Most a búcsú már csak egy-két katonás szó,
Föld zajából fel magasba messze hangzó:
„Isten áldjon! együtt leszünk fent az
[égben,
Élő tanuk árva hazánk szent ügyében.“

És lépdegél a keserves útra sorba
A vértanuk dicsőülő kis csoportja.
Csak egy lépés a bitóról a menny tája,
Elrepülő lelkeiket angyal várja...

S ki az az egy, aki még él s áll magában?
Hősök hőse, félisten volt a csatákban...
Damjanicsra hej! bosszusak vérbirái,
S rajta gyáván itt akarnak bosszút állni.

Hű bajtársi zord halálát nézze végig,
Haljon újra mindenikkel, úgy ítélik:
Lelkét gyöttrő kín tüzében hadd fűrössze,
Vad rémület, szörnyű kétség törje össze:

S áll közöttük gyenge mankón támaszkodva,
Mint leomló félben álló templom tornya;
Mint oroszlán, mely vas közé vagyon zárva,
Ingerkedő, dévaj sereg játékára.

„Első voltam én a harcban, jól tudjátok!
Utolsóként mért hogy éppen most hagyátok?
Jól van így is! mindenütt csak azt
[kerestem,
Hogyha esem, óh szabadság, érted essem!“

Elítélték sorban mind a tizenhármát,
Szöttek-fontak a nyakukba ezer vádat.
Elnevezték felségsértő pártütőknek,
Hogy a magyar szabadsáért harcra keltek.

S uramfia, az ítélet akasztófa,
Mintha útonálló gyávák lettek volna.
Mintha méltók sem volnának egy lövésre,
Katonához, férfiuhoz illő végre!

Nyílik már a börtönajtó vasas zárja,
Jertek, jertek hű magyarok a halálba,
Búcsúzzatok el egymástól mindörökre,
Úgy menjetelek, úgy szálljatok jobb életre.

Ki is jöttek vérző szívvel haloványan,
Könnyeztek is közülök hej, egynehányan,
De ez a könny nem a bánat gyenge habja,
Egy sines köztük, ki a hitét megtagadja.

Ó, mily boldog, kit előre nevezének,
Hogy a halált legelőször ölelné meg,
Jaj, de bezzeg, kit végsőnek hagytak hátra,
Hogy bajtársi szenvedését végig várja.

Damjanicsot hagyták végső vértanunak,
Bár mindig előtte állott a csatának.
Kegyetlenül haragszik rá minden német,
Számталanszor földig verte öklémeket.

Ott áll köztük mankójára támaszkodva,
Mint egy dülőfélben levő templom tornya;
Mint egy tigris, mely vas közé van bezárva,
Ingerkedő gyermeksereg játékára.

„Dörgő villám, ezek hát az én biráim,
Kiket összetörték az én katonáim?
Mondottam, hogy derék hősök, szép
[vitézek,
Nincs kedvem az élethez, ha rájuk nézek.“

És körül néz olyan hősen, olyan bátran,
Mintha volna honvédek közt a csatában,
Bajtársai mind ott függenek már előtte,
Őt is viszik, ő is megyen már előre.

'S bátran fellép, égi fény gyül hős szemében,
De a hóhér reszket, sápad félelmében.
'Bátorodjál, szegény pára! Mit félsz
[nálam?
Jól vigyázz! hogy föl ne borzold a
[szakállam!''

Oly vigan megy, mintha menne vigalomba,
Nem rabszolga-kézzel ásott sirhalomba;
Mintha mi sem vonzaná e föld határán.
S bús hazáját váltaná meg vére árán.

És repíti szellemét az angyal szárnya,
S a kinyílt menny becsukódik ő utána.
Arad felett zajlik sűrű őszi felleg,
Benne vihar, benne villám harera kelnek.

Aradi vár! aradi vár! halál völgye,
Honszeretet, vértanúság szentelt földje!
Viruljanak környékeden vérvirágok;
Őrök emlék s hála könnyét sírni rájok! ¹

És megáll az akasztófa közelében,
Megöletti, megcsókolja keservében.
Isten hozzád, szabadság akasztófája,
Rajtad halok meg hazámért, de nem hiába!

Sűrű-forog már a hóhér a kötéllel,
Számolni egy magyar hősnek életével.
Damjanich meg .....

Mintha, amit szenved, nem is halál lenne,
Mintha nem is sírba, hanem bálba menne.
A németek buta képpel bámulának,
Hogy bátran mond jóéjszákát a világnak.

Aradi vár! Aradi vár! Halál völgye,
Híres magyar hősöknek a temetője!
Viruljanak környékeden vérvirágok,
S felejthetetlen legyen az ő haláluk.

A két szöveg összehasonlításából rögtön látható, hogy a népi szövegnek címe nincs, de teljesen azonos a kezdősora az eredeti szöveg kezdősorával. A nép nem ad címet dalainak, verseinek, sőt még meséinek sem. A kötött formájú termékeket a kezdősoráról nevezi, épen ezért a változásnak a kezdősorok állanak leginkább ellen. Így látjuk itt is. A harmadik sortól kezdve már a változás mind sűrűbb, és vagy teljesebb, egész sorokra kiterjedő, vagy csak egyes szavakra, szókapcsolatokra, képekre szorítkozó; máshol egész versszakok hiányzanak vagy új versszakok vannak közbetoldva. Mindez azért van így, mert még az ilyen hosszabb és könyvből átvett versek is legtöbbszörre szájról-szájra terjednek, vagy ha leírják, emlékezetből írják le, s az emlékezet nem hű, sok helyen kihagy, más helyen betold, vagy ha másolják, a másoló fantáziájának, izlésének esetleg jobban tetszik valamilyen más szó, kifejezés, kép alkalmazása. Különösen másolás útján terjednek, élnek és maradnak fenn — de ép oly alakváltozással, mint a szájról-szájra szálló népdalok — az ú. n. lakodalmi rigmusok, költői szerelmes levelek, Betlehemes játékok.

Közölt népi szövegünkben még azt is láthatjuk, hogy a nép, a maga természetes eszejárása és fantáziája szerint, természetesebb, közvetlenebb, s az üres vagy lelktől idegen szónokiasságot kerüli. Pl. a Léway patétikus második vagy a nehezebben utánaképzelt tizedik versszakát elhagyja; az elvontabb képekben szónokló nyolcadik és kilencedik versszakot egészen más, egyszerűbb, eszejárásához közelebb álló, képzeletének inkább megfelelő versszakokkal helyettesíti. És így tovább. Ha versszakról versszakra végig megyünk a két vers szövegén, láthatjuk azt a nagy változtatást, amelyet a nép keze, illetve ajka eszközölt az eredeti szövegen. Itt-ott talán szerencsésebben járt el, mint Léway. Ez azt is mutatja, hogy a „süllyedt kulturális kincs“ elnevezésén nem alsóbbrendűt, hanem csak a néphez el- vagy lejutott költészetet (művészetet) kell értenünk.

Konsza Samu.

¹ Endrődi Sándor: *Babérrdő* c. antológiája, Bp. 1905. 56. 1.

Szalárdi János halála ideje és egyéb megjegyzések gróf Kemény József: „Szalárdi János, a történész“ c. dolgozatára.¹

Gróf Kemény Józsefnek kétségtelenül nagy érdemei vannak Szalárdi kevéssé ismert életrajzi adatainak felkutatása körül, — azonban dolgozatába olyan bizonyítékok is kerültek bele, amelyek utólagosan hamisaknak állapíthatók meg.

Kemény mindenesetre kifogástalanul helyes módszerrel körülhatárolta azt az időpontot, amelyben Szalárdi halálának be kellett következnie. Vagyis 1666. július 23-án Kolozsvárról keltezett levelének tanúsága szerint ekkor és ugyanitt, bár megnyomorodva, de még élnie kellett, — azonban az 1666. szeptember 27-én Gyulafehérváron tartott országgyűlés 3. cikkelye már néhainak említi. Tehát csakis e két hónapon belül történhetett a halála. Ezt azután az alább közlendő adat valóban meg is erősíti. Azonban Kemény nagyberivói Boér György fogarasvidéki alkapitány 1834. évi értesítése alapján ismerteti Szalárdi sírversét, amely a fogarasi temetőben akkor még állítólag meglevő sírkövérről másoltatott le.

Ez az öt rend latinnyelvű distichon többek között arról tudósít, hogy az 1666. évben 65 éves korában elhunyt Szalárdinak (a történetírónak) hamvai Fogarasban nyugszának. Halála pedig e városban következett be akkor, amikor Kolozsvárról eltávozva, ide megérkezett.

Ezzel szemben azonban a Kolozsvár-városi szabó céh számadáskönyvében ettől merőben eltérő értelmű feljegyzést találunk. Ugyanis a céh által elhantoltak jegyzékében azt vezette be a számadó céhmester, hogy 1666. *Die 5. Augusti Szalardj Janos Uram teme(tésétől) percipialtunk fl. 2 den. 50.*²

Ha tehát Szalárdit augusztus 5-én temették el Kolozsvárt, akkor augusztus 3. körül ugyancsak itt kellett meghalnia, minthogy ebben az időben különben sem találtam sehohsem példát arra vonatkozólag, hogy nem főrangú halott holttestét temetés céljából sok mértföldnyi távolságra cipelgették volna.

Tehát a Kemény által közölt adatot föltétlenül ki kell vetnünk, helyette pedig — a fentírtakat megismételve — teljes bizonyosságúnak azt kell beiktatnunk, hogy Szalárdi János történetíró 1666. augusztus első napjaiban Kolozsvárt meghalván, augusztus 5-én ugyanitt (valószínűleg a házsongárdi temetőben) eltemettetett.

Azt az adatot pedig, hogy Szalárdi 1601-ben született volna, már Kemény is kétséggel fogadta azon az alapon, hogy ebben az esetben az 1634. esztendőben mégsem nevezte volna Szalárdi önmagát *igen ifju korúnak*.³ S minthogy Keménynek az 1601-es születési évre vonatkozó első adatát támogató sírvers valódisága már megdőlt, elfogadhatatlanná válik az enyedi kolégyom könyvtárában volt (s talán el is pusztult) könyvnek az a bejegyzése is, amely szerint Szalárdi 1601-ben született volna.

De ugyanez a feljegyzés — Kemény szerint — azt is állította, hogy Szalárdi Szatmár megyében látta volna meg a napvilágot. Ezt az állítást is kétségbe kell vonnunk, minthogy ugyancsak Szalárdi jegyezte fel önmagáról, hogy 1636. október 7-én indult el *Barátkáruul szülei látogatására ugyan Szalárdra*.⁴ Mivel pedig ez utóbbi község eléggé messze esik Szatmár

¹ Megjelent: Új Magyar Múzeum 1855. évf. I. köt. 233—250, lapján.

² Az Erdélyi Múzeum Egyület levéltárában. E számadáskönyvet Kelemen Lajos levéltáros úr szíveségéből használhattam.

³ *Szalárdi János Stralmas Magyar Krónikája*, 244. hasáb.

⁴ Ugyanott 119. hasáb.

vármegyétől, nem tarthatjuk valószínűnek, hogy Szalárdi szülei fiuk születe idején hazájuktól távol laktak volna.

De ezeken kívül téved Kemény Szalárdi külföldi tanulásának bizonyítására idézett abban az adatában is, hogy a Haller Gábor naplója szerint 1635. április 14-ére Leydába megérkezett *Szalárdi uram*⁵ azonos lenne a tör-ténetíróval. Ugyanis a leydai egyetem hallgatóinak névsorában csak az 1635. május 21-én beiratkozott Szalárdi Mihály teológus nevére találunk.⁶ E diáknak pedig, a származási hely és az ennek alapján viselt vezetéknev azonosságán kívül, volt-e valamilyes köze a krónikaíróhoz, — nem tudhatni. A kutatónak ugyanis Szalárdi János atyafiságából mindössze csak egy öccsét sikerült megtalálnia. A reája vonatkozó szűkszavú adatot a kolozsvári sáfárpolgár 1647. évi számadáskönyvébe jegyezte fel: május 21-én *érkezik Szalárdi Ferencz 3-tiose, Szalárdi uram öccse, 6 lóval, egy új fel hintót küld Váradra.*⁷

Szalárdi életrajza még mindég megírásra vár. Igaz ugyan, hogy az adatok elégtelensége miatt csak nagyon hiányos lenne az a kép, amelyet róla ilyenformán nyerhetnénk. Pedig nagyszerűen olvasható, szép állóírását nagyon sok levéltárunk XVII. századközepi anyagában megtalálhatjuk. Ezek azonban szerfölött szűkszavú adatokat tartalmaznak az ő saját személyére vonatkozólag.

Herepei János

Csáktornyai János debreceni nyomdász halála

Csáktornyai Jánosról, a debreceni városi nyomda egykori tipográfusáról semminemű életrajzi adattal nem rendelkezik az irodalom, pedig dr. Csürös Ferenc — a fennmaradt nyomdatermékek alapján — úgy emlékezik meg róla, hogy „Csáktornyai valósággal tudós könyvnyomtató volt, azok közül való, akik mint Heltai Gáspár, vagy később Misztótfalusi Kis Miklós, nemcsak nyomtató művészetükkel, hanem tudós voltukkal is kiérdemelték kortársaik elismerését.”¹

Bizonyos utalások alapján ugyancsak Csürös következteti, hogy Csáktornyai „1596-ban halt meg hosszú betegeskedés után”. De Szegedi Lőrincnek, a debreceni schola egykori diákjának a kolozsvári ref. kollégium nagy-könyvtárában levő kéziratos feljegyzése alapján most már legalább a halálapját s így működésének utolsó határidejét is pontosan megállapíthatjuk.

Szegedi tehát a birtokában volt öröknaptárnak *november hó 25. napjához* a következőket jegyezte fel:

*Johannes Cziaktornyaj Typographus Debrecinensis obiit Anno Domini 1595.*²

Utódja: Lipsiai Rheda Pál pedig valószínűleg még az 1596. év elején átvette a műhely vezetését, minthogy ebből az évből már négy nyomtatványa ismeretes.³

Herepei János

⁵ *Erdélyi Történelmi Adatok*, IV. köt. 26. l.

⁶ Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, XVI. köt. 208. l.

⁷ Auner Gábor kolozsvári sáfárpolgár számadáskönyvének 91. lapján. (Állami levéltárban Kolozsvárt.) (NB. Valószínűleg a fejedelem küldötte a hintót Váradra s így Szalárdi Ferenc a szállítmány felügyelője, megbízottja lehetett.)

¹ Dr. Csürös F.: *A debreceni városi nyomda története*. 61. lap.

² Kittingeni Eber Pál: *Calendarium Historicum* 395. lapján feljegyezve.

³ Szabó K.: *Régi Magy. Kvtár*. I. és II. köt.

Kis hibák — gyakori vétségek.

9. Az Erdélyi Múzeum előző számában szólottam arról, hogy az *egyivású* szó eredeti jelentéstartalma a köznyelvben elhomályosult, és ezért némelyek *egyivású*-nak, mások *egyivású*-nak mondják. Most már arról is beszámolhatok, hogy a szó *egyivású* alakjában elég nagyfokú jelentésváltozásra készül. Azt olvasom ugyanis Schöpflin Aladár irodalomtörténetében (A magyar irodalom története a XX. században), hogy Herczeg Ferenc fiatalkori novelláiban „bizalmas társaságban csípős maliciájú, de keserű íz nélküli, pletykaszerű történeteket mesél a *hallgatókkal egyivású emberekről*.” Világos, hogy itt az író az *egyivású*-val nem egykorút akar mondani, hanem azonagy társadalmi osztályhoz tartozót, kissé népiesen szólva, hasonszörű-t, olyat, akivel le lehet ülni egy asztalhoz, *akivel együtt mulat, iszik az ember* (a Herczeg Ferenc embere). A szó a jelentésváltozás útján megtette az első lépést (eddig nem olvastam ilyen értelemben), az általánossá váláshoz most csak az kell, hogy egy-két szónok, napilap, vagy népszerű író is így használja, és a szó új jelentést nyert. Kérdés, hogy ez bekövetkezik-e, vagy pedig marad ez az egyetlen használat elszigetelt jelenségnek, elírásnak, hibának.

10. Van úgy, hogy egy-egy szó vagy szólás esztendőszám nem kerül az ember szeme elé, aztán egyszerre csak újra fölbukkan és mintha el sem akarna tűnni többé, oly gyakran mutatkozik. Így jártam a *Hiob-hír*-rel. Régóta nem láttam, most meg egymásután három ízben is találkoztam vele, legutoljára egy németből fordított regényben (... amikor a főarubiztos a *Hiob-hírt* közölte vele, Thiess-Salgó: *Csuzima* 204. l.); magyarul helyesen *Jób-hír*-nek kell mondani és írni, mert aki a németnek *Hiob*, az a magyar-nak *Jób*. Az ótestamentum tanító könyveinek elseje is bibliafordítóink szerint *Jób könyve*, már pedig a rossz, riasztó hírnek ilyen képes kifejezése éppen innen a bibliából származik.

11. A fivér és nővér szóra voltaképpen nem volt szükségünk (kb. száz esztendeje, hogy mai jelentésükben használni kezdték őket), mert a német nyelv *Bruder* és *Schwester* szavára a magyarnak két-két szava volt és van még ma is, az elsőre a *bátya* és az *öcs*, a másokra a *néne* és a *húg*. De más fogalmakkal is megesik, hogy egynél több szavunk van rá, képzésük ellen sem lehet komolyabb kifogást tenni, így ebbe a bőségbe is belenyugodhatnánk, ha a *fivér* és *nővér* szókat csak akkor használánk, amikor általánosságban van szó fiú-, ill. leánytestvérekről, a korviszony megjelölése nélkül. Tehát leginkább akkor volna helyén, ha több testvérről van szó. Például arra a kérdésre, hogy hányan vagytok testvérek, így lehet felelni: *öten, két fivérem és három nővérem van* (nem akarván vagy fölöslegesnek tartván részletezni, hogy hányan idősebbek és hányan ifjabbak), ámbár ilyenkor is magyarosabb, ha kissé hosszabb is: *két fi(ú)testvérem és három leány- vagy nőtestvérem van*.

De abba nem tudok belenyugodni, — minden igyekezetem ellenére sem —, hogy a fivér szót a *bátya*, a nővér szót a *néne* helyett használják. Pedig ez a szokás (divatnak is mondhatnám) napról-napra terjed, már írásban is olvastam, és attól tartok, hogy a *bátya* és *néne* mint rokonságot jelentő szó a köznyelvben mindinkább elavul; az első (a *bátya*) legfeljebb mint a bizal-

mas megszólításnak egyik mostanában igen elterjedt alakja (János bátyám) marad meg.

Ha a mellőzésnek okát keressük, nem gondolhatunk egyébre, mint arra, hogy némelyek a *fivér*-t és *nővér*-t előkelőbbnek tartják (a népnyelv — hál' Istennek — még nem ismeri). Akad olyan is, aki azért használja (legalább is azt állítja), hogy *nagybátyá*-t és *nagynéné*-t ne értsenek rajtuk, pedig dehogy is értenek. De még ha úgy volna is, egy egyszerű *testvérbátya*, *testvérnéne* szóval minden félreértést el lehet oszlatni.

Jó volna, ha minél ritkábban használnók a *fivér*-t és *nővér*-t és visszahelyeznők a *bátya*, *öcs*, *néne* és *húg* szokat az őket megillető jogokba.*

12. Az Erdélyi Múzeum f. évi 2. számában (151. l.) olvasom, hogy „ismerjük egy váralmási *kályhamester* nevét.“ Ha most alkotnók ezt a szót a kályha készítőjének, építőjének elnevezésére, semmi kifogásunk sem lehetne ellene, olyanféle szóösszetétel volna, mint *gépmester*, *útmester* (igaz, hogy ezek aránylag újabb képzések és nem készítői a gépnek, útnak, csak gondozói). De erre a fogalomra már régen van szavunk, mégpedig a *kályhás-mester*, amely ugyan egyetlen hanggal több csupán, mint a *kályhamester*, de ez a kis különbség is elég ahhoz, hogy az utóbbira kissé idegenkedve tekintsünk, mint az olyan régi ismerősre, aki hirtelen-váratlan levágatta a bajuszát. A kályhás-mesterből aztán *kályhás* lett, mert a nyelv általában rövidsége törekszik, elhagyja azt, ami nélkülözhető vagy fölöslegesnek látszik, (ezt a rövidülést elősegíthette a céhek fölölösztatása is, amikor a mesterré válás, az önállósulás már nem volt olyan körülményes); épígy lett az *asztalosmester*ből, *fazekasmester*ből, *lakatosmester*ből, *bádogosmester*ből, *kerekesmester*ből, *nyergesmester*ből *asztalos*, *fazekas*, *lakatos* stb.

Amíg a *kályhás-mester*-rel meg vagyunk elégedve, nincsen *kályhamester*-re szükségünk.

13. Nagy örömmel tölt el N. I. munkálkodásának *eme elismerése* (Székelység IX: 1939. 47. l.). Az *amaz*, *emez* (ama, eme) mutatónévmás a ritkábban használtak közé tartozik, az élő nyelvben nem is kerül elő (nagyritkán főnévként, pl. ezt elviheted, *amazt* ne bántsd, vagy megfordítva: azt néked adom, *emez*t megtartom magamnak). Úgy látszik ez a ritka használat az oka annak, hogy némelyek magánhangzón kezdődő szó előtt is megrövidítik, a szóvégi *-z*-t elhagyják, mint a fent idézett mondatban; helyesen: *munkálkodásának emez elismerése*. — Ugyanezt a hibát olvastam a napokban egy kolozsvári napilapban is.

14. Bántó idegenszerűség (németesség) a vonatkozó névmással kezdődő jelzői mellékmondat előtt a jelzett szónak (a főmondat valamelyik részének) megismétlése, mint pl. ebben a mondatban: ...egy irodalmi társaságról van szó, *egy társaságról*, amelyhez fogható stb. (Prot. Szemle XLVIII: 1939. 318. l.). Az aláhúzott *egy társaságról* fölösleges.

Arra mindenesetre jó vigyázni, hogy a jelzett szót (amelynek mellékmondat a jelzője) a mondat vége felé helyezzük el, de nem kell feltétlenül a mondat utolsó szavának lennie, mint némelyek gondolják. Egészen jó pl.

* *Zlinszky Aladár* Bársony Istvánnak a Budapesti Hírlapban közzétett kifogásaira válaszolva azt írja ugyan, hogy a *fivér* és *nővér* „nem nyakatekert, hanem szerencsés alkotások. A magasabb illem teremtette őket, mert a *bátyám* és *hugom* indiszkrét kifejezések: elárulják az illető korát. A *testvérem* nem jelzi a nemet, a *fitestvérem*, *nőtestvérem* pedig mint kétszeresen összetett szavak, nehézkesek.“ (MNy. XXII. 1926. 289. l.) Nem hinném, hogy bárki is illetlennek találná a *bátyám*, *hugom* szokat. A magasabb illem más fogalmak szépítő kifejezését (eufémizmus) kívánja meg, nem a rokonságiakét.

az ilyen mondat: Szép és drága köntöst vásárolt magának B.-né külföldön, amelyben nem győz most idehaza eleget gyönyörködni és pompázni. Az *amelyben* névmás a köntösre vonatkozik, senkinek sem jut eszébe másra gondolni, pedig ugyancsak távol vannak egymástól. (Az persze más kérdés, hogy magyarosabb volna a mondat, ha így folytatnók: ...nem győz benne most eleget gyönyörködni stb., tehát névmás nélkül). Vannak azonban olyan esetek is, amikor nem tanácsos ilyen messzire vetni őket egymástól, mert könnyen félreértés, kétértelműség vagy éppen nevetség származik belőle. P. elesett és erősen beléütötte az orrát a kapanyelébe, melyet aztán egész este szorgalmasan borogatott, mert megdagadt mint egy ugorka. Félreértés voltaképpen itt sincs, mert hiszen természetes, hogy az orrát borogatta., P. nem a kapanyelét, de a kákán esomót keresők kedvéért tanácsos így fogalmazni meg: ...és beléütötte a kapanyelébe az orrát, amelyet aztán stb.

Ez a tanács elsősorban azoknak szól, akik nem haragszanak túlságosan a vonatkozó névmásra, megszokták és nem akarnak teljesen lemondani róla. Mert kétségtelen, hogy az előbbi mondatban a névmás (amelyet) szintén nélkülözhető, elhagyható az értelem minden kára nélkül, sőt emígy még magyarosabb is: ...beléütötte az orrát a kapanyelébe, aztán egész este borogatta.

De a jelzett szót a vonatkozó névmás előtt megismételni igazán nem szabad.

15. A határozott névelővel ismét baj van. Egyidőben már kifogásoltam fölösleges használatát, most meg ráadásul a határozatlan névelő helyét bitorolja. Előjáróban annyit akarok megjegyezni, hogy ez az eljárás (nem hiában, hogy bitorlás) még az előzőknél is magyartalanabb, szabálytalanabb, csúnyább és bosszantóbb.

Lehet azt mondani, lehet azt írni (nem is lehet helyesen másképen), hogy *a sziámi király* (v. császár?) tegnap nagy kísérettel Párizsba érkezett; vagy hogy *a csingurai miniszterelnök* ma reggel benyújtotta lemondását, mert belőlük egyidőben csak egy van a világon, tehát eléggé határozott személyiségek ahhoz, hogy határozott névelőt követeljenek, ha róluk szólunk.

De nem lehet és nem szabad azt írni (mégis mindúntalan írják), hogy *a sikkasztó pénztáros* nyomtalanul eltűnt (még a nyomát sem üthetik bottal); vagy: Szívenlőtte magát *a feltűnő szépségű úrileány*; vagy: Meggyilkolta régi haragesát *a kiskorú szőlőpásztor*. (Még sok példát idézhetnék, de egyik borzalmasabb hírt közöl a másiknál. Ezek a példák ugyanis mind *érdekes* cikkek vastagbetűs címe különféle napilapokból.) — Mind a három esetben a határozatlan névelő (*egy*) van helyén (vagyis ép az a baj, hogy nincs a helyén), tehát: *egy* sikkasztó pénztáros, *egy* feltűnő szépségű úrileány stb., éppen azért, mert nem csak egy van belőlük a világon; csak így jelenti a kifejezés azt, amit jelentenie kell, hogy t. i. a sok közül éppen csak egyről van szó.

Brüll Emánuel.

Sziréna: visító.

Általában tudott, hogy a nép, főleg, ha külső okok kényszerítették, többé-kevésbé megváltoztatta ugyan, de átvette az idegen szavakat. Ámde bizonyos, hogy nem mindig kölcsönözte a tárgyakkal, fogalmakkal együtt azok idegen nyelvi megjelöléseit is, hanem igen gyakran maga igyekezett megnevezni az újonnan megismert fogalmat, tárgyat. Kisebbik fiam az őszön

új alakú csengőt szerelt kerékpárjára. Egyik nap hazajövet néhány kalotaszegi bivalyos szekeresrel találkozott. Egyikük az új alakú csengőre mutatva, azt kérdezte tőle: *Csengő ez vagy pedig olyan visító?* Fiam kérdezősködésére kitűnt, hogy az utóbbin *szirénát* értett. Én annyira találónak, jellemzőnek tartom a szirénának ezt az új elnevezését, hogy véleményem szerint nyugodtan helyettesíthetjük, sőt kell helyettesítenünk ezzel a régi idegen szót. Annál is inkább elhagyhatjuk azt, mert a névtelen kalotaszegi „nyelvész” szóalkotása teljesen szabályos.

Kosztolányi Dezső—Kaesz Sándor (Anyanyelvünk. Brassó, 1934. 160. l.) a *sziréna* helyettesítésére a *gőzsíp*, *tülök* szavakat ajánlja. Amde a *gőzsíp* csupán a gyári szirénákra illik reá, a gépkocsik szirénáira ellenben magától értetődőleg nem. A *tülök* viszont — bár a szó valóban hangszolgáltatató eszköz is jelöl — mégis egészen más hangú: mélyen bűgő hangja teljesen elüt a szirénák ijesztően magas és visító hangjától.

Ferenczi Sándor.

A határozatlan névelő hiányzik.

A határozatlan névelő használatában mostanság mintha kevesebb hibát ejtenének az emberek. Különösen megritkult az ilyen csúf idegenszerűség (de mint látható, még mindig akad): ...ez az új magatartás egyszersmind *egy* forradalmi magatartás is (egyik folyóiratunkból). Itt fölösleges az *egy* névelő, mert nem valamilyen határozatlan magatartásról van szó, nem a sok lehetséges forradalmi magatartás közül egyről, amely pontosabban nem határozható meg, vagy amelyet az író nem akar meghatározni, hanem általában van szó forradalmi magatartásról, amilyen rendszeren lenni szokott.

De tulajdonképpen nem is erről akarok beszélni, nem az *egy* fölösleges használatáról akarok panaszkodni, hanem éppen ellenkezőleg, a hiányáról.

Minden nyelvművelő könyv felsorolja azokat az eseteket, amikor a határozatlan névelő használata nem idegenszerű (eddig leginkább ez ellen kellett küzdeni), ezek között vannak olyan esetek is, amikor éppen elhagyása hiba. Hiszen csaknem úgy áll a dolog, hogy amikor a határozatlan névelő használata helyes, akkor mellőzése helytelen. Szabó T. Attila tavaly az Erdélyi Múzeumban tárgyalta meg részletesen ezt a kérdést (Sok az *egy*, de gyakran kevés is. Erd. Múz. XLIII: 1938. 178—184. l.), az idén is olvasható tőle az esetek rövid felsorolása az Erdélyi Iskolában (A nyelvművelés időszaki kérdései. Erd. Isk. VI: 1938/39. 55. l. és különnyomat 8. l.), de — úgy látszik — nem mindenben van foganatja.

Amikor az *egy* határozatlan névelő pontosabban meg nem határozott *mennyiséget*, *mértéket* jelentő kifejezés előtt áll, akkor nem hagyható el. Ezzel a hibával mostanában mind gyakrabban találkozhatunk, azért teszem ismét szóvá. Jobban meg fogja világítani a kérdést, ha egy néhány példán szemléltetem. Japán bombázza Kína nyílt városait, ...rombadöntött *sereg* külvárost (Ellenzék, 1938. VI. 16.), helyesen: *egy sereg külvárost*. — *Darabig* még beszélgettünk, aztán elváltunk (Karinthy Frigyes: Hasműtét, 68. l.), helyesen: *Egy darabig beszélgettünk*. — Ez az esős hét *kis* köhögést idézett elő (Du Gard-Hevesi: Egy lélek története, II. 213. l.), helyesen: *egy kis köhögést* — Az egyik sarokban *csomó* szárított vakondbőr (Pourtales-Kőszegi: A csodálatos halászat, 103. l.), helyesen: *egy csomó vakondbőr*. — Így beszélünk *egy halom* gyümölcsről, *egy rakás* gyerekről, *egy marék* kukoricáról, *egy nyaláb* rózsáról, *egy kötés* szalmáról, *egy fogás* kenderről, *egy kevés* dohányról, *egy pár* krajcárról stb.

Ide sorolandók az ilyenek is: Apám *árva* hangot nem szólt (Ellenzék, 1939. IV. 16. a Bibó Lajos elbeszélésében), helyesen: *egy árva* hangot. — Paul *szelet* papírt húzott elő zsebéből (Pourtalès-Kőszegi: A csodálatos halászat, 123. l.), helyesen *egy szelet papírt*. — Az egész *ület* taplót sem ér (hallomásból), helyesen: *egy ütet taplót*. — Ezekben a mondatokban a jelzők (árva, szelet, ütet) látszatos határozottságuk ellenére szintén *határozatlan mennyiséget* akarnak jelölni. Így mondunk *egy falat* kenyeret, *egy szál* virágot, *egy szikra* jóakaratot, *egy csepp* türelmet, *egy csipet* sót stb.

Az előbbivel rokon eset és szintén nem hagyható el a határozatlan névelő, amikor nem bizonytalan mennyiséget akarunk kifejezni, hanem *egyetlen mozzanatot*, amikor a határozatlan névelő jelentése az *egy számnévhez* (még az előző eseteknél is jobban) közeledik, de természetesen nem nyomatékos. Például: Attól féltek, hogy a végrehajtót *szempillantás alatt* végrehajtják (Nyirő József: Uz Bence, 145. l.), helyesen: *egy szempillantás alatt*. — T. korvettkapitány... *pillanatra* elfeledte, hogy tengerésztiiszthez háborúban nem illik az érzelem (Thiess-Salgó: Csuzima, 351. l.), helyesen: *egy pillanatra elfeledte*. — Hasonlók ezek: *egy ugrással* ott termett, *egy dobbantással* elijesztette, *egy rántással* leszakította, *egy nyomintásra* megindult a gép, *egy csapással* leterítette stb.

Sajátságos, hogy határozott időszakaszt jelentő szavak előtt is ott kell állania az *egy* névelőnek, nemcsak a szempillantás és pillanat szavak előtt; ezek ma voltaképpen nem annyira a cselekvésnek egyetlen mozzanatát jelentik, hanem csak igen rövid, de pontosabban meg nem határozott időtartamot. Lássunk egynéhány példát. *Másodperc alatt* egész terv épült fel az agyában (Du Gard-Benedek: A Thibault-család, I. 150. l.), helyesen *Egy másodperc alatt*. — *Percig* sem maradok (Nyirő József: Madéfalvi veszedelem, I. 19. l.), helyesen: *Egy percig sem*. — A fának dölve talán *óráig* is elálldogált (ugyanott), helyesen: *egy óráig is*. — P. *teljes esztendő*t töltött a kórházban (Pourtalès-Kőszegi: A csodálatos halászat, 352. l.), helyesen: *egy teljes esztendő*t. — A párizsi magyar írókat legalább *évtizeddel* megelőzve (Brassói Lapok, 1939. VI. 12), helyesen: *egy évtizeddel*. — Épigy névelővel helyesek ezek is: *egy negyedóra mulva*, *egy félóra óta*, *egy évszázad leforgása alatt*, *egy évezred tanúsága szerint*, *egy emberöltő alatt*. Ezek mind olyan szólások, fordulatok, melyek nem fejeznek ki igazán szabatos időt, hiában van ott a pere, óra, esztendő stb. szó.

Végül legtöbbször nem marad el az *egy* határozatlan névelő a *-nyi* képzős mértéket jelentő számnevek előtt sem. Tegnap dél óta *falásnyi étel* nem ment le a torkán (Szentimrei Jenő: Ferenc tekintetes úr, 147. l.), helyesebben: *egy falásnyi étel*. Azt mondjuk például: kérek *egy késhegynyi* sót, *egy szemernyi* igazad sincsen, ebből nem engedek *egy jottányit* sem, *egy parányi* cukor is kell belé, *egy mákszemnyi* folt sincsen rajta stb. Jellemző, hogy ezek a kifejezések mind valaminek a kis fokát, mértékét jelölik. Találkozunk azonban névelő nélküli adatokkal is. Beszélünk *anyányi* lúdról, *diónyi* daganatról, *öklönyi* hólabdáról, *lepedőnyi* falragasról stb. Ezekben viszont a nagyságot akarjuk hangsúlyozni. A költői nyelv az előbbi esetben is elhagyja néha a névelőt. Így Arany János a Toldi első versszakában: Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben, Nincs *tenyérnyi* zöld hely nagy határ mezőben; Kiss József a Simon Judit első szakaszában: Kis deszkakoporsó — alig-alig *rőfnyi*. A prózai nyelv mind a két esetben megkivánná az *egy* névelőt.

Ne hagyjuk hát cserben a határozatlan névelőt!

Brüll Emánuel.

KÖNYVSZEMLE

Az újabb magyar neveléstudományi irodalom.

1. *A magyar herbartianusok poszthumusz munkái.* — 2. *A reformpedagógia magyar képviselői.* — 3. *A kultúrpedagógia és a kultúrpolitika.* — 4. *A nemzetnevelés.* — 5. *A neveléstudomány magyar feladatainak munkásai.*

Ha az újabb magyar pedagógiai munkákon végigtekintünk,¹ az eszméknek és törekvéseknek oly sokirányú és gazdag termésével találjuk magunkat szemben, hogy a közöttük való tájékozódás és eligazodás feladatát valóban alapvető szükségletnek kell éreznünk. Ezért az eredményekről való beszámoló nem lehet pusztá regisztrálás: a különböző irányok és célok széttartásával és csoportosításával oly munkát kell végeznie, amely az eszméltetés révén tudományunk munkásai, a tájékoztatás elvégzésével pedig annak tanulmányozói és kezdő kutatói számára is alapvető fontosságú.² Ezt a célt kívánja szolgálni szerény erőihez képest jelen összefoglalásunk is.

1. Nem esik szorosan a mai idők tudományos áramlatainak sodrába, de megjelenési ideje ideutalja **Fináczy Ernőnek** (†1935), a magyar pedagógia mesterének, két poszthumusz munkáját: az *Elméleti pedagógiát* és a *Didaktikát*.³ Fináczy a herbarti hagyományok képviselője volt Magyarországon; félévszázados pedagógiai működésének nevelésméleti eredményei azonban nemcsak történeti emléket jelentenek, mint a magyar neveléstudomány első rendszeres ilyenmű alkotásai és az újabb magyar tanárnemzedék nevelői gondolkodásának alakítói: szilárdan lerögzített, hosszú évtizedeken át kiérlelt és immár klasszikussá vált fogalmai, valamint munkáinak felépítése még ma is a tudomány művelői számára kiindulásul szolgálhatnak. A didaktika pedig — mint Prohászka Lajos mondja⁴ — „azzal, hogy az oktatásban nemcsak a tanuló alanyiságát veszi figyelembe, hanem a tárgyi feltételeket is kellőképpen érvényre juttatja, ma különösen ismét időszerűbbé vált, mint számos reformmunka.”

Ugyancsak értékes történeti dokumentuma a magyar neveléstudomány fejlődésének a **Waldapfel János** (†1935) válogatott tanulmányaiból összeállított kötet.⁵ Waldapfel a Kármántól megindított magyar herbartianizmusnak, az ú. n. „gyakorlógimnáziumi irány”-nak volt egyik legjelentékenyebb munkatársa. A herbarti neveléstudomány követése azonban nem jelentett nála fálsgai utánzást: élesen szembehelyezkedett a Herbart-epigonok túlzó formalizmusával és erőteljesen hangoztatta a nevelői célkitűzésben a nemzeti szempont uralkodó fontosságát. Gondolatvilágában a ma mindjobban

¹ Beszámoló — amely korántsem tarthat számot teljességre — az 1933 óta megjelent fontosabb munkákra terjed ki. Ahol ez az összefüggések megértése céljából elkerülhetetlen, természetesen régebbi munkákra is hivatkozom.

² Az időről-időre való áttekintő összefoglalást **Imre Sándor** a tudatos szervezethez tartozó dolgozó magyar neveléstudomány egyik legfontosabb feladatának tartja. V. ö. *A neveléstudomány magyar feladatai*. Szeged. 1935. 37. l.

³ **Fináczy Ernő**: *Didaktika*. Egyetemi előadásai kéziratából sajtó alá rendezték tanítványai: Balassa Brunó, Nagy J. Béla, Prohászka Lajos. Bp. 1935. Studium. 168. l. — *Elméleti pedagógia*. Egy. előadásai kéziratából sajtó alá rendezték tanítványai: Nagy J. Béla, Prohászka Lajos. Bp. 1937. Kir. Magy. Egy. Nyomda, 137. l.

⁴ *Az oktatás elmélete*. Bp. 1937. 20. l.

⁵ *Közműveltség és nevelés*. Bp. 1938. Studium. 329. l.

előretörő nemzetnevelési eszme csiráját is megtalálhatjuk: azzal, hogy nemcsak a nevelés feladatait nézi a nemzet szémszögéből, hanem a nemzeti problémákat is a nevelő perspektívájából tekinti, a neveléstudományt a nemzeti művelődés politikájának elméleti alapvetésévé teszi. Egyik töredékben hátrahagyott munkájából (*A közműveltség tudománya*) egy művelődésszociológia körvonalai bontakoznak ki.

2. Ma már — úgy látszik — ugyancsak a múlté a herbartianizmus elleni reakcióként megindult s főképen a háboru utáni 10—15 évben egész világszerte nagy erőre kapott reformpedagógiai mozgalom, annak ellenére, hogy még ma is virágozik s képviselői nálunk is csak az utolsó években bocsátották közre munkásságuk és törekvéseik elméleti megalapozását. Azonban mégis csak a múlté, mert oly szellemi erők hordozzák, amelyek — és itt távol áll tőlem, hogy értékelő megállapításokat tegyek, — úgy látszik, végkép kimerültek: tagadhatatlan ugyanis, hogy az új nevelés mozgalma a polgári életforma keretein belül teljessé vált ki és hogy világnézeti gyökerei az individualista-liberális polgári világnézet talajából erednek. Mert vajjon mi is az „új iskola” célkitűzése? A eszelekvő iskola lényege — mint ahogy azt képviselői között a legelmélyedőbb, a Bergson hatása alatt álló **Domokos Lászlóné** kifejti⁶ — az alkotó munkára való törekvés. Az alkotó munka fogalma magával hozza, hogy az új nevelés teljes mértékben a gyermeki lélekhez alkalmazkodik s ezért a tanulmányi anyagot és az egész nevelői eljárást is a gyermeki életkorhoz és az egyes lelki típusokhoz szabja. Feladata a gyermeki lélekben lappangó erők munkára serkentése, a gyermeki öntudatosság felébresztése oly problémák felvetésével, amelyekre az egyéni módon törekszik megfelelni. Ez a nevelés nem az emlékezet, hanem a teremtő képzelet erejére épít: az intuício a képzelet működése révén lehetővé teszi, hogy a gyermek a megismerés értelmi erőinek latbavetése nélkül oldjon meg problémákat. Ezért az új nevelés didaktikai eljárásának gyökere és lényege az intuício; ez a megismerési mód egyúttal a gyermeki élmény kialakításának főszköze. Az oktatásnak tehát mindig élményszerűnek, örömet keltőnek kell lennie, hogy az ismeret ne csak a memóriát terhelő, felszínes emlékezeti anyag legyen, hanem a gyermek egyéniségéhez szervesen hozzákapcsolódhassék és az ismereti anyag a maga egészében világképpé rendeződhessék. Az új nevelés alapelvei tehát a gyermeki egyéniség tisztelete és a gyermeki fejlődés szabadságának biztosítása. Hiszen a gyermek maga ismeri legjobban az utat, amelyet alakulásához követnie kell, csak a kellő környezetet kell számára biztosítani, hogy egyénisége a legtökéletesebben kifejlődhessék. Éppen ezért **Nemesné Müller Márta** a Családi Iskola több mint két évtizedes működése után ez iskola munkáját és nevelési eljárásainak elvi alapjait ismertető nagy munkájában⁷ éppen azt mutatja be, hogy miképen lehet az új nevelésnek a gyermeki szabadság alapelvein felépülő eljárását a mi viszonyaink, azaz a központilag szigorúan megkötött tanmenet mellett megvalósítani. Az új nevelés elveinek **Ferrière** nyomán való ismertetése után az új iskola didaktikáját fejti ki, mindig konkrét példákat tartva szem előtt. Az új rendszerű tanítás eredményeit, összevetve a konzervatív, normál-iskolával, munkatársai⁸ ismertetik dicséretreméltó tárgyilagossággal. Szerintük:

⁶ Domokos Lászlóné és Blaskovich Edit: *Alkotó munka az Új Iskolában*. Ferrière A. előszavával. Bp. 1934. A Magy. Gyermektanulmányi és Nevelésügyi Társaság kiadása. 180. l.

⁷ Nemesné Müller Márta: *A Családi Iskola életkeretei, nevelő és oktató munkája*. Bp. 1936. Studium. 447. l.

⁸ Hermann-Cziner Alice és Lénárt Edit: *Az újrendszerű tanítás eredményei*. Bp. 1933. A Jövő Útjain kiadása. 105. l. — *A Jövő Útjain* a Családi Iskola törekvéseit szolgáló folyóirat. Ma már a 14. évfolyamában jár.

„a modern iskola feiszabadítja és sokoldalú érdeklődésre bírja a gyermeki egyéniséget, a normál-iskola pedig, amelynek ideálja a kiszabott úton fegyelmezetten, kötelességtudóan haladó tanuló, növendékeit ebben az irányban fejleszti.“ (101. l.)

Látható tehát, hogy a reformpedagógia törekvései, amelynek egyes külföldi túlzásai eléggé ismeretesek, mily józan és reális keretek között nyilvánulnak meg Magyarországon. E józanságának mindennél ékeőbb bizonyítéka, hogy noha maga is elsősorban a személyiséget tekinti végcélnak, nem feledkezik meg a közösségi-nemzeti szempontok érvényesítéséről sem, sőt a nevelés társadalomalakító feladatait, valamint a valláserkölcsei-nemzeti eszmék irányító szerepét nyomatékkal hangsúlyozza (mint. pl. Nemesné Müller Márta L. id. műve 18. l.). Mindazonáltal a magyar nevelői gondolkodást sohasem tudta irányítóan befolyásolni, s annak ellenére is, hogy számos egészséges gondolata ma már közkinccsé vált, mindig csak néhány lelkes emberbarát magánügye volt. S a reakció, amely a reformpedagógia ellen Európa-szerte fellépett, nálunk sem maradhatott el. Az ellenhatás jelszava a reformmozgalom túlzóan egyoldalú szabadság-gondolatával szemben: vissza a kötöttséghez! Ezt a kötöttséget a kultúrfilozófiai pedagógia a műveltség — hozzátesszük: nálunk hangsúlyozottan a nemzeti műveltség — cél-fogalmában, a nemzetnevelési gondolat képviselői pedig az egzisztenciális jelentőségű nemzetnevelésben találják meg.

3. A kultúrfilozófiai alapokon nyugvó pedagógia elméleti megalapozója és kiépítője **Prohászka Lajos**. Szerinte a tudományos pedagógia csakis filozófiai lehet.⁹ A pedagógiai teória tételösszefüggése múlthatatlanul idézi a filozófiát: minden egyes tétele csupán filozófiai összefüggésben igazolható. Nemcsak végső egyetemes elveit, hanem szisztematikáját is a filozófiától nyeri s csak ennek keretein belül fejleszthető ki, még hozzá mint a kultúr-filozófia egyik ága. A kultúrfilozófia sajátos tárgya ugyanis az objektív szellem, amely részben struktúrákban (emberközi objektív képződményekben, egyénfeletti objektivációkban, amilyenek az egyház és az állam, az erkölcs és a jog, tudomány, technika, művészet stb.), részben pedig a lelki formák „felelőségei“-ben (individuális objektív képződményekben, vallás, megismerés, tett, készség stb.) nyilvánul meg. A kultúrfilozófiának tehát két része van: az első a struktúrák dialektikus mozgását, azaz a kultúra lényegét, típusait, egységét vizsgálja, a második — pedagógiai — rész pedig a formák organikus fejlődését világítja meg. Ez a fejlődés, a lélek fejlődése ugyanis a kultúra tartalmainak segítségével megy végbe: a felelős összefüggéseken át kapcsolódik bele a kultúrába, amelynek „szembenálló, ellenálló erejét le kell győznie, hogy önmagához visszakerüljön, de amikor visszakerül, már többet hoz magával, mint amit erre az útra eredetileg magával vitt, hozza t. i. a műveltséget.“¹⁰ A felelős összefüggéseknek átfogó és vonatkozásteljes egységét nevezzük ugyanis éppen műveltségnek, s ezért a kultúrfilozófiának a műveltség elméletével foglalkozó második része joggal nevezhető pedagógiai résznek.

A nevelés az a tevékenység, amely a műveltségnek a lélekben való kialakulását tudatosan előidézi és rendezi. Prohászka azonban, aki a reformpedagógia mindent szétfolyató szubjektívizmusával szemben az egyén kialakulásának az objektív tartalmakon, azaz a kötöttségeken keresztül vezető útját hangoztatja, inkább *művelődésről* beszél, noha jól tudja, hogy a két kifejezés:

⁹ *Pedagógia mint kultúrfilozófia*. Bp. 1929. K. M. Egy. Nyomda. 36. l. — Eredetileg a *Magy. Paed.* 1929. évfolyamában jelent meg.

¹⁰ *Az oktatás elmélete*. 88. l.

nevelés és művelődés azonos jelentésűek s csupán csak egy és ugyanannak a tevékenységnek két oldalát fejezik ki. A művelődés tehát tárgyi tartalmak nyújtása, ez pedig két úton lehetséges: közvetlenül szoktatás, élő példa, valóságos cselekményekben való részvétel, társas hozzá hasonlítás s i. t. segítségével és közvetve átszármaztatás, azaz oktatás útján. A kultúrfilozófiai alapok lefektetése után tehát a kultúrpedagógia centrális problémáját, az oktatás elméletét fejti ki már többször idézett munkájában Prohászka,¹¹ e könyve pedig nemcsak magyar viszonylatban, de Európa-szerte is egyike a legjelentősebb didaktikáknak, amelyek *Willmann* óta megjelentek. A nevelésre és oktatásra vonatkozólag kialakult hagyományos fogalmakat ledöntő, az élményt hangoztató és a teóriát is élménnyé tevő és a didaktikát kezei között szétfolyató reformpedagógia után Prohászkanak sikerül először a kultúrpedagógia alapján állva a didaktikát újból szilárd fogalmakon felépülő, biztos és világosan áttekinthető rendszerré tenni.

Ebben a didaktikában — amely a hagyományos csoportosításnak megfelelően az oktatás fogalma és célja körül felmerülő problémákból kiindulva a tantervelméleti és általános módszertani kérdéseket tárgyalja, majd az oktatás intézményes szervezetenek, az iskolának szerepét és helyzetét tisztázza, s végül az oktatás világnézeti vonatkozásainak megvilágításával záródik le, — szinte a kultúrpedagógia teljes problematikája bennerejlik. Ennyiben is közvetlen nyomdokába lép a didaktikát mint általános művelődési elméletet tárgyaló *Willmann*nak, a nélkül természetesen, hogy a *Willmann*-i hagyományok folytatása a tudomány negyven éves fejlődéséről, a „modern pedagógia“ eredményeiről való megfélekedést jelentene. E művelődés-elmélet középponti problémája az, hogy miképpen lehetséges napjainkban, a „kultúr-válság“ korában a művelődési javak oly kánonát megállapítani, hogy velük az egység nélküli kultúra korszakában a művelődés egységét biztosíthassuk és ezzel a kultúra jövőbeli egészséges továbbalakulásának előkészítő munkásai lehessünk? Prohászka szerint csak az *existenciális klasszika* fogalma, amely „egy népi géniusznak a történeti fejlődés folyamán legteljesebb és egyúttal legnagyobb értékű produktivitását, úgyszólván önmegvalósulását fejezi ki“, és amely egyszersmind ama nép művelődését is szilárd egységgé, zárt kozmosszá teszi, segíthet bennünket eligazodni és mutatja meg az utat, amelyen a művelődési javak elvi egységét még ma is biztosíthatjuk. Mai művelődésünk rendje természetesen már nem alapulhat oly egyetemes klasszikán, mint amilyen annak idején a görög *paideia*t vagy a latin *humanitást* lehetővé tette, azonban a művelődési javak egységét mégis helyreállíthatjuk, ha kiszemelésük mértékéül az *existenciális klasszika* jegyeit tesszük, és a kultúrjavak sorából azokat választjuk ki klasszikus művelődési javakként, amelyek személyes jellegüknél fogva emberi létünk gyökeréig hatolnak és ugyanakkor egyetemes jelentőségüknél fogva a szellem látókörét leginkább kiszélesíthetik. A művelődési javak ilyen alapon kiszemelt kánonának középpontjában a nemzeti nyelvi és irodalmi tanulmány áll, amely nemcsak emberi mivoltunkban érint legmélyebben, hanem egész művelődésünknek is úgyszólván alapja és feltétele.

A nemzeti műveltség kánonának megállapításával az *Oktatás elmélete* a magyarság létének mai sorsdöntő órájában jóval átfogóbb jelentőségre tesz szert, mint amit különben, csupán tudományos didaktika jellegében jelenthetne. Prohászka, eddigi munkásságának legeredetibb és legnagyobb vissz-

¹¹ *Az oktatás elmélete*. Megjelent a Dékány Istvántól szerk. Pedagógiai Szakkönyvek c. sorozatban. Bp. 1937. Az Orsz. Középkisk. Tanáregyesület kiadása. 244. l.

hangot keltett alkotásával, a *Vándor és a bujdosó*-val a magyarság szellemi arculatát rajzolja meg Európa nagy népeivel s ezek között is elsősorban a németiséggel szembeállítva.¹² E munka, amely a magyarságot multján keresztül a nagy magyar önmarcangolók: Zrinyi, Széchenyi, Vörösmarty, Kemény és Ady nyomdokain igen sötét színekkel festi, csak a jövő, a jövendő Európa magyarsága számára hagy nyitva reménykeltő lehetőségeket. Prohászka a nemzet vitalitásában látja a jövő reményét megcsillanni: romlatlan vitalitásunk ígér a mai mindjobban összeszűkülő, önmagától mindinkább elidegeződő, megértést nem tanusító Európában népünk számára küldetést és jövőt. Amde e jövő zálogát, a misszió teljesítésének lehetőségét csak jóakaratumk: vitalitásunk átszellemítése, azaz nemzeti művelődésünk biztosíthatja, és Prohászka, a *Vándor és bujdosó*-ban a magyarság nemzeti fennállásának egyetlen lehetséges módját megmutatva, az *Oktatás elméletében* létének biztosítékait, művelődésének eszközeit is kezébe adja.

Ugyaneseak kultúrfilozófiai alapokon épül fel **Weszely Ödön** nagy pedagógiai enciklopédiája is.¹³ A pedagógiát ő is a műveltség tudományának fogja fel; kultúrfilozófiai felfogását pedig Széchenyi gondolatvilága termékenyíti meg a nemzeti műveltség szempontjának szem előtt tartásával. Mert — mint Weszely mondja — Széchenyi vitte be a köztudatba a kultúra nemzetfenntartó jelentőségének tudatát, „hogy nemzeti műveltségével áll vagy bukik nemzetünk, hogy különállásunknak ez adja meg a jogosultságát, s ezzel a sajátos magyar műveltséggel teszünk szolgálatot az emberiségnek.“ (5. l.) A pedagógia — mint mondtuk — kultúrfilozófián alapul, de — Prohászka felfogásával ellentétben — nem azonos vele: nemesak filozófia, hanem a nevelés technikája is. Ezért a pedagógia „oly filozófiai diszciplína, amely empirikus alapokon nyugszik, de a tényeket mindig az eszményekhez viszonyítva megvizsgálja, abból a szempontból, hogy mely értékek megvalósítása kívánatos s hogyan lehet a tényekre oly hatást gyakorolni, hogy az eszmények valósággá váljanak.“ (13. l.) Weszely kiindulópontja a kultúrpedagógiai állásfoglalásnak megfelelően a műveltség és a kultúra, valamint a cél általános elemzése, aminek elvégzése után az összes neveléstudományi ismeretek valóságos tárházát nyújtja. A rendkívül széleskörű anyag azonban kicsúszik kezéből, úgyhogy munkája egészén elvi kiindulópontja ellenére sem érezhető a rendszer ereje. Ezért e munka — mint egy bírálója is megjegyezte — nem több pedagógiai enciklopédiánál és bibliografiánál, a tudásnak és a szorgalommal összegyűjtött anyagnak nagy konglomerátumánál.¹⁴

A kultúrpedagógia törekvése ihletli **Dékány István** magas célkitűzést szolgáló történelemtanítási módszertanát is.¹⁵ E munkát minden szempontból többnek kell tartanunk egyszerű metodikánál: a történet művelő erejébe, műveltségi jelentőségébe vetett hite alapján éppen napjainkban, amikor a megújhódott magyar történettudomány a magyarság népi öntudatosulását és műveltségének történeti elmélyülését oly nagymértékben előmozdította, egy „történeti pedagógia“ elméleti alapvetését szolgálja. Ugyanis a történet-

¹² Kétségtelen, hogy a ma már igen nagy mederben folyó „magyarságtudomány“, amely a legkülönbözőbb oldalakról és módszerekkel keresi, hogy: mi a magyar, Prohászka könyvétől kapta a legellátározóbb indítékokat. A munka tanulmányok sorozataként a Minerva 1932—35. évfolyamaiban jelent meg; egybefogva könyvalakban 1936-ban hagyta el a sajtót.

¹³ *A korszerű nevelés alapelvei. A neveléstudomány rendszere.* Bp. 1935. K. M. Egy. Nyomda. 556. l. A munka néhány héttel szerzője halála után jelent meg.

¹⁴ Simon Vendel: *Weszely Ödön pedagógiája.* Pécs, 1937. 33. l.

¹⁵ *A történelmi kultúra útja. Középsikolai történelemtanítás.* Pedagógiai Szakkönyvek. Szerk.: Dékány István. 3. köt. Bp. 1936. Az Orsz. Középisk. Tanáregy. kiadása. 128 l.

tudománynak a szellemtudományi módszer segítségével való megújítása, a szintetikus történelemszemlélet a történelemtanításra nézve is új korszak felvirradását jelenti. E tanításnak céljául ma a történelmi kultúrát kell kitűznie. Ez az igaz értelmében felfogott történelmi műveltség a letűnt korok egységbenlátását és a mai történelmi helyzet egészének megértését jelenti s ezáltal a közösségben, a nemzetben szunnyadó értékérzéseknél, a nemzeti eszmének is tudatosítója. Ezért a történelmi kultúra jóval emberesebb jelentésű, mint csupán egy tantárgy tanítása: az egész aktív ember nevelésévé, a személyiség alkotó elemei közé fonódó gazdagon élő motívummá, s egyszerűsre a kultúra továbbfejlesztésének munkássává lesz. Ennek a történelemtanításnak részleteit, elveit, valamint módszeres eszközeit dolgozza ki azután az emelkedett szellemű munka.

A kultúrfilozófia felől indul el a kultúra értékrendszerének tisztázása után¹⁶ az értékek közösségi megvalósulási útjait kereső legnagyobb tekintélyű és a problémák megoldását mindig a legemelkedettebb tudományos szempontokból néző magyar kultúrpolitikus, **Kornis Gyula** is. Míg régebben ez irányú munkáiban elsősorban a középiskola problémája foglalkoztatta, újabban teljesen az egyetem- és a tudománypolitika köti le érdeklődését. Középponti kérdése a kultúrpolitika alapvető problémája: a kultúra és politika viszonyának tisztázása. Öntudatosan és erőteljesen hangoztatja — ami napjainkban nagyon is szükséges, mert nyilvánvaló voltát egyre inkább kezdi elveszíteni —, hogy a tudomány és politika, az egyetem és állam viszonyának kérdése tudományos probléma, nem pusztán hatalmi kérdés.¹⁷ Vizsgálja az egyetemnek a történelmi fejlődés során kialakult eszményét és típusait, hogy a jelen fejlődést megérthesse és egyúttal annak túlzó és az egyetemi gondolat lényegét veszélyeztető kinövésével szemben az egyetem és a tudományos kutatás eszményi célkitűzéseit állíthassa szembe. A világháború utáni nagy forradalmi átalakulások: a bolsevizmus, fasizmus és nemzeti szocializmus az egyetemet teljesen a maguk hatalma alá kényszerítették és a forradalmi politikai célok eszközévé tették. A tudománytól is megvonták az öncélú kutatás ideálját és csak mint az előfeltevésmentes tudomány eszményét feladó és önmagát teljesen a forradalmi — nemzeti célok szolgálatába állító nemzeti — logikai instrumentumot ismerik el. Kornis kimutatja, hogy a politika érvényesülése az egyetemen és a tudományon belül ezek végét, pusztulását jelenti. Az egyetem épülete a szabadság, az egyetemi autonómia életelvény nyugszik, a tudományt pedig csak az igazság szabad, öncélú kutatása teszi lehetővé. Ezeket az örök eszményeket pillanatnyi politikai áramlatoknak fel nem áldozhatjuk. De különben is az egyetem és a tudomány sohasem tévesztették szem elől a nemes értelemben vett nacionalizmus eszményi célkitűzéseinek szolgálatát: a modern egyetem mindig alapvető feladatának tartotta a nemzeti problémák tudományos vizsgálatát, a nemzeti öntudat kidolgozását és az ifjúság nemzetpolitikai nevelését, csak hogy szemét a nemzet örök politikai célkitűzéseire, nem pedig a pillanatnyi pártpolitikai érdekekre függeszti. Ezért az állam kultúrpolitikájának egyéb feladata nem is lehet, mint az egyetemi autonómia biztosítása és ellenőrzése, a szabad tudományos kutatás lehetővé tétele, előfeltételeinek megteremtése és megszervezése.¹⁸

¹⁶ L. *A kultúra és az értékek formális jellege* c. tanulmányt *A kultúra válsága* c. tanulmánykötetben. (Bp. 1934. Franklin, 255 l.)

¹⁷ *Egyetem és politika*. Bp. 1936. Franklin, 61 l.

¹⁸ L. még a szerzőnek *Tudományelmélet és tudománypolitika* (Kluy. a Berzeviczy-Emlékkönyvből. Bp. 1934. Franklin, 24 l.), *Az egyetemi oktatás főbb kérdései* (Kluy. a Magyar Felsőoktatás c. műből. Bp. 1937. K. M. Egy. Nyomda. 24 l.) c. munkáit.

Az állam ma mindenekelőtt kultúrállam, alapvető feladata a nemzeti kultúra ápolása, fejlődésének biztosítása.¹⁹ Ezért az állami közigazgatásnak is a kultúrállam fogalmából adódó követelményeket kell szem előtt tartania munkájában.²⁰ A kultúrállam legfőbb kötelessége a nevelés ügyének irányítása, ami azonban nem válhatik iskolaügyi monopóliummá: az egyházak és a nemzeti kisebbségek iskolaállítási és fenntartási jogát el kell ismernie, viszont a felügyelet jogát mindig magának kell fenntartania. — A kultúrpolitika legégetőbb kérdése ma a szellemi munka világszerte érezhető válságának megoldása: a nagy munkanélküliségnek és a szellemi munka ebből folyó lebecsülésének megszüntetése.²¹ A válság világhatású következményei a kultúrpolitikust a nemzeti perspektívából való kiemelkedésre és a problémáknak világperspektívából való szemlélésére ösztönzik.²² Vajjon a kultúra válsága végső agónia-e, vagy van-e még a világnak reménye a mai betegségből való kilábolásra? Kornis nem osztja napjaink kultúrkritikusainak divatos kétségbeesését: kultúránknak igenis van továbbfejlődési lehetősége, amelyhez azonban szükséges, hogy Európa mélyebb lelki kultúrája és Amerika technikai szelleme, Európa spekulatív gondolkodása és Amerika friss intuíciója, Európa szemlélődő mélysége és Amerika cselekvő ereje kiegészítsék egymást az emberiség fejlődésének történeti polifóniájában. — Az amerikai kultúrpolitikának, az amerikai közművelődési intézményeknek különben gazdag monográfiáját írta meg **Loeczka Alajos**, aki a problémákat — akárcsak Kornis — a helyszínen tanulmányozta.²³

4. Ha az állam legfőbb törekvése valóban az ma, hogy kultúrállam legyen, akkor minden politikai tettet abból a szempontból kell elbírálnunk, hogy mennyiben járul hozzá a kultúrértékek megvalósításához, a nemzet egészének kulturális felemeléséhez, azaz a nemzet neveléséhez. A nevelés ügyének ilyen szélesebb perspektívába való beágyazása tehát a nemzetnevelés gondolatához vezet. Ez a gondolat a magyar neveléstudomány eredeti eszméje és semmiképpen sem tekinthető a német Nationalpolitische Erziehung utánszatának, már csak azért sem, mert annál jóval régebbi eredetű. Felvetője — Széchenyinek a nemzet egészét, annak felemelését célzó politikai elgondolásai nyomán — **Imre Sándor**, aki a nemzetnevelés elméleti megalapozását még a világháború előtt, 1912-ben végezte el. Mi hát ez a nemzetnevelés?

Imre Sándor szerint — amint azt legújában kifejti²⁴ — „a nevelés mivoltát és feladatait a nemzetnevelés gondolata fejezi ki legteljesebben.“ „A nemzetnevelés értelme szerint a közösség egyéni alakjában, mint nemzet, szolgál az ember fejlődésének alapjául és a fejlett egyének munkateréül, az egyén pedig csak mint a nemzet tudatosan élő, nemes eszményeket szolgáló tagja, mint személyiség, tekinthető kifejelettnak. E felfogással a nevelés állandó feladata a nemzetnévelés, vagyis az együttélők, egymásra utaltak új nemzedékének olyan nevelése, hogy az egyének lelkületéből a nemzet lelki egysége következzen, azaz a nemzet mintegy nemzedékről-nemzedékre állandóan megvalósuljon.“ A nemzetnevelés fogalma minden ma érezhető ellentét kiegyenlítését jelenti: szembenáll mind a sovíniszta nacionalizmussal, mind pedig az antinacionális internacionalizmussal; mind a nemzeti és emberi-

¹⁹ *A kultúra mint államcél.* „A kultúra válsága“ e. kötetben.

²⁰ L. *A kultúrpolitika alapelvei a közigazgatásban.* Állam, egyház, nemzeti kisebbség. (Kluy. „A mai magyar közigazgatás“ e. kötetből. Bp. 1937. M. K. Állami Nyomda. 16 l.)

²¹ *A szellemi munka válsága.* „A kultúra válsága“ e. kötetben.

²² *Európa és Amerika kultúrpolitikája.* U. abban a kötetben.

²³ *A művelődés útja Amerikában.* Az iskolarendszer vizsgálata. Bp. 1937. 340 l.

²⁴ *A neveléstudomány magyar feladatai* e. már idézett munkájában. 11—12. l.

ségi, mind pedig az individuális és szociális szempont ellentétének eloszlatása csupán csak vele lehetséges.²⁵

A nemzetnevelés eszméinek legújabb propagálója ma Imre Sándor mellett **Makkai Sándor**.²⁶ Szerinte az ellenséges és minket nem ismerő, meg nem értő Európában létünk megújításának és fennmaradásunk biztosításának egyetlen lehetősége az Európa által megtagadott európai szellemiséghez való hűség és ezen az alapon egy új, étellel telített nemzetfogalom. A magyar nemzet existenciális kérdése ma a szellemi magyarság kérdése, ami csak a nemzetnevelés segítségével oldható meg. A neveléstudományi gondolkodás ma szükségképpen a nevelés szociális feladatait hangsúlyozza; azonban a nevelést alapvetően meghatározó közösség csak a fajközösség alapján álló nemzeti társadalom lehet. A nemzet, úgy amint van, a nevelés eszköze, ámde mint eszmény, azaz aminek lennie kell, egyúttal végcélja is. Így a nemzetnevelés az egész közösséget átható és alakító existenciális tett, a nemzet középponti, lényeges élettevékenysége, ami megköveteli, hogy a nemzet egész politikai gondolkodása nevelői gondolkodássá alakuljon át. Ennek a nevelésnek életkerete a katonai nevelés, a szó legteljesebb, existenciális jelentésében. A katonai nevelés a nemzet életének egészét veszi célba abban a szellemben, hogy senki sem önmagáé, hanem mindenki mindenével együtt nemzetéé; ez a szellem a folytonos önvédelemre készít elő a szó legtágabb értelmében, tehát nemcsak fizikai, hanem szellemi, erkölcsi értelemben is. A katonai nevelés nem az idők szellemétől követelt szükséges rossz, hanem a nemzet legbelsőbb lényegének megfelelő életforma kialakítója; ugyanis a katonai létmód és életforma az a „sajátos, öröklött létmód, amelyben a magyar természet és szellem a maga teljességében megvalósítható, kiélhető”.²⁷ A nemzetnevelés tartalma a nemzeti műveltség, amely a magyar önismeretet jelenti, a magyar igazság jegyében. Mindenből azt kell megtanulnunk, hogy „miképpen lehet az igazságot elfogulatlanul, de teljes elszántsággal a magyar nemzet létérékére alkalmazni.”²⁸ Az oktatásnak az életcélt kell tudatosítania az ember összes tevékenységében; az iskolarendszernek a magyar nemzeti élet elsajátítási és begyakorlási műhelyének kell lennie. Célja a művelt magyar személyiség kialakítása, felépítését pedig az határozza meg, hogy a népi és magas műveltség kettősségének megszüntetésével a népi és értelmiségi réteg az egységes magyar műveltségben találkozassék. — Azonban kereteinek és tartalmának megállapítása még nem biztosítja a nemzetnevelést: a nemzetet létharcára Krisztus nélkül nem készíthetjük fel. Ezért a nemzetnevelés csak akkor lesz a nemzet életének szilárd formája, ha lelki alapjait a felekezeti korlátokon és ellentéteken felülemelkedő keresztyénségre helyezzük, és nem csupán a nemzeti társadalmat, hanem a keresztyén nemzeti társadalmat tartjuk megvalósítandó célként szemünk előtt.

A magyarságnak nemzeti célkitűzéseinek eléréséhez, nemzeti műveltségének megvalósításához gazdag és értékes tradíciója van. Ezért nem szorul idegen eszmék átvételére, múltó divatok másolására. Nemzeti műveltségünk nagy örökhagyói, a további munka útmutatói a nagy magyar nemzetnevelők. Makkai meg is mutatja Bethlen Gáborral, Zrinyi Miklóssal, Széchenyi Istvánnal, Wesselényi Miklóssal és Mikó Imrével kapcsolatban, hogy mi az a szellemi örökség, az az örök útmutatás, amelyet ők a nemzet számára hagyo-

²⁵ U. ott 119—120. ll.

²⁶ *Magyar nevelés, magyar műveltség*. Bp. 1937. Révai, 252 l. — *Tudománnyal és fegyverrel (Arte et Marte)*. A nemzetnevelés terve. Bp. 1939. Révai, 192 l.

²⁷ *Tudománnyal és fegyverrel*, 16 l.

²⁸ U. o. 93 l.

mányoztak. Ezen a ponton kapcsolódik ismét **Kornis Gyula** munkája a magyar neveléstudomány mai törekvéseihez; különleges lélekábrázoló művészetével, a Spranger-i kultúrpszichológia módszerével egymásután bocsátja közre multunk nagyjainak, a nemzeti lélek formálóinak rendkívüli plaszticitással megrajzolt szellemi képmásait.²⁹

5. Nagyon is felületes és szűkkörű lenne ismertetésünk, ha csak az eddig bemutatottakra szorítkoznánk és nem vennénk tekintetbe azt az igen sokirányú irodalmat, a legkülönbözőbb érdeklődésű szerzők munkáinak nagy sokaságát, amellyel a magyar neveléstudomány feladatait teljesíti. E feladatok — mint ahogy Imre Sándor kifejti — részben a neveléstudomány egyetemes, tehát nemzetektől függetlenül jelentkező problémái (a), részben pedig a speciális magyar problémák, amelyek megoldását máshonnan hiába várjuk, mert tisztázásuk egyesegyedül a mi kötelességünk (b).

a) Az utóbbi évek során a neveléstörténeti kutatásnak két értékes eredménye látott napvilágot. Az első **Fináczy Ernő** klasszikus értékű neveléstörténeti műveinek ötödik, befejező kötete,³⁰ amellyel a szerző mintegy egész életmunkássága szellemi épületének zárókövét rakta le. A neveléstörténet utolsó kötetét ugyanazok az erényei tüntetik ki, mint az első négyet: lelkiismeretes forráskutatás, elvi magaslat, szilárd világnézeti állásfoglalás. A munka Kant és a német idealizmus nevelői gondolataival, Herbart és követői korszakos jelentőségű munkásságával, a pesszimizmus (Schopenhauer), s végül a pozitívizmus pedagógiájával foglalkozik. — A másik történeti munka szerzője **Mester János**.³¹ Az olasz nevelői elmélkedés, valamint az iskolarendszer fejlődését tárgyalva, az új Olaszország, valamint az olasz néplélek megismeréséhez is értékes adalékokat nyújt. A XIX. és XX. század nevelői gondolkodását ismeretelméleti felosztás alapján, az empirizmus, az idealizmus és a kritikai realizmus irányai szerint csoportosítja. A munka célja bemutatni, hogy a mult század vége felé a minden téren az anarchia felé süllyedő Olaszország mint emelkedik fel az idealizmus magaslataira a fasizmus nemzetmentő eszméinek a segítségével.

A neveléstudomány elméleti kérdéseinek tanulmányozói is sokoldalú és bő munkásság eredményeiről adnak számot. Ezek között új utat jelöl ki **Dékány István**, aki egy pedagógiai elv-tan megkonstruálásával oly problémát vet fel, amelynek még a külföldi irodalomban is csak igen gyér nyomai mutatkoznak.³² Dékány a pedagógiai normarendszer elvi kérdésével foglalkozik; kiindulópontja az, hogy a pedagógiai normát nem tekinthetjük merev értékköveteléseket feltáró, tiszta normának, hanem tekintettel lévén a megvalósítás eszközeire és lehetőségeire, az csak ú. n. instrumentális, szintetikus norma lehet. Ezt az értéket és valóságot összekapcsoló normát nevezi Dékány pedagógiai elvnek. Ezek az elvek a nevelő számára dinamikus sémák; belőlük folynak az egyes módszerek, velük igazolja a nevelő tevékenységét. Így a pedagógiai elvtan, amely a tiszta értéktan és a módszertan között áll, ki valóan alkalmas diszciplína arra, hogy az elméletnek és gyakorlatnak különösen a nevelés terén oly gyakran és fájdalmasan érzett szétválasztását megszüntesse, és a kettőt egymáshoz közelítse, összebékítse. Dékány emez elmé-

²⁹ *Gróf Klebelsberg Kunó*. „A kultúra válsága“ c. kötetben. — *Pázmány személyisége*. Bp. 1935. Franklin. 66 l. — *Apponyi világnézete*. Bp. 1935. Franklin. 119 l. — *Petőfi pesszimizmusa*. Bp. 1936. Franklin. 104 l. — *Kölcsey Ferenc világnézete*. Bp. 1938. Franklin. 117 l. — *Szent István a nemzetnevelő* (A Szt. István Emlékkönyvből. 19-28 ll. Bp. 1938.).

³⁰ *Neveléstudomány a XIX. században*. Bp. 1934. A M. Tud. Akadémia kiadása. IV, 177 l.

³¹ *Az olasz nevelés a XIX. és XX. században*. Bp. 1936. K. M. Egy. Nyomda, 556 l.

³² *Pedagógiai elvek*. Ped. Szakkönyvek. Szerk.: Dékány István. 1. köt. Bp. 1936. Az Orsz. Középkisk. Tanáregy. kiadása. 98 l.

leti tisztázás után a mai pedagógiai elvek legfontosabbjait veszi szemügyre.³² — Hasznlóképpen fontos elméleti kérdéssel foglalkozik **Varga Béla**.³³ Ő a pedagógia tudományelméleti részének alapkérdését, a pedagógia autonómiájának problémáját és a pedagógiának a filozófiához való viszonyát tárgyalja. A pedagógia önálló tudomány voltát „a pedagógiai valóság” fogalmán dönti el. A nevelés sajátos tevékenység, a pedagógia sajátos céljait önmaga határozza meg, és mindazok a segédtudományok, amelyekre a pedagógia épít, csak eszközöket szolgáltatnak számára, hogy a nevelés ideájától meghatározott önálló céljait kitűzze. — **Várkonyi Hildebrand** két munkájában a neveléslélektan problémáit tárgyalja.³⁴ A neveléslélektan — mint mondja — „a nevelési helyzetek lélektani törvényeivel és sajátosságaival és a lélektani tények és törvények nevelési vonatkozásaival” foglalkozik. Első munkája — a neveléslélektan tudományelméleti kérdéseinek tisztázása után — két főrészből áll: a nevelő hatások, majd a nevelő és növendék lélektanával foglalkozik; második tanulmánya pedig a tanulás fogalmának lélektani szempontból való modern megvilágítását és ezen belül a formális képzésnek kísérleti vizsgálatát mutatja be az amerikai pszichológusok és pedagógusok új, de már 50 évre visszatekintő vizsgálatai alapján. Arra törekszik, hogy az alaki képzés fogalmának, amely a pedagógusok ajkain oly gyakran üres szólam, pontos és reális tartalmat adjon. Ezt az átvitel fogalmának segítségével végzi el. Ezen az alapon ugyanis az alaki képzés kérdése egész egyszerűen így fogalmazható: átvihető-e az egyik képességben a tanulás útján nyert többlet más képességekre? A vizsgálatok eredménye az átvitel lehetséges voltát igazolja. Várkonyi legújabb munkájával a pedagógia egyik legfontosabb segédtudományának, a gyermeklélektannak területét tárja fel.³⁵ — Itt említhetjük meg **Mitrovics Gyula** pedagógiai kézikönyvét is,³⁶ amely elméleti alapvetésében a lelki élmények ismertetésére épít és a pedagógia feladatait a lélektan alapján tárgyalja. A munka — az alapvetés után — az oktatás lélektani mozzanatait elemzi. — Ugyancsak a nevelés lélektani megalkotásának fontosságát hangoztatja **Boda István**, aki a neveléstől egy értelmesebben szervezett, emberibb, lelkibb életet élő emberiség előkészítését várja.³⁷ — A nevelési biológiai és öröklélektani problémáival **Somogyi József** széles tanulmányon és önálló kísérleteken is alapuló nagy munkája foglalkozik,³⁸ mindenütt szem előtt tartva a tehetségek sajátos problémáit. Pedagógiai szempontból legfontosabb eredménye a nevelés lehetőségének kérdésével szemben a modern biológiai eredmények alapján való állásfoglalás.

b) A neveléstudomány speciálisan magyar problémáival foglalkozó munkák közül is először a történetiket említjük meg. **Fináczy Ernő** és **Kornis Gyula** magyar művelődéstörténeti munkásságának **Hajdu János** a foly-

³² *A pedagógia alapkérdése*. Szeged, 1936. A F. J. Tud. Egy. filozófiai szekciójának kiadványa. Tom. II. 136—226 ll.

³³ *Bevezetés a neveléslélektanba*. Ped. Szakkönyvek. Szerk.: Dékány István. 2/b. köt. Bp. 1937. Az Orsz. Középisk. Tanáregy. kiadása. 141 l. — *Az alaki képzés és átvitel kérdése*. Ped. Könyvtár VIII. Bp. 1938. 100 l.

³⁴ A munkának még csak első kötete jelent meg. Várkonyi Hildebrand: *A gyermekkor lélektana. I. Az első hat évtév.* Szeged, 1938. 224 l. — Hasonlóan fontos gyermek- és ifjúkori lélektani munkák még: Stuhlmann Patrik: *Az ifjúkor lélektana*. (Scientia amabilis) Bp. 1933. Szt. István Társulat. 178 l. és Bognár Cecil: *Az iskolás gyermek*. Szülők könyvtára. 15—16. sz. Bp. 1935. Studium. 72 l.

³⁵ *A neveléstudomány alapvonalai*. Debrecen—Budapest, 1933. Egyet. Könyvk. 340 l.

³⁷ *Az értelmi nevelés feladatairól*. (Klly. a Magy. Psych. Szle-ből) Bp. 1934. 52 l.

³⁸ *Tehetség és eugenika*. A tehetség biológiai, pszichológiai és szociológiai vizsgálata. Bp. 1934. Eggenberger. 416 l. — Német nyelven is megjelent.

atója.³⁹ A történeti előzményeket és Eötvös kultúrpolitikai nézeteinek kialakulását részletesen vázolván, Eötvös öt hónapra terjedő első kultuszministerségének (1848) eseményeit adja. A munka különös fontossága az, hogy Eötvös kultúrpolitikai eszmekörének vázolásával azokat a gondolatokat tárja fel előttünk, amelyek azután a magyarság művelődéspolitikai eszményeivé váltak és kulturális fejlődését mind a mai napig meghatározzák. — Ugyancsak nagyjelentőségű vállalkozás eredményei a magyar művelődés középonti intézményének, a Pázmány Péter tudomány-egyetemnek történetét tárgyaló kötetek, amelyeket az Egyetem tanácsa a 300 éves jubileum (1935) alkalmából iratott meg.⁴⁰ Ezeknek a tudós akribiával írt, részletes forrástanulmányon alapuló nagy munkáknak ismertetéséről azonban e helyen le kell mondanunk.

Be kell számolnunk azonban két igen jelentős vállalkozásról, amely a magyar tanárság önmagára és munkájára való eszméltetését és tanításának módszeres elmélyítését célozza. Az egyik a szegedi „Gyakorló Polgári Iskola Könyvtára“ c. sorozatban kiadott módszeres vezérkönyvek gyűjteménye (e könyvekből már több mint 10 kötet jelent meg), a másik pedig a középiskolai tanárságnak szóló és az Országos Középiskolai Tanárgyesülettől kiadott Pedagógiai Szakkönyvek c. sorozat. A sorozat kezdeményezője és szerkesztője, **Dékány István**, azt tűzi ki céljául, hogy az egyes szakok tanításának módszereiről felvilágosítást nyújtson és a magyar tanárságot a legmodernebb metodikai eredményekről értesítse; hogy pedig az általános pedagógiai elmélyedést is lehetővé tegye, a módszertani kötetek elé néhány, a nevelés és oktatás elvi problémáival foglalkozó munkát bocsát. Így Dékány pedagógiai elvtana, Prohászka oktatásemélete és Várkonyi neveléslelektana eme sorozat bevezető köteteként láttak napvilágot; a szakmetodikák közül pedig eddig Dékány már ismertetett történelemtanítási módszertana és **Petrich Bélától**: A modern nyelvek tanítása jelent meg.⁴¹ Mind a már közrebocsátott, mind pedig az előkészületben levő munkák szerzői — a legkiválóbb szakemberek — a sorozat komoly tudományos értékének biztosítékai. Hasonlóképpen értékes metodikai munka **Loczka Alajosnak** még a fenti sorozat megjelenése előtt közreadott kémiai módszertana.⁴²

A szaknevelés és szakképzés elméletének magyar munkásai **Barankay Lajos**, **Vincze Frigyes** és **Borotvás-Nagy Sándor**. Közülük az első a szaknevelés elméleti kérdéseit és a problémák történeti kialakulását vizsgálja, Vincze a szakoktatásügy történetének buvárloja, Borotvás-Nagy Sándor pedig közgazdasági művelődésünk kialakulásának kutatója.⁴³

³⁹ Eötvös József báró első miniszersége. Bp. 1933. A Magy. Tud. Ak. kiadása. VIII, 283 l.

⁴⁰ Hermann Egyed—Artner Edgár: *A hittudományi kar története*. Bp. 1938. XVI, 596 l. — Eckhart Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története*. Bp. 1936. XX, 728 l. — Náudvary Győri Tibor: *Az orvostudományi kar története*. Bp. 1936. XVI, 842 l. — Szentpétery Imre: *A bölcsészettudományi kar története*. Bp. 1935. XIX, 716 l. — A Pázmány Péter Tud. Egy. kiadása.

⁴¹ Karl János: *A földrajz tanítása*. 4. kötet. Bp. 1937. 133 l. — Petrich Béla: *A modern nyelvek tanítása*. 5. kötet. Bp. 1937. 17 l.

⁴² Loczka Alajos: *A kémiai oktatás alapelvei a középfokú iskolákban*. Bp. 1933. 232 l.

⁴³ Barankay Lajos: *A szaknevelés elméletének alakulása*. (Az általános és a hivatás-szerű nevelés gondolatának küzdelme.) Bp. 1933. Szt. István Társulat, 212 l. — Vincze Frigyes: *A középfokú kereskedelmi szakoktatásügy hazánkban és a külföldön a 19. század ötvenes éveitől napjainkig*. Bp. 1934. Studium, 370 l. — *Szakoktatásunk múltja és jelene. A mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatás fejlődése 1700-tól napjainkig*. Bp. 1937. Szepes—Urbányi, 143 l. — Borotvás-Nagy Sándor: *Közgazdasági művelődésünk kezdetei*. Bp. 1938. Franklin, 467 l.

Beszámolóink kiegészítése céljából meg kell emlékeznünk még azokról a munkákról is, amelyek a középiskolai nevelés kérdéseit, a családi és társadalmi nevelés problémáit és a kettőnek egymáshoz való viszonyát tárgyalják.⁴⁴ Végül megemlítve az enciklopédiák, bibliográfiák és fordítások legújabb termését,⁴⁵ ha nem is teljes, de legalább némiképen lezárt képét adhattuk az utóbbi évek magyar neveléstudományi törekvéseinek.

Dr. Faragó László.

⁴⁴ Loczka Alajos: *Iskola és élet. A nevelés új útjain.* Bp. 1935. Szerző kiadása. 160 l. — Imre Sándor: *A család békéje.* (Szülők könyvtára. Szerk. Imre Sándor. 17.) Bp. 1935. Studium. 54 l. — *A családi nevelés útjain. A középiskolai tanuló és a szülői ház.* Szerk.: Kispárti János. Bp. 1935. A bp. Kegyestanítórendi Gimnázium kiadása. 224 l. — Masszi Ferenc: *Bevezetés a középiskolai nevelésbe.* Pécs, 1937. 178 l.

⁴⁵ A magyar neveléstudomány fejlettségét és előrehaladottságát bizonyítja a Kemény Ferentől szerkesztett *Magyar Pedagógiai Lexikon* két hatalmas kötete (Bp. 1933. Révai). Fontos bibliográfiák: *A Magyar Paedagógia negyven évfolyamának (1892—1931) Tartalom és Névmutatója* (összeállította dr. Tettamanti Béla és dr. Márer Erzsébet. Szeged, 1933. IX, 290 l.), *A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája 1814—1936.* (össze- gyűjtötte Baranyai Mária és Keleti Adolf. Bp. 1937. 149 l.) és Márkus Gábor: *A XIX. századi magyar neveléstörténeti irodalom bibliográfiája* (Szeged, 1937. 92. l.) — A fordítások közül Dewey *Demokrácia és nevelés* c. művének szemelvényes átültetését (Ford.: Szemere Samu. Bp. 1933), Willmann *Didaktikája* II. kötetének (Ford.: dr. Schütz József. Bp. 1935), *Vives válogatott neveléstudományi műveinek* (Ford.: Péter János. Kézdivásárhely, 1935), Rabelais: *Gargantuájának* (Ford.: Kemény Katalin. Bp. 1936.) és végül Fénelon: *A leányok neveléséről írott munkájának* (Ford.: Sebes Gyula. Bp. 1936.) fordítását említjük meg.